ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

עבודת ילדים בימינו

- ״חזית עממית״ לשנות התשעים
- חופש אקדמי בבית־החרושת האקדמי
- לבנון של אמריקה הלטינית
- השמאל הסובייטי החדש
- כסף פרטי ומדיניות ציבורית

מעיתונות העולם

מס׳ 13 □ חורף 1989 □ אדר א׳ תשמ״ט

יד טבנקין ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י □ המרכז לתרבות ולחינוך

ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

מס׳ 13, אדר א׳ תשמ״ט, חורף 1989

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא״י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 344210, 343311

המייסד: אשר מניב ז״ל

עורך: דן כרמון

עריכה: עמי שמיר

מערכת פעילה: רן כוחן, פיני שומר, גדי וקס, נילי אור

מחיר גליון בודד — .5 ש״ח
חתימה לשנה (4 גל׳) — .15 ש״ח
חתימה לשנתיים (8 גל׳) — .25 ש״ח

הפקה: אות פז, טל. 441204, תל־אביב

בפתח הגליון

המתכונת החדשה של "הילקוט" התקבלה בצורה חיובית ביותר וכן קיבלנו מינויים חדשים רבים. אנו מקווים שגם גליון זה יתקבל בחיוב ונרחיב עוד יותר את קהל הקוראים שלנו.

□

בגליון זה יש חידוש מסוים. הרחבנו את מקורות החומר הן מבחינה גיאוגרפית והן מבחינת אופי העתונות הנסקרת. כך אנו מביאים, למשל, רשימה מעניינת מעתון סוציאליסטי בהודו על השפעת הטכנולוגיה. מאלפת ראיית הדברים מנקודת השקפתם. יש גם רשימות מעתונות האיגודים המקצועיים והתנועה הקואופרטיבית. הכוונה למאמר על "עבודת ילדים בימינו" הלקוח מ־Solidarity, עתון איגוד עובדי המכוניות בארה"ב ולרשימה על גורלם של פעילי האיגוד המקצועי בקולומביה שפורסמה בעתון של אינטרנציונל האיגודים המקצועיים החופשיים. יש בגליון כתבה על קואופרטיב של נשים ממחנה השמאל באוסטרליה, שראתה אור בבטאון הקואופרציה האוסטרלית. כדאי לשים לב למניע שלהן, הקשור להדחת ראש הממשלה באוסטרליה. מדהימה העובדה שאך לפני עשור שנים "דאגו" שרותי הבטחון של בריטניה וארה"ב להדחת ראש הממשלה בארץ כאוסטרליה!

□

המתרחש בבריה"מ ממשיך להעסיק אותנו. בעתונות הימין מציגים את השינויים המתחוללים שם כשינוי בכיוון הקאפיטליזם.

בגירסתו של ה־Monthly Review אנו מוצאים פירוש אחר, המציג זרם בבריה"מ, המכונה "השמאל החדש", שמותר לראותו כזרם סוציאליסטי־דמוקרטי. רשימה מעניינת מ־Detente, עתון בריטי, מדווחת על כנס של אינטלקטואלים בבריה"מ בו דובר על "חזית עממית" חדשה על בסיס של נושאים אוניברסליים (ולא רק על בסיס של נושאים מעמדיים).

חשוב לשמוע כיצד הרוסים עצמם מנתחים את מצבם. המדובר בהרצאה ובשאלות־ותשובות עם אגאנבגיאן, הכלכלן החשוב ביותר בבריה"מ, שתורגמו מתוך ה־New Left Review.

האם יש מקום לשקול שיתוף־פעולה בין השמאל הדמוקרטי במערב ובין זרם זה בבריה"מ בנושאים מוגדרים? היש מקום לרדת מהאנטי־קומוניזם העקר של ארבעים השנים האחרונות, שהיווה גורם חשוב בדחיפת מרכז הכובד הפוליטי ימינה? מובן שהדבר ייעשה בלי אשליות ובצורה סלקטיבית, הן לגבי הנושאים והן לגבי הגורמים השונים בתוך בריה"מ. בשבילנו בישראל זו שאלה מורכבת ביותר, הקשורה בקונפליקט המיוחד בינינו לבין בריה"מ.

□

מן העתון הכלכלי האמריקני Challenge נטלנו רשימה רבת־עניין על החופש האקדמי, נושא שיש לו השלכות חברתיות ואף פוליטיות מרחיקות לכת, ולא רק במציאות האמריקנית.

דן כרמון

נימות חדשות בברית המועצות

לקראת "חזית עממית" בשנות התשעים

פול בליס □ Paul Bellis

התעוררות האינטלקטואלית שאנו עדים לה באחרונה בברית־המועצות אינה פוסחת על שום היבט של השקפת העולם הסובייטית, וכולם חשופים לבדיקה ביקורתית. חומר שראה אור בשנה האחרונה בכתבי־עת מדעיים חשובים עוסק בצורך לתקן את תיאוריית המהפכה המארקסיסטית־לניניסטית לאור המציאות העכשווית. הפרסומים הללו כוללים: דו"ח מכינוס על "החשיבה החדשה והקידמה החברתית", שהתקיים אשתקד בחסות המכון של תנועת הפועלים הבין־לאומית והופיע בגליון ינואר־פברואר 1988 של כתב־העת של המכון; מאמר של י.ג. פלימק (Ye .G. Plimak) תחת הכותרת "החשיבה החדשה והסיכוי להתחדשות חברתית בעולם", שנתפרסם בגליון יוני 1987 של כתב־העת "Problems of Philosophy" והיה ההרצאה המרכזית באותו כינוס; ומאמר של ג . דיליגנסקי (G. Diligenski), "התיאוריה המהפכנית והעידן הנוכחי", שנתפרסם בגליון מארס 1988 של כתב־העת "World Economy and International Relations".
לדעת פרשנים אלה יש לתקן את החשיבה הסובייטית בעניין המהפכה לאורם של שלושה גורמים: האיום הגרעיני, אופיו של הקפיטליזם בן־זמננו והפרסטרויקה להלכה ולמעשה.

מחשבות שלפיהן השלום הוא תנאי חיוני לקידום חברתי, ועל כן רואים הקומוניסטים במניעת מלחמה גרעינית את משימתם הדוחקת ביותר, רווחות זה מכבר בפרסומים סובייטיים. אולם עוד לפני עלייתה של ההנהגה הנוכחית אפשר היה להבחין בהשקפות שונות בקרב הפרשנים הסובייטיים על המשתמע מכך לגבי התפיסה הסובייטית של המהפכה. "החשיבה הפוליטית החדשה" שמשטרו של גורבצ'וב נותן לה עידוד העניקה לדיונים אלה תנופה חדשה.

על פי ההשקפה הנפוצה עדיין ביותר, האיום העיקרי על השלום בתקופה שלאחר המלחמה הן המלחמות נגד המהפכה שמנהל האימפריאליזם כדי להגן על האינטרסים שלו בעולם השלישי. אמנם יש הכרח להגיע להסכמים בין המעצמות כדי למנוע את התפשטותם של עימותים אלה על פני העולם כולו, אך אין כל ספק שאי־אפשר למנוע את העימותים עצמם כל עוד מתקיימים התנאים שגרמו אותם (עוני המוני, ניצול ניאו־קולוניאלי, דיכוי פוליטי וכדומה). ואת אלה אפשר יהיה לתקן אך ורק באמצעות שינויים בעלי אופי סוציאליסטי, או לפחות מגמה סוציאליסטית. מכאן, שאין כל סתירה בין קידום ענייני השלום ובין מאבק לסוציאליזם; יתירה מזאת, האחרון הוא למעשה תנאי לראשון. השקפה זו זכתה לתמיכתם של פרשנים כמו גיאורגי שחזרוב (Georgii Shakhazarov) ויורי קראסין (Yurii Krasin).

מיילדת או קברן

פלימק מביע השקפה אחרת. לדעתו, בעוד האפשרות של חיסול המין האנושי במלחמה

מתוך Detente, גליון 12. "דטנט" הוא כתב־עת אנגלי הקשור לאוניברסיטת לידס.

תרגום: נורית גורן

גרעינית אינה משנה את "טבעם המהותי של חוקי ההתפתחות ההיסטורית, המצעידים את האנושות לקראת קומוניזם", הרי עצם העובדה שלא יוותרו אולי אנשים על פני כדור־הארץ "כדי להגשים את החוקים 'המהותיים' של ההיסטוריה... מחייבת את התנועה הקומוניסטית העולמית לשנות את מוקד מאמציה: מעל הכל עומד המשך קיומה של האנושות והבטחת השלום, ובתנאי שלום יושג כל היתר". למעשה משתמע מכך, שיש ליצור "ברית בין־מעמדית של הכוחות אוהדי השלום", ברית רחבה הרבה יותר מן ה"חזיתות העממיות" של שנות השלושים והארבעים, אשר תאפשר לבודד "את החוגים האימפריאליסטים הדוחפים את האנושות לקראת שואה גרעינית". הצורך בברית כזו משתמע גם מן האיום החמור לא פחות לקיום המין האנושי הטמון בהרס הסביבה והתכלות משאבי כדור־הארץ.

העיקרון הבסיסי של "החשיבה החדשה", שנוסח לראשונה, לדעת פלימק, על־ידי אלברט איינשטיין, אומר שבעידן הגרעיני אין לפתור חילוקי דעות בין מדינות בדרך של כוח. הדבר מחייב עיון מחדש בתפיסה המארקסיסטית־לניניסטית לגבי תפקידה של האלימות המהפכנית. מרקס ואנגלס, אשר הגו את רעיונותיהם תוך התייחסות לתקופת לידתו של הקפיטליזם, ראו בכוח את "המיילדת של ההיסטוריה"; אולם היום מסתבר שהכוח עלול להיות הקרבן של ההיסטוריה. פלימק טוען, כי בגלל המאגרים האדירים של נשק גרעיני וחברותן של מדינות רבות בבריתות ובגושים צבאיים, "שימוש מועדף בצורות מאבק תרבותיות הוא דבר הכרחי". אמנם נכון, שבחלקים רבים של העולם השלישי אין התנועות המהפכניות יכולות עדיין לוותר על מאבק מזוין בגלל עקשנותם של משטרים דיקטטוריים ו"יצוא קונטר־רבולוציה" על־ידי האימפריאליזם האמריקני; אבל מצב דברים זה חייב להיות זמני, והמאבק בין המעמדות בדרכי שלום, כפי שמקובל היום במדינות קפיטליסטיות מתועשות, יהיה בבוא העת נפוץ גם בעולם המתפתח.

בין הדעות שנשמעו בכנס הנ"ל בעניין השפעת האיום הגרעיני על התפיסה הסובייטית של המהפכה, עומדת השקפתו של פלימק באמצע הדרך. ז.פ. יחימוביץ (Z.P. Yakhimovich) מצדדת בשינוי קיצוני יותר. היא קוראת ל"פיתוח יצירתי ולחידוש יסודי של התפיסה המרקסיסטית של הקידמה כרכיב העיקרי בדוקטרינה המרקסיסטית, שביחס אליה אין התיאוריה של מלחמת המעמדות ממלאה תפקיד עצמאי כי אם תפקיד משני". יחימוביץ טוענת, כי לנוכח סכנת השואה הגרעינית יש לשקול מחדש לא רק את שאלת דרכי המאבק שינקטו הכוחות המהפכניים, אלא בעיקר את הניסוח־מחדש של מטרותיהם ושל תכניתם. האם פירוש הדבר הורדת הסוציאליזם מסדר היום? יחימוביץ' אינה מפרטת.

בעוד פלימק טוען שהאלימות המהפכנית דרושה ומוצדקת כאשר משתמשים בה נגד משטרים דיקטטוריים או נגד כוחות אנטי מהפכניים מזוינים, אומר מרצה אחר בכנס, ק.מ. קנטור (K.M. Kantor), שבעידן הגרעיני "אבדה המשמעות המקורית של ההבחנה בין מלחמה 'צודקת' למלחמה 'לא־צודקת', מאחר שגם מלחמה 'צודקת' עלולה לגרום להרס־עצמי של הקיום". על כך משיב ר.י. יבזרוב (R.Ya. Yevzerov), שהשקפה כזו מטשטשת את ההבדל בין העמדה המרקסיסטית לפציפיזם.

מסורות אתיות

קנטור חולק על פלימק גם לגבי דרך הבנתו את מקורות "החשיבה החדשה"; אלה טמונים, לדעתו של קנטור, בהומניזם של מרקס הצעיר. הומניזם זה מייצג רעיונות הלקוחים מן המסורת האתית הנוצרית, ואולי אף ממסורות קדומות יותר. היבט זה בהגותו של מרקס נבלע, ולעיתים גם עוות, על־ידי ממשיכי דרכו. הדבר בא לידי ביטוי כאשר ייחסו למרקס את הדרישה לבטל רכוש פרטי על כל צורותיו. הוא טוען, כי למעשה מרקס דן רק בביטול הרכוש הקפיטליסטי, ולא בחיסולו של רכוש פרטי קטן שמקורו בעבודת הפרט, שמרקס ראה בו תנאי הכרחי היסטורי ליצירת אדם חופשי. מסכם קנטור:

"עם כניסתנו לפיתול חדש במסלול הלולייני של ההיסטוריה, והופעתן של 'מלאכות חדשות' כתוצאה ממהפכת המחשב, מקבלים רעיונותיו של מרקס משמעות חדשה".

דובר אחר, י.פ. קריאקין (Yu.F. Karyakin), טוען שיש לבדוק את כל התורות החברתיות לאור האיום הגרעיני, ומביא כדוגמה את תורת ההתכנסות. תורה זו נדחתה בעבר על־ידי מדענים סובייטים שכינוה "סטייה אידיאולוגית מובהקת", אך יתכן שיש בה למרות הכל "תכונות רציונליות" אם בודקים אותה מנקודת הראות של התלות ההדדית בעולם, וההכרח בקיום משותף לאורך ימים של הקומוניזם והקפיטליזם.

בקצה האחר של קשת הדעות שנשמעו בכינוס עומדת השקפת העולם המקובלת שהציג בורס קובל (Boris Koval). קובל מבקר את הדוברים המטילים ספק "בנכונות הסיסמה בדבר הכרחיותו של נצחון הקומוניזם בקנה־מידה עולמי".

"אין להעמיד זה כנגד זה את עקרון המעמד ואת עקרון האנושות בתיאוריה

ליאון בלום (מימין, עם הנשיא ונסאן אוריול): מייסד "החזית העממית" של שנות השלושים.

המרקסיסטית־לניניסטית ובמעשה של התנועה הקומוניסטית העולמית", מפני שעקרונות אלה משלימים ולא מבטלים זה את זה. אמנם מן ההכרח לנתח את טעויות העבר ולהימנע משיפוט סובייקטיבי ושרירותי, אולם – מאבק ההישרדות של האנושות אינו מבטל את המהפכה החברתית, הוא רק כופה עליה תנאים חדשים המחייבים דיון ובדיקה נוספים.

ייצוב הקפיטליזם

כמה חוקרים רואים באופיו של הקפיטליזם בן־זמננו גורם נוסף המצדיק בדיקה של השקפות מקובלות בעניין מלחמת המעמדות והשינוי המהפכני. פלימק טוען, שכתוצאה "מתהליכי הייצוב" המתרחשים בקפיטליזם בימינו, אין להימנע מדו־קיום לאורך זמן בין הסוציאליזם והקפיטליזם, ואילו הנצחון הסופי של הקומוניזם בקנה־מידה עולמי יידחה בינתיים לעתיד רחוק ובלתי מוגדר.

עניין זה נדון גם על־ידי דיליגנסקי. לדעתו, משנה אופיו של הקפיטליזם בן־זמננו לא רק את קצב התהליך המהפכני, אלא גם את נושאיו. מרקסיסטים ראו, בדרך כלל, במהפכות תוצאה של מורת־רוח מצטברת בקרב ההמונים בגלל הרעתם של התנאים החומריים. השקפה זו עדיין תואמת במידת־מה את המתרחש בארצות המתפתחות, בעיקר אלה הנתונות למשטר דיקטטורי או מדכא, אבל שוב אין היא הולמת את המדינות הקפיטליסטיות המפותחות. הניגודים שבין הקפיטליזם ובין המשברים התקופתיים הפוקדים אותו, כמו בשנות השבעים והשמונים, לא הביאו להתפתחותם של מצבים מהפכניים.

דיליגנסקי מאמין, שאפשר לייחס תופעה זו לכמה תכונות מבניות ארוכות־טווח של הכלכלה ושל החברה במדינות הקפיטליסטיות המתועשות:

1. רמת ההתפתחות הכלכלית שהושגה במדינות אלה והשיטות לטיפול במשברים שפיתחו המעמדות השולטים בהן מאפשרים למנוע ירידה תלולה ברמת החיים של רוב העובדים, ולצמצם את תופעות מורת־הרוח והמחאה למגזרים צרים־יחסית של האוכלוסיה.

2. השינוי המבני של הקפיטליזם כתוצאה מן המהפכה המדעית־תעשייתית הקשה על פעילותה של תנועת הפועלים המאורגנת.

3. שינויים כלכליים, חברתיים ותרבותיים שחלו בחברות הקפיטליסטיות המתפתחות בעשרות השנים האחרונות גרמו לשינויים מקבילים בצרכים, בערכים ובפסיכולוגיה של ההמונים, שבעקבותיהם הללו הרבה פחות פתוחים לרעיון של תמורה חברתית, כוללת משהיו בעבר. לפיכך, טוען דיליגנסקי, סביר להניח שבעתיד הנראה לעין יסובו המאבקים הסוציו־פוליטיים בארצות אלה לא על "שאלת שימורו או חיסולו של הסדר הקפיטליסטי, אלא על אופן הפיכת היחסים בין בני־אדם להומניים יותר".

4. מערכת הבריתות הצבאיות והפוליטיות הקיימות בין המדינות הקפיטליסטיות העיקריות והאינטגרציה של הכלכלה הבין־לאומית, מרחיקות את סיכויי הצלחתה של מהפכה מן הסוג "הקלאסי" (כלומר, מהפכה שתביא להעברת השלטון לידי מעמד הפועלים תוך ימים, שבועות או חודשים אחדים) במדינות אלה, גם אם קיימים התנאים הפנימיים המתאימים לכך.

יתר־על־כן, האם יש עדיין תוקף להנחה של המרקסיזם "הקלאסי", לפיה מעמד הפועלים הוא הכוח המוביל במאבק לשינויים דמוקרטיים וסוציאליסטיים, ומסוגל ללכד סביבו כוחות אחרים בחברה הקפיטליסטית? מעמד הפועלים הוא היום המרכיב העיקרי באוכלוסיה הפעילה מבחינה כלכלית בארצות הקפיטליסטיות המפותחות. ואף־על־פי־כן, "גידולו וההתרחבותו של מעמד הפועלים הופך אותו למעשה לגורם המונע ממנו למלא תפקיד זה."

נכון אמנם שגם בתקופות קודמות היה מעמד הפועלים מחולק לקבוצות בעלות מודעות חברתית והשקפות אידיאולוגיות

שונות. אבל היום משתלבת החלוקה המקובלת הזו לשכבות חברתיות עם הבדלים מעמיקים והולכים בין האינטרסים הישירים של שכבות־עובדים שונות. לפיכך קשה היום הרבה יותר קשה מאשר בעבר לכונן אופוזיציה פוליטית ל"אוליגרכיה המונופוליסטית" של הקפיטליזם בן־ימינו, "רק על סמך עקרון 'המעמד' המסורתי". למעשה, לאור ההבדלים הניכרים בתוך מעמד הפועלים,

הדגשה חד־צדדית של אינטרסים מעמדיים צרים אינה מקילה על צמיחתה של אופוזיציה כזו, להיפך, היא עשויה לתרום להתפתחותן של נטיות מסוכנות ל"אגואיזם קולקטיבי" ולקורפורטיביות.

אידיאלים משותפים

לפיכך יש צורך בשילוב האינטרסים של המעמד, של הקבוצה ושל "האנושות כולה". אידיאלים כמו שלום, הרמוניה בין האנושות לטבע, צדק חברתי וחרות אישית משותפים לאנשים רבים, ללא הבדל מעמד חברתי או השקפה פוליטית, והקבוצות המסוגלות יותר מכל להגן על האידיאלים שלהן למעשה הן שתוכלנה להיות נושאות התהליך המהפכני. את הקבוצות האלה אי־אפשר לזהות עם מעמד מסוים או עם קטגוריה חברתית־כלכלית כלשהי.

המאבק למימושם של האידיאלים האלה יהיה מעתה ואילך "אחת המשימות הדוחקות ביותר של הכוחות המהפכניים", ורק "כתוצאה מהתפתחותו של מאבק זה יוכלו להתפתח התנאים החיוניים לקידום המטרות המהפכניות הסוציאליסטיות."

בעניין ההתארגנות הפוליטית טוען דיליגנסקי, שאין לעמוד על כך שהמפלגות הקומוניסטיות ימלאו את התפקיד העיקרי בתנועה הדמוקרטית בארצות הקפיטליסטיות. אחת הסיבות לכך היא חולשתן של מפלגות אלה והשפעתן המצומצמת על מעמד הפועלים. קיים שיקול חשוב עוד יותר:

רוב הפועלים בארצות הקפיטליסטיות קשורים פוליטית למפלגות, לזרמים ולתנועות אחרות, והעובדה שבמדינות אלה האידיאל של פלורליזם אינו אגדה, אלא מטרה ערכית המעוגנת היטב בהכרה הפוליטית של ההמונים. בנסיבות אלה, התארגנות פוליטית של האופוזיציה הדמוקרטית תיתכן רק כברית בין שותפים שווים – של קומוניסטים, סוציאליסטים, מפלגות שמאליות אחרות, ארגונים חברתיים ותנועות דמוקרטיות המוניות.

אפשר שההתלהבות הגלויה שבה מתייחס דיליגנסקי לרעיון הפלורליזם מרמזת על כך שמעסיקים אותו גם שיקולים מקומיים.

לקחי הנסיון

הגורם השלישי המחייב שינוי ברעיונות הסובייטיים על המהפכה הוא תהליך הפרסטרויקה וההערכה־מחדש שעושה עתה ברית־המועצות בכל הנוגע להתפתחותה שלה העניין נדון בפירוט מסוים על־ידי דיליגנסקי. ההישגים של הסוציאליזם הם ממשיים וברורים, לדעתו, אולם נתיב ההתפתחות הארוך יחד עם "המבנים הכלכליים והסוציו־פוליטיים הקשורים בו" מאבדים את יתרונותיהם. מדינות מתפתחות ומפותחות כאחת חייבות להתאים את עצמן למהפכה המדעית התעשייתית.

מנסיון העבר ומנסיון ימינו אנו למדים, כי השינוי הסוציאליסטי של החברה צריך להביא בחשבון "חוקים כלכליים וחברתיים אובייקטיביים, וכן את חוקי הפסיכולוגיה האנושית וההתנהגות החברתית", ויש להימנע מלהשתמש "בשיטות וולונטריות־סמכותיות" שפירושן למעשה –

הצורך ביחסי־שוק בין היצרנים לבין עצמם ובין היצרן לצרכן, קיום משותף של סוגים שונים של יחסי ייצור במערכות הכלכלה, ושילוב של תכנון וויסות מרכזי עם עצמאות של נושאי הפעילות הכלכלית.

לקחים אחרים של הנסיון הסובייטי, כפי שהמדענים הסובייטיים גורסים היום, הם הצורך לבסס את תהליך השינוי המהפכני על השתתפות אמיתית של ההמונים בתהליך קבלת ההחלטות והניהול הפוליטי, והצורך להגדיר את הישגי המהפכה לא על פי חיזוק המוסדות המדכאים של המדינה, אלא על־ידי "פיתוח מקיף של תנועות וארגונים המוניים בלתי־תלויים, המסוגלים לבודד את המגמות האנטי־מהפכניות ולהגן בצורה יעילה על מטרות המהפכה."

ועל כן, לפי דיליגנסקי, ולאור הפרסטרויקה וההערכה־מחדש של התפתחות "הסוציאליזם הקיים־למעשה" —

> משתנים באופן מהותי טבען ואופיין של המשימות המוטלות על הכוחות המהפכניים. בעבר היתה הבעיה העיקרית כיצד להביא את ההמונים לידי כך שייאבקו למען הסוציאליזם, וכיצד לקרוא לדגל את הצבא הפוליטי של המהפכה הסוציאליסטית; אולם מטרות המהפכה ואופי השינויים הסוציאליסטיים היו אז ברורים למדי. בתנאים של היום, הבעיה של סיכויי המהפכה עוברת למישור אחר, והשאלה "באיזה מין סוציאליזם מדובר" מקבלת משמעות מכרעת.

המחבר ממשיך ואומר, שעצם אפשרות קיומה של חלופה סוציאליסטית בארצות קפיטליסטיות מפותחות, ועתידו של המאבק לקידום חברתי בכלל, תלויים בהצלחתו של תהליך התחדשות הסוציאליזם המתרחש עתה בברית־המועצות. עם זאת, החתירה להתחדשות ולבנייה־מחדש משותפת במידה רבה למערכת הקומוניסטית והקפיטליסטית. בברית־המועצות, כמו במדינות המערב, יש למצוא במהרה דרכים כדי לרתום את הקידמה המדעית והטכנולוגית לצרכים האמיתיים ולאינטרסים של האוכלוסיה, לצמצם את הניכור בחיים החברתיים ולהגביר את הדמוקרטיה ביחסים הפוליטיים והכלכליים. גם אם אין בכך כדי לתמוך בתיאוריית ההתכנסות או להקטין את ההבדלים העיקריים בין שתי המערכות, משתמע מכך "כי האחדות של העולם היום אינה מוגבלת לתלות ההדדית בין חלקיו השונים ולמציאות של החרפת הבעיות הגלובליות. היא נוגעת גם לתהליכים טכנולוגיים־כלכליים וחברתיים מוגדרים, המתרחשים במערכות חברתיות שונות."

מכאן, שתהליך הפרסטרויקה בברית־המועצות צריך להתחשב בלקחי ההתפתחות החברתית בעולם הקפיטליסטי. דיליגנסקי מסכם באומרו, שהגישה לבעיות של קידמה חברתית שהוא העלה —

> מרחיבה בצורה ניכרת את הבסיס לדו־שיח ולשיתוף בין־לאומי יצירתי — בתוך התנועה הקומוניסטית: בין מארקסיסטים החיים במדינות הסוצאיליסטיות, הקפיטליסטיות והמתפתחות; ובין הקומוניסטים לבין כל הכוחות הפוליטיים האחרים, לרבות זרמי המחשבה החברתית המצדדים בערכים ובאידיאלים דמוקרטיים משותפים.

דו־שיח אמיתי

ברור שמדענים סובייטיים התרחקו מרחק רב מן האורתודוקסיה המרקסיסטית־לניניסטית בשאלת המאבק בין המעמדות והמהפכה. מדהימה במיוחד התרחקותו הרבה של דיליגנסקי מן הגישה ה"מעמדית". כל מי שמצוי בפולמוס הנטוש עתה בשמאל המערבי על מידת הרלבנטיות של "מדיניות מעמדית", אינו יכול שלא לתמוה לנוכח הדמיון בין רבים מטעוניו של דיליגנסקי לבין אלה של "הרביזיוניסטים החדשים".

יחשוב הקורא על הרעיונות הבאים לידי ביטוי במאמרים אלה אשר יחשוב, עצם העובדה שאפשר היה לתת להם פרסום מצביעה על כך, שמשהו קרוב לדו־שיח אמיתי, כמעט ללא אילוצים שמקורם בצנזורה פוליטית, אפשרי כיום בין הסוציאליסטים במערב לעמיתיהם הסובייטיים. ודו־שיח כזה, כפי שטוען דיליגנסקי עצמו, יכול רק לסייע לקידמה החברתית.

דמותו של הבוחר האמריקני החדש

גארי ויליס □ Garry Willis

ל טוענים שמערכת הבחירות בארצות־הברית מתמשכת יתר על המידה, ישיב הציניקן כי אין לכך כל חשיבות, שכן בלאו הכי אין איש מאזין. והציניקן המושבע יוסיף, כי אפילו היו מאזינים, אין לדבר כל משמעות שהיא.

דעה זו מוצאת את ביטויה בספרו הקודר של פיליפ שטרן: **הקונגרס הטוב ביותר במחיר מתקבל על הדעת.** המחבר מוכיח, שהשגת המשאבים הנחוצים מתישה את המועמדים יותר ממלחמת הבחירות עצמה. מעת לעת זוכה הפוליטיקאי למנוחה קצרה (שלאחרונה הולכת ומתקצרת) במאבקו על קולו של הבוחר, אולם עליו להשקיע מאמץ בלתי פוסק בגיוס הכספים הנדרשים. חבר קונגרס שאינו רוצה להסתבך בחוב מכביד לאחר הבחירות, חייב לגשת מיד לגיוס אמצעים למערכת הבחירות הבאה.

שטרן טוען, כי בשש שנות שהותו בקונגרס חייב סנטור ממוצע לגייס כ־10,000 דולר מדי שבוע. זאת ועוד, התרומות אינן מגיעות לפי צרכיו של המועמד או בהתאם לעקרון החלוקה השוויונית, שכן התורמים נוטים להשקיע את ממונם בקניית כוח השפעה. משום כך זורמות מרבית תרומותיהם לכיסם של המועמדים בעלי הסיכוי הטוב ביותר. הללו שמחים לשלשל לכיסם את הכסף אשר עצם תרומתו מוכיחה שכיסם מובטח. מלבד זאת, שליטה בתקציבים גדולים מאפשרת להם להושיט יד לזולתם ועל ידי כך לחזק את עמדתם. והיה אם ייאלצו בסופו של דבר לעזוב את משרתם, עשויים הסכומים העודפים לשמש אותם אישית.

מצב זה אינו מקל על התמודדותם של המועמדים הפחות־אמידים, נקיי הכפיים, שכן עליהם להשקיע מאמצים אדירים בהשגת האמצעים שיאפשרו להם להתמודד עם בעלי הממון. יתר על כן, גם אם המאמצים נושאים לבסוף פרי, מגיעים הכספים טיפין טיפין ולא לפי הצרכים. ואכן גיוס הכספים הוא חלק בלתי נפרד ממערכת הבחירות, אך מנוגד תכופות להגיון. לא פעם מצטמצם מרחב הבחירה, היות וסכומים נכבדים נתרמים על־ידי תורמים שמחוץ לאיזור הבחירות של המועמד. כסף זה נתרם בעילום שם ומיועד להגביר את אחיזתם של אלמנטים חשובים בקונגרס. שטרן מפרט בספרו את השפעתה של השיטה על שינוי עמדות הבוחרים, ואף מביא טבלאות על מקורות המימון של כל אחד מחברי הקונגרס.

ואלה הספרים הנסקרים במאמר זה:

The Best Congress Money Can Buy
by Philip M. Stern,
Pantheon, 321 p.

Why Americans Don't Vote
by Frances Fox Piven and
Richard A. Cloward,
Pantheon, 325 pp.

Whose Votes Count? Affirmative Action and Minority Voting Rights
by Abigail M. Thernstrom
Harvard University Press, 316 pp.

Character: America's Search for Leadership
by Gail Sheehy,
Morrow, 303 pp.

מתוך New York Times
Book Review, 18.8.88

תרגום: חנה לש

אין רוחו של שטרן נופלת לאור הממצאים המדכאים הללו. אם כי הוא מציע רפורמה הכוללת בין היתר מימון ציבורי של הבחירות לנשיאות ולקונגרס, אין הוא משלה את עצמו שניתן לרסן את כוחו של הממון אלא באופן חלקי בלבד.

בוחרים לפי הכיס

אולם נניח שניתן יהיה למחוק באורח פלא את כל השדולות, העמותות, וקוני ההשפעה למיניהם; נניח שלבוחרים ינתן לתרום למועמדים רק את קולותיהם. גם אז – טוענים פרנסס פוקס־פיבן ור'יצארד קלווארד בספרם **מדוע אין האמריקנים בוחרים?** – ימשיך הכסף להיות הגורם המכריע בתוצאות הבחירות. וזאת מן הסיבה הפשוטה שמרבית האמריקנים בוחרים במידה רבה לפי כמות הממון שבידיהם.

וכל זאת למה? תחילה ניגשים המחברים לבדוק את אחוז ההשתתפות הנמוך בבחירות בארצות־הברית לעומת המקובל במדינות אחרות, ומנתחים את הסיבות שגרמו לכך החל מן המאה ה־19. משום מה אין הם מייחסים חשיבות למגבלותיה של השיטה הדו־מפלגתית, למרות העובדה שרוב הממשלות הנבחרות על־ידי אחוז גבוה מקרב האזרחים הן מן הסוג הפרלמנטרי; משמע, נערכות בהן בחירות ישירות, ומפלגות קטנות בעלות אידיאולוגיה קולנית ממלאות תפקיד נכבד בהרכבת קואליציה זו או אחרת.

אולם בעינה עומדת העובדה, כי הממשלה הנבחרת על ידינו איננה ממשלת העם, משום שהיא נבחרת בקולותיהם של כמחצית מבעלי זכות הבחירה בלבד. אמנם במאה ה־19 היה אחוז הבוחרים גבוה יותר (מעל 80%), אך הללו באו משכבה עילית של גברים לבנים, משלמי מיסים ויודעי קרוא וכתוב. בחברת עילית מקבילה בתקופתנו, המורכבת מאנשים שהכנסתם יותר מ־50,000 דולר לשנה, מגיע אחוז המצביעים ל־76% ובקרב האקדמאים אף ל־97%. אולם בקרב בעלי ההכנסה הנמוכה מ־5,000 דולר לשנה בוחרים רק 43%. מחקר משווה מצביע על כך כי במדינות אחרות אין מיתאם בין שיעור ההצבעה הנמוך ובין מעוטי ההכנסה. מדוע אם כן זהו המצב באמריקה?

פיבן וקלווארד טוענים, כי לאמריקנים יש מסורת המרתיעה חלקים מקרב האוכלוסיה להשתתף בבחירות, שכן מקובל לחשוב, שזו זכות השמורה רק למיוחסים. התעמולה להשתתפות בבחירות מתנהלת על־ידי גופים פרטיים שיש להם אינטרסים משלהם והממשלה מקשה באופן מסורתי על הרישום בפנקס הבוחרים ועל ההצבעה עצמה. באחרונה אמנם חל שינוי לטובה, אם נביא בחשבון, שעוד בשנות ה־70 היו 14 מדינות, ולא רק בדרום ארה"ב, שבהן נדרשו הבוחרים לעבור מבחני קריאה וכתיבה כתנאי להצבעתם.

מעבר לאי־הנוחות שבעצם הצורך להרשם בפנקס הבוחרים, רואים בכך רבים מקרב העניים סיכון תרבותי. שעות הרישום ומקומות הרישום אינם מותאמים להרגליהם. תחנות הרישום מתחלפות מדי פעם ומאויישות בצוותים בלתי מתאימים. גם לא ניתן פרסום מספיק למיקומם. אדם הנדרש לחצות את העיר כולה ולהתייצב בתחנת־הרשמה הממוקמת בתחנת משטרה, קרוב לודאי שיוותר על המאמץ בפעם הבאה. כל שינוי כתובת מחייב רישום מחדש והטפסים מסובכים שלא לצורך. לדוגמה: אם שם הבוחר בצידו האחד של הטופס אינו תואם במדוייק את זה שבצידו השני (כולל שם פרטי אמצעי) הטופס כולו נפסל. גם במקומות שבהם ניסו לפשט את הטפסים כדי להקל על הנרשמים קורה לא פעם שחסרים טפסים, שחלוקתם מרושלת, או שאין מעבדים אותם כראוי.

המחברים ניסו לבדוק את הקשיים הנערמים בדרכם של המבקשים להרשם בפנקס הבוחרים וב־1983 אף ייסדו ארגון שנועד לסייע למצביעים בקרב השכבות מעוטות היכולת. נציגי הארגון התמקמו במעונות־יום, במשרדי סעד, בלשכות העבודה וכו', אך גילו עד מהרה שפעולתם מעוררת התנגדות אצל השלטונות המקומיים. בטענה שיוזמי המבצע

נעזרים בעובדי ציבור, הגיש פקיד מהמשרד הפדרלי למינהל תלונה נגדם באמצעות מושלי המדינות. ואם כי בעקבות חקירה של ועדת בית־הנבחרים נאלץ אותו פקיד להתפטר, המשיכו בתי המחוקקים של המדינות בהתנגדותם למבצע, בנימוק שרק מי שתורם מבחינה כלכלית למדינה בה הוא חי זכאי להרשם כבוחר. לפי השקפה זו, הזכות להצביע אינה נובעת מן הצורך הפוליטי לקבל את הסכמתו של הבוחר, אלא תלויה במעמדו הכלכלי. המגמה הזו שולטת עד עצם היום הזה, ובדרכים שונות, ישירות ובלתי־ישירות, משדרים לבוחר שאינו בעל אמצעים, כי אין מצפים ממנו שישתתף בבחירות.

בספרה המלומד והמנומק היטב **קולו של מי קובע**, מתקיפה אביגיל תרנסטרום את הליכי הבחירות שנקבעו על־ידי הקונגרס, משרד המשפטים ובית המשפט העליון. לדידה חוק זכויות האזרח משנת 1965 היה בגדר תגובת־חרום על הפגיעה בזכות ההצבעה של השחורים במדינות הדרום. המחברת טוענת, שבמובן הטכני עמד החוק בסתירה לחוקה האמריקנית, כיוון ששללו את זכותן של המדינות השונות לקבוע באופן עצמאי את הליכי הבחירות שלהן. היא משווה זאת להשעיית זכויות חוקתיות במצב מלחמה. אלא שאמצעי־חרום חד־פעמי זה הוארך שלא לצורך, דווקא לאחר שחלף המשבר המיידי שהולידו.

לדבריה, "ב־1969 כבר עלתה השתתפות השחורים בבחירות באופן משמעותי והבעיה למעשה נפתרה". פיוון וקלוארד טוענים, לעומת זאת, שבאותה המידה עלה גם מספר הבוחרים הלבנים והפער נותר משום כך כשהיה. תרנסטרום גורסת, כי החוק משנת 1970 נחשב בטעות כ"הרחבה" של חוק זכויות האזרח. למעשה נשללה זכותן המסורתית של המדינות לאו דווקא הדרומיות להתנות את זכות ההצבעה של הבוחר בידיעת קרוא וכתוב. לדידה, חלה הדרדרות נוספת במצב ב־1975, כאשר הקונגרס הרחיב את האיסור על עריכת המבחנים הנ"ל לקלפיות של דוברי אנגלית בלבד בטקסס, בעלת האוכלוסיה ההיספנית הגדולה. בניגוד לפיוון וקלוארד מעלה תרנסטרום ספיקות ביחס להעדר אפליה בטקסס, אך טוענת שהקונגרס ובית המשפט העליון טעו בהתערבותם, שפגעה בזכויותיהן של המדינות, המוקנות להן על־ידי החוקה. לדעתה, החוקים שהיו אמורים להגן על חופש הפרט החטיאו את מטרתם, שכן גם העדפת קבוצות מיעוט היא בגדר אפליה.

בזאת היא נוקטת עמדה המנוגדת לזו של פיוון וקלוארד. לדידה גזענות בוטה היא תופעה שנעלמה למעשה, ואין להקים גיטאות של אזורי־בחירה מוגנים לשחורים בלבד. הדבר יביא לכך, שהללו לא יהיו מסוגלים לעמוד בתחרות פתוחה וימצאו עצמם בבידוד פוליטי. לדעתה, מימון ממשלתי לעידוד רישומם של אזרחים מסויימים בפנקס הבוחרים, יש בו משום העדפה של קבוצה אחת על פני אחרת.

התערבות מיותרת

תרנסטרום מתייחסת בלי ספק למציאות שונה מזו שבה מטפל שטרן, הטוען כי יצוגו של ציבור הבוחרים נפגע על ידי ההון הגדול; או מזו של פיוון וקלוארד הגורסים שהמקופחים כלכלית מקופחים גם בזכות ההצבעה שלהם, אף שאין קיפוח זה תוצאה של תחיקה. לדידה רק גופים פרטיים צריכים להתמודד עם הקיפוחים הללו, מאחר שאין הם פוליטיים מיסודם. אם נציג הקונגרס השחור ג'ון קוניירס מודה שאין אפליה חוקית גלויה, הרי שזה מספק אותה. התערבות הממשלה או בתי־המשפט בבעיות שאינן פוליטיות או קשורות בחקיקה חותרת תחת זכויות הפרט והמדינות כאחת, וזאת בשם "זכויות קבוצתיות", שאותן היא שוללת.

זוהי טענה ישנה ובעלת משקל. לדוגמה, זה זמן רב נשמעה הטענה, כי מס ההכנסה סותר את החוקה, היות ואין הוא נוהג בצורה שווה בקבוצות כלכליות שונות. אולם טיעוניה העיקריים של תרנסטרום מזכירים את השקפותיו של השופט בורק, שאותן הביע בנאום הסמכתו. אלה נמשלו לגלגל המניע של ספינת נהר, הפועל היטב באוויר, אך לא

במים. מאז השמיע את טיעוניו השתנה האקלים המוסרי לחלוטין, אך השופט הנכבד אינו מודה בשינוי שחל כתוצאה מפעולתם של הכוחות אותם שאף לבלום. תרנסטרום מודה לפחות בחלק מהתמורות שחלו במצב ואומרת כי לשדולה של זכויות האזרח יש הכוח להרתיע את אותם המחוקקים, המבקשים להעלות את הנושא מחדש.

במקרים רבים מניבות רפורמות תוצאות בלתי צפויות, ותרנסטרום מספקת לכך דוגמאות למכביר. אלא שהסיכוי היחיד למנוע תוצאות בלתי רצויות היא שלילה מוחלטת של כל רפורמה. פתגם ידוע אומר: "אם החפץ אינו פגום – אל תנסה לתקנו". קשה לקרוא את ספריהם של שטרן או של פיוון וקלווארד בלי להסיק את המסקנה, שהשיטה שלנו אכן פגומה היות וניתנת בה העדפה לבוחרים מסויימים. בורק ותרנסטרום מכחישים עובדה זו ועל־ידי כך מסתייגים מנקודת המוצא המוסרית של תקופתנו.

מבחינתה של תרנסטרום, דבר מה אמנם היה "פגום" ב־1965, אך המדינה ברוחב ליבה מיהרה לתקנו תוך הפרה מסויימת של חוקיה היא. אמצעי החירום היו בהכרח זמניים, שאם לא כן היה אפשר להעבירם, אך להפתעת הכל די היה בתיקון זמני כדי לתקן את המעוות בצורה המניחה את הדעת. אלא שגם לאחר שפג מצב החירום הורחבו באופן פרדוקסלי סמכויות החירום. וכל זאת למה? היות והאופורטוניסטים והחששנים למיניהם היו מוכנים להעניק לתיקונים מקומיים מעמד של "מחוייבות כלל ארצית להגן על מועמדים שחורים מפני תחרות מצד לבנים". במילים אחרות, המנוצלים הפכו במקומות מסוימים למנצלים, עם שנעשו גם חלשים יותר.

תרנסטרום מציגה את ג'סי ג'קסון כמי שמגן על מה שמכונה בפיה "עיוותי החוק המקורי לזכויות האזרח". ואכן, ג'קסון היה לסמל לאלה החושבים כי התנועה המקורית לזכויות האזרח אמנם תיקנה מעוות "תיקון שעלה לא אחת במחיר החיים", אלא שבעקבותיה עלו מנהיגים שחורים, אשר העדיפו להילחם למען אינטרסים אישיים במקום להאבק למען זכויות אחיהם. בסוף שנות ה־70 ותחילת שנות ה־80 היה ג'קסון המנהיג השחור היחיד שהתבלט ופעל במישור הלאומי. דור שלם של צעירים נשאו אליו את עיניהם, והודות למאמציו התיצבו בקלפיות בוחרים צעירים שחורים במספר רב יותר מאשר לבנים.

אם יש פגם כלשהו בתחושת הבטחון העצמי של השחורים, הרי מירב ה"אשמה" מוטלת על ג'קסון. הודות למאמציו זכו ב־1986 הדמוקרטים ברוב בקונגרס והצליחו לדחות את מינויו של השופט בורק. ג'קסון היה למנהיג של "הבוחרים החדשים" כפי שמכנה אותם הסנטור הפלין. מקובל לתאר את הסכנה הטמונה באותם "הבוחרים החדשים" על־ידי עשיית השוואות בין התנועה לזכויות האזרח כפי שיוצגה ע"י ד"ר לותר קינג, לבין קבוצה מתנשאת של שאפתנים החותרים לעוצמה, המיוצגת כיום על־ידי ג'קסון.

בקובץ מאמרים על המועמדים לנשיאות, **אמריקה בחיפוש אחר מנהיגות**, נתנה המחברת, גייל שיהי, ביטוי לגישה זו על דרך הפרודיה. לדבריה, היה ד"ר קינג אדם המקובל על הכל "על אף השנאה התהומית שעורר בחוגים מסויימים" וכל אחד היה שמח להזמינו לביתו לסעודת־ערב. "כשרונו האינטלקטואלי הטבעי מצא לו קרקע פוריה בחברה של המעמד הבינוני הגבוה באטלנטה, והוא נרשם ללימודים בקולג' בגיל 15 בלבד". ג'קסון, לעומת זאת, "הגיח מתחת לשולחן ישר אל סעודת־הערב החגיגית של המפלגה הדמוקרטית ודרש במפגיע שיקצו לו מקום ליד השולחן".

ג'קסון מול קינג

כרבים לפניה, מסתמכת גייל שיהי על הספר הראשון שנכתב אודותיו: **ג'סי ג'קסון דויד של אמריקה**. המחברת ברברה ריינולדס, היתה אחת ממעריצותיו, אך ברבות הימים התאכזבה. אין זאת כי שיהי היתה נוהגת בחוכמה לו התייחסה לספרה של ריינולדס ביתר זהירות. ספר זה הוא המקור העיקרי להשוואה המקובלת בין ג'קסון לד"ר קינג, ולטענת המחברת אין הראשון ראוי להיות

ג׳קסון (משמאל) עם ד״ר מרטין לותר קינג (באמצע), ב־1968: ספיקות ותהיות.

יורשו של הכומר הדגול. היא מונה לכך 4 סיבות:

1. ד״ר קינג התקיף את ג׳קסון בישיבת הסגל האחרונה של התנועה; אלא שהמחברת מודה, כי באותה ישיבה שרר מתח רב ולותר קינג תקף למעשה את כולם.

2. מייד לאחר הירצחו של ד״ר קינג טס ג׳קסון לשיקגו כדי להופיע ברשת הטלוויזיה הלאומית, ובעשותו כן פעל למעשה לטובת האינטרס האישי שלו.

3. ג׳קסון טען שהוא היה האיש האחרון שדיבר עם קינג. יש בכך אמת חלקית בלבד, כי הוא היה אחד מתוך קבוצה של אנשים אשר התבדחו עם קינג ממרחק מה. קינג הזמינו לארוחת ערב, כנראה כדי להשלים עימו לאחר המריבה שנפלה ביניהם בישיבת הסגל. ג׳קסון הציג את המלווה המוסיקלי באותו מעמד, בטרם שותק קולו של קינג לעולמים.

4. כתם הדם על חולצתו של ג׳קסון בהופעתו בשיקגו היה מעשה זיוף. בעדותו של הכומר קיילס, האדם היחיד שעמד סמוך לקינג בזמן הרצח, נאמר כי אכן ניתז דם לכל עבר. הוא הוסיף כי רבים, וביניהם גם ג׳קסון, ניגבו את הדם מן הריצפה כדי לשמרו למזכרת, תגובה טבעית לאחר מות קדושים (וכבר היו דברים מעולם). הטענה כי ג׳קסון השתמש במשהו שנראה כמו דם, רק באה להוכיח באיזו מידה היו שונאיו מוכנים להשחיר את פניו.

רבות מן האשמות המועלות כיום נגד ג׳קסון הוטחו בזמנו נגד לותר קינג. בין היתר יש הטוענים כי ג׳קסון חורג מתפקידו כמנהיג התנועה לזכויות האזרח; כי הוא מעודד את פולחן האישיות; כי הוא מסכן הישגים קודמים בשל מאבקים חדשים ושאינו יודע מתי לומר די.

גייל שיהי מזכירה את המריבה שנפלה בין קינג לג׳קסון באותה ישיבת־סגל אחרונה אך בלי לפרט. הגורם המיידי היתה טענתו של ג׳קסון, כי ״מצעד העניים״ נהפך להצגה גרידא. משחירי פניו של ג׳קסון כיום נוטים לייפות את התנועה לזכויות האזרח ולהציגה כתנועה מנומסת ומאוחדת. תמונה זו רחוקה מן המציאות. היו בה מריבות, לרבות החשדה הדדית, וקיימים מסמכים המעידים על כך.

ג'קסון הצעיר הצטרף לארגונו של קינג ב־1968 ולא התקבל באהדה רבה אצל הוותיקים. הסתייגותם אף גברה כאשר היה למנהיג השחור היחידי שנסע ברחבי ארצות־הברית לבקר בבתי־ספר תיכוניים ושהשתתף בפגישות עם אנשי־עסקים ועם פועלים כאחד. הוותיקים אף לא תמכו בו ב־1984, אך כשבאו לוועידת המפלגה הדמוקרטית מצאו בה דור חדש של נציגים צעירים, אשר תקפו את המימסד. היה זה ג'קסון אשר השליט סדר בישיבות הסוערות ודאג להעניק לוותיקים כבוד רב יותר משהללו העניקו לו.

ב־1988 הפתיע עוד יותר. עמדותיו תפסו מקום מרכזי בכל הדיונים ואומצו על־ידי מועמדים דמוקרטיים נוספים. הוא זכה בתמיכת הלבנים במדינות הצפון. הוא הביא את הבוחרים למרכזי הרישום או את מרכזי הרישום אל הבוחרים. הוא הסתמך על הקואליציה שקמה נגד מינויו של השופט הראקציוני בורק. הוא הוכיח שהמפלגה הדמוקרטית יכולה לשתף פעולה עם שחורים בלי לאבד את קולותיהם של הלבנים, כפי שקרה בשנות ה־60.

פיוון וקלווארד עקבו אחר שיטותיהן של קבוצות דתיות של לבנים, שחתרו תחת מבצעי רישום הבוחרים השחורים במדינות הדרום על־ידי גיוס בוחרים לבנים נוספים מן המעמד הבינוני. אלא שמאבקו של ג'קסון הגביר את רישום התושבים באיזורים העניים במידה כזו, שבוטלה הגישה הקודמת, לפיה אין לעודד את העניים להצביע. אולם, כפי שגילו פיוון וקלווארד זה לא מכבר, אין הגישות המיושנות מתבטלות במחי־יד, ואדם יחיד אינו יכול לחולל פלאים. אדרבא, דוקא אותם הכוחות שתרנסטרום מגנה, עשויים להפיח בנו תקווה, כי באחד הימים נוכל להשתמש במושג ממשלת העם בלי להסמיק.

נציגות נאה למין היפה בממשלת נורבגיה: ראש הממשלה גרו הרלם בחנדלנד ושבע חברותיה השרות. ואצלנו?

רציחות בקולומביה

"לבנון של אמריקה הלטינית"

ב־26 באוקטובר אשתקד הגיע מברק למרכז הקונפדרציה הבינלאומית של האיגודים המקצועיים החופשיים בבריסל וזה לשונו: "עלינו להודיעכם על רצח עוד חברים באיגודים המקצועיים המשתייכים לארגון שלנו". המברק נשלח על־ידי מרכז הסתדרות העובדים בבוגוטה, קולומביה. במהלך החודשים האחרונים הגיעו לקונפדרציה עשרות הודעות דומות מאיגודי עובדים בקולומביה, שתיארו רציחות, חטיפות, עינויים ואיומים ברצח.

לכל הרציחות מאפיין משותף: כולן פרי מעליליהם של רוצחים שכירים, המכונים "סיקריוס" הפועלים בלא הבחנה עבור חוליות רצח ימניות קיצוניות, אנשי הגרילה, וסוחרי סמים.

בישיבתה בסנטיאגו, בירת צ'ילה, בחנה ועדת הקונפדרציה להגנה על זכויות האדם וזכויות האיגודים המקצועיים, את המצב בקולומביה. חורחה קרילו, נשיא חזית העובדים הדמוקרטית בהסתדרות העובדים של קולומביה, העיד על הסכנה הנשקפת לאנשיו: "בתוך 20 חודשים נרצחו למעלה מ־187 חברי איגודים מקצועיים. אני עצמי קיבלתי איומי רצח ולכל מקום שאליו אני הולך עלי לקחת עימי ארבעה שומרי ראש. אנו זקוקים לסולידאריות בינלאומית!" קרילו לא היסס להשוות את המצב בארצנו למצב בלבנון, באומרו: "אנו לבנון של אמריקה הלטינית!"

שורש הבעיה, אומר קרילו, הוא העוול החברתי המשווע השורר במדינה. קרוב ל־60% מן האוכלוסיה הכפרית חיים בעוני מחפיר. ל־72% אין מי שתיה, ל־ 59% אין חשמל, 22% מן האוכלוסיה נבערים מדעת, וכמחצית הילדים עוזבים את בית־הספר לאחר שלוש שנות לימוד בלבד. ההכנסה השנתית לנפש היא פחות מ־300 דולר, ר־31% מבעלי הקרקעות מחזיקים בשני שלישים מן השטח החקלאי. החוב החיצוני של קולומביה גבוה פי 4 מתקציב החינוך הלאומי השנתי, ובכל שנה מתים למעלה מ־130,000 איש ממחלות אשר בארצות אחרות ניתנות לריפוי. בקולומביה 1.5 מליון מובטלים וכ־3.5 מיליון איש ללא תעסוקה קבועה. במדינה שוררת אינפלציה דוהרת והיא סובלת משתי הרעות התאומות — התמוטטות כלכלית ומלחמת אזרחים.

נראה כי הממשלה, שהיא חסרת אונים מול הימין הקיצוני וסוחרי הסמים, טרודה יותר בחיסול אנשי הגרילה מאשר בטיפול בגורמים אשר הביאו להתארגנותם.

ב־27 באוקטובר גויסו 300,000 שוטרים וחיילים כדי "לשמור על הסדר" ואיימו על האיגודים המקצועיים במעשי תגמול. אלפי עובדים נענו לקריאת האיגודים המקצועיים להשבית את העבודה באותו יום כדי לדרוש העלאת שכר המינימום, העומד עתה על 90 דולר לחודש, נקיטת צעדים נגד האינפלציה, הקפאת מחירי מוצרי־ היסוד וחיסול שלטון הטרור של חוליות הרצח.

יום קודם לכן אישרה הממשלה שלושה צווים

מתוך Free Labour World — בטאון הקונפדרציה הבינלאומית של האיגודים המקצועיים החופשיים המופיע בבריסל (מס' 17/88, נובמבר 1988).

תרגום: עמוס פלד

חדשים האוסרים כל דיווח על השביתות, המסמיכים את השלטונות לעצור עד 180 יום כל מי שמעורב בפעולות האיגודים המקצועיים, והמאפשרים להשהות את הרישום החוקי של ארגוני פועלים. מנהיג האיגוד המקצועי של המורים נרצח בברנקברמחה ובוצעו מעצרים רבים במשרדי האיגודים המקצועיים במונטריה, מדלין, קאלי ובוגוטה.

האיגודים מטילים על הממשלה הנוכחית את האחריות לריבוי חוליות הרצח. אשתקד, גילה קביריה טרוחילו, שר בממשלה הנוכחית, דבר קיומם של 140 ארגונים כמו־צבאיים "מכל צבעי הקשת", אשר כמה מהם פועלים ברחבי הארץ.

קבוצות אלו, שהן בעלות כינויים אקזוטיים כגון "קרי־קרי", "קנרים", "גומבו" ו"הגבינות הקטנות", עומדות מאחורי רוב ההתקפות. הממשלה מכחישה כל קשר בין חוליות הרצח הימניות ובין כוחות הבטחון. אולם החסינות שממנה הן נהנות כנראה, והצהרותיהם של פקידים מסוימים מצביעות על ההיפך. השימוש בכלי נשק הזהים לאלה המשמשים את הצבא, וכלי הרכב הלא רשומים שנראו ליד קסרקטיני הצבא זמן קצר לפני ההתקפות, מאשרים חשדות אלה.

השנה לבשה האלימות צורה חדשה: הרג איכרים. במהלך ששת החודשים האחרונים נרצחו 227 עובדים חקלאיים.

מחירה של שביתה

הקונפדרציה של האיגודים המקצועיים התופשיים המציאה לארגון העבודה הבינלאומי רשימה של 701 עובדים ופעילי איגודים, שנעצרו על־ידי המשטרה בשביתה הכללית בקולומביה שהתקיימה ב־27 באוקטובר. בתוספת לרשימה זו, שהוכנה על סמך מידע ממקורות מהימנים במדינה, נאמר כי 1,500 איכרים נעצרו באוקנוה והשלטונות מאיימים לנשלם מאדמותיהם. רוב המעצרים בוצעו בשעות המוקדמות של ה־27 באוקטובר.

בינתיים ממשיכים סוחרי הסמים בעיסקיהם הפורחים, המופרעים אך לעיתים רחוקות. הם הצליחו להסתנן כמעט לכל מוסדות המדינה, לרבות הצבא. הם הצליחו להביא את מערכת המשפט לידי שיתוק. בין 1981 ל־ 1986 נרצחו כ־50 שופטים. גם עיתונאים שחקרו את סחר הסמים מצאו את מותם בנסיבות דומות.

בצפון־מזרח המדינה נרצחו 12 חברי איגודים מקצועיים שהיו פעילים במטעי הבננות, ועל אחדים נוספים נמסר כי הם נעדרים. ב־3 באפריל ראתה העיירה בואנה־ויסטה מחזות דומים, כאשר קבוצת אזרחים חמושה בנשק אוטומטי פרצה ל"מיור אקסווינה" וירתה בכל מה שנע. בהתקפה זו נהרגו 28 איכרים. רובם היו בני פחות מ־20. גורלו של מנהיג האיגוד הארצי של העובדים החקלאיים שפר עליו כביכול. נמסר כי אוליפרדו אוכיאה קסטנו נעדר, לאחר שנחטף על־ידי ארגון צבאי בעיר מונטריה. הוא שוחרר אמנם אחרי 25 יום, בתנאי שיעזוב את המדינה. נאמר לו כי יוצא להורג אם לא יעשה כן. חוטפיו אף דרשו שאיגודו יחדל מכל פעילות באזור קורדובה.

רוב הפשעים הללו נותרו בלא עונש ותגובת הממשלה על אלימות מוגברת זו רחוקה מלהשביע רצון, שכן היא שואפת לחזק את האמצעים הצבאיים על חשבון הרפורמות הכלכליות, החברתיות והפוליטיות הדרושות כל כך. בפברואר אשתקד הוכפל תקציב הצבא והונהגו חוקים נגד טרור. אלה האחרונים מגבילים מאוד את חירויות הפרט ומעניקים סמכויות בלתי־מוגבלות כמעט למשטרה ולכוחות המזויינים.

"המלחמה המלוכלכת" של קולומביה שימשה נושא לדיון חשוב שנערך בצ'ילה בספטמבר, בישיבה של ועדת הקונפדרציה להגנת זכויות האדם והאיגודים המקצועיים באמריקה הלטינית. צירי 31 המדינות המשתתפות החליטו להגביר את פעולת הקונפדרציה ומאבקה ואת תנועת האיגודים המקצועיים הדמוקרטית בקולומביה ולהמשיך במאבק להשבת זכויות האיגוד המקצועי במדינה זו. הקונפצפציה גם תגביר את לחצה על

השלטונות המקומיים ותדרוש כי תפורקנה הכנופיות החמושות, וכי אנשי הכוחות המזוינים הקשורים עמן יועמדו לדין. הקונפדרציה שוקלת עתה אפשרות לשגר משלחת למדינה ולבקש מוועדת האו"ם לזכויות האדם למנות משקיף מיוחד בקולומביה.

הקונפדרציה פנתה שוב ושוב לארגון העבודה הבינלאומי וציינה את פעולות הסולידריות שביצעה למען העובדים בקולומביה. יש לקוות שהלחץ הבינלאומי ישכנע את הממשלה לנקוט בדחיפות בצעדים הנחוצים. הגיע הזמן לפעול, שכן בכל יום שחולף מוצאים את מותם חברים נוספים באיגודים המקצועיים במאבקם למען הצדק בארצם.

בעיית הנוודים חסרי הבית החריפה החורף ברחבי העולם המערבי. במטרו של פאריס נטוש מדי לילה מאבק על מקום לינה.

כיצד מממנים את הבחירות לנשיאות בארה"ב

כסף פרטי ומדיניות ציבורית

תומס פרגוסון □ Thomas Ferguson

לפי כשנה, כאשר המועמדים לנשיאות מטעם המפלגה הדמוקרטית החלו להילחם על מקומם בזירה, קשה היה להניח כי עומד לחול שינוי מרחיק־לכת בסגנון הציבורי של ההתמודדות הפוליטית בארצות־הברית.

אולם תוך זמן קצר החלו להופיע הסימנים הראשונים שמשהו יוצא דופן מתרחש. מועמד אחד, שהוצג כמצדד נלהב ב"ניו דיל", החל פתאום להדגיש את טעמו בעניבות. אחר ניסה להפנות אליו את תשומת הלב על־ידי כך שקם לפתע על רגליו במהלך עימות טלוויזיוני. שלישי ערך את נאום הבחירות הבסיסי שלו והפכו לסידרה של איזכורים קצרצרים ל"נס" שהוא חולל, לדבריו, במדינה שלו. אחר נאלץ לפרוש לאחר שנתגלה שהוא שאל את השורות הטובות ביותר בנאומיו מדברי מדינאי שנכשל בארץ אחרת.

בזה אחר זה החלו המדינאים להעדיף סגנון על מהות. באביב 1988 היה המועמד השחור היחידי במירוץ גם המדינאי היחיד (בשתי המפלגות) שנאומיו התמקדו בבעיות של מדיניות. כאשר גם התקשורת ההמונית החלה להבחין במה שה'ניו־יורק טיימס' כינה "היעלמותן המסתורית של בעיות מן המדיניות הנשיאותית", ובמחנה הדמוקרטי נסתמן צמד מנהיגים שליצנים הדביקו לו מייד את הכינוי "הדג'ס ובנטסן" (על־שם יצרן הסיגריות הידוע), נתברר שנוצרה תופעה פוליטית חדשה: המירוץ "המתגנב", שבו אין הבוחר הממוצע יכול להבחין בבעיות של ממש.

סביר להניח שאנו צפויים להפצצות של קטעי פרסומת בני 30 שניות על תכנית החופשות לאסירים בבתי־הסוהר של מדינת מסצ'וסטס, מחרוזות של הבטחות על מספר בלתי מוגדר של "משרות טובות" ברמות בלתי מוגדרות של "שכר נאות", ואיזכור תכוף של המושגים "כוח" ו"בקיאות", שדי בהם כדי להעמיד בצל את דייל קארנגי. לקראת נובמבר יגיעו כחמישים אחוז מבעלי זכות הבחירה – כולל רבים מעשירון ההכנסה התחתון – למסקנה, שהצבעה בבחירות היא בזבוז זמן. ומצביעים רבים, וגם פרשנים המקווים לגלות את משמעותן של הבחירות לגבי נושאים שונים – החל בשער החליפין וכלה ברפורמה חברתית – ייררתעו בדרגה כזו או אחרת של בחילה מן החגיגה חסרת המשמעות.

טעות בשיפוט

למרות שאפשר, לכאורה, למצוא צידוק להערכה פסימית כזו של מערכת הבחירות של 1988, הרי זו טעות מוחלטת בשיפוט. בניגוד לחזותן החיצונית של הבחירות, יש במאבק הפוליטי בארצות־הברית סדר והגיון. ב"התגנבות יחידים" כמו זו של 1988, שבה הבוחרים אינם מאורגנים כראוי, אי־אפשר לעמוד על ההגיון הפנימי של המאבק מתוך עיון בעובדות שניתן להן פומבי על "סוס המירוץ".

תחת זאת על הצופה להתמקד במימד אחר

מתוך The International Economy, ספטמבר־אוקטובר 1988.

ד"ר פרגוסון הוא פרופסור למדעי המדינה וחבר במכון למדיניות ציבורית באוניברסיטה של מסצ'וסטס, בוסטון.

תרגום: נורית גורן

— במה שאפשר לכנות "הבחירה הנסתרת", שבה קבוצות מאורגנות היטב של בעלי אינטרסים, ובעיקר גושים רבי־השפעה ועתירי־ממון של משקיעים גדולים, מתחרים זה בזה. יש לעיין פחות במשאלי דעת־קהל ויותר בהררי הנתונים על מימון הבחירות שאספה הוועדה הפדרלית לנושא הבחירות. הנתונים מנתחים לא רק את תרומותיהן של ועדות־פעולה פוליטיות, אלא גם תרומות של יחידים. יש למיין את התרומות בצורה שיטתית, ולהקפיד על הצגת החברות הגדולות כקבוצה אחת, ולא רק את 500 הגדולות שבהן. לאחר מכן יש לנתח את הנתונים לאור תיאוריה כלכלית, תבניות היסטוריות ונתונים שרשמו הרשויות הציבוריות (לרבות תוצאות הבחירות) כדי לעמוד על משמעותם המלאה.

כשמנתחים את "המירוץ המתגנב" במונחים כאלה, נראה כי בחירות 1988 שונות לחלוטין מן התמונה המוצגת בתקשורת.

מבט לאחור, לשנת 1984, הוא פתח נוח לדיון. רבים ודאי זוכרים, שהמצע של וולטר מונדייל באותן הבחירות התחמק מאמיתות דמוקרטיות מסורתיות רבות. תחת זאת הבטיח המועמד להעלות מיסים כדי להקטין את הגרעון, ובצורה קצת פחות חד־משמעית — לשמור על "ההגינות" על־ידי צמצום תקציב הבטחון, כדי להגן בדרך זו על תכניות חברתיות מסוימות, הנוגעות בעיקרן לאוכלוסיית הערים.

למרות שרבים מאנשי התקשורת והאקדמיה ייחסו לאחר מכן את הכשלון לכניעתו של מונדייל "לאינטרסים המיוחדים" של תנועות העבודה, השחורים והנשים, אין כל ספק שקבוצות אלה לא היו אחראיות להבטחות המס ההרסניות או לדחיית ההצעות לפישוט המיסים שהיו כרוכות בהן. האסטרטגיה של המאבק הדמוקרטי תאמה את האינטרסים של שני המרכיבים העיקריים בגוש העסקי שתמך במונדייל. היו אלה בנקאים המתמחים בהשקעות, שעסקיהם כללו מכירה של אגרות חוב ארוכות־טווח, ולכן הם זעמו על התנפחות הגרעון; ובעלי נכסי דלא־ניידי שערך נכסיהם היה תלוי בהמשך הסיוע הפדרלי לערים לצורך הקמת תשתית ופיתוח תחבורה ציבורית.

מאחר שהכספים לערים צריכים היו לבוא מתקציב הבטחון, לא יכלו בעלי הנכסים האינטרסנטיים להרשות לעצמם לתמוך בדמוקרטים שמרניים הנוטים לתמוך בהוצאות בטחון. מסתבר שחלקו של גוש בעלי נכסי דלא־ניידי בקרב התורמים למועמדים דמוקרטים שמרניים לנשיאות היה נמוך מאוד, והתרכז בעיקר בתמיכה במועמדים "ליברליים" יחסית. רבים מהם השתתפו, למעשה, במימון התנועה נגד שימוש באנרגיה גרעינית. אין כל ספק, שאותם בעלי־אינטרסים היו סובלים הפסדים כבדים, אילו פישוט המיסוי היה מונע את היחס המועדף של מערכת המיסוי כלפי נכסי דלא־ניידי (זה מה שקרה בסופו של דבר והם אכן סבלו הפסדים ניכרים).

המערכת הפוליטית האמריקנית מעניקה יתרון ניכר למשקיעים גדולים, בכך שעיקר הסיכון נופל על המדינאי המקבל את הכסף, ולא על המשקיע הנותן אותו. לפיכך, המפלה של 1984 קברה את מונדייל, אך לא את הבנקאים המתמחים בהשקעות ואת בעלי הנכסים. הם נותרו בשטח, ונעשו אפילו פעילים יותר. על כן, המועמדים לנשיאות ב־1988 נאלצו לנסח אסטרטגיות, שיבטיחו את הצטרפותם של גושים אלה, ובו בזמן להגביר את כוח המשיכה שלהם.

אילוצים קשים

בתחילת 1987 נראה היה, כי מטרה זו קשה להשגה יותר מאשר בשלהי הקיץ של 1988, כאשר מיקל דוקאקיס זכה לתמיכה ניכרת במרבית המשאלים. בנקאים כמו רוג'ר אלטמן (סגן שר האוצר בממשל של ג'ימי קרטר) ורוברט רובין, שטסו למינסוטה כדי ללחוץ על מונדייל בעניין הגרעון, עדיין ייחסו חשיבות ראשונה במעלה לצמצום הגרעון. אמנם הם גילו נכונות גוברת לסבול צורות מסוימות של התערבות ממשלתית למען ה"תחרותיות", אך עניינם העיקרי עדיין היה בסחר חפשי

ובזרימה של הון־השקעה מיפאן לארצות־הברית. רבים מהם גם חששו מאוד מאינפלציה (ולכן גם מהקלה מוניטרית), בעודם שומרים אמונים לאחד מצווי "הניו־דיל": חוק גלאס־סטיגל, אשר אסר על בנקים מסחריים לעסוק בהשקעות. אבל התקדים של מונדייל הוכיח, שרוב הסוגיות האלה אינן מעניינות את הציבור. לפיכך לא נותרה לדמוקרטים ברירה אלא להתמקד ביחסים בין ארצות־הברית לברית־המועצות או בתקציב הצבאי, ולהציג את הבעיות הללו בפני הבוחרים – ובפני גוש בעלי הנכסים. אך גם כאן ניצבו בפני אילוצים קשים. למרות שרבים מן הבנקאים וקבוצות עסקיות אחרות התייחסו באהדה להתקרבות בין הגושים (ואכן, אחדים מן המבקרים החריפים ביותר של מדיניות ממשל רייגן כלפי בריה"מ, כמו תומס ווטסון מ־יבמ, תמכו במונדייל ב־1984) והתארגנו בגלוי כדי להביא לקיצוץ התקציב הצבאי, עמד הגרעון בראש סולם העדיפויות של מרביתם, ובדרך כלל גם בעיית יציבות הדולר. יתר־על־כן, רוב החברים בגוש זה – נוסף על קבלנים רבים העובדים עבור מערכת הבטחון, אשר שמרו על עמדות של כוח באגף הימני של המפלגה (ותרמו לקבוצות כגון המועצה למען הנהגה דמוקרטית) – העריכו מאוד את התפקיד שממלאה העוצמה הצבאית בעמדה האמריקנית מול יפאן, העולם השלישי, המזרח התיכון, אירופה וברית־המועצות.

לא ייפלא, שמועמדים אחדים שקלו את החלופות, והחליטו כי מוטב לשמור על סודיות. הסנטור ביל ברדלי מניו ג'רזי זכה לתמיכה רחבה בוול סטריט, אבל כאשר ריצ'רד פישר מחברת "מורגן סטנלי" ובנקאים אחרים העוסקים בהשקעות דנו בקידום מועמדותו, נסוג ברדלי. גם מאריו קואומו, מושל מדינת ניו־יורק, שנועץ בסדרה של כוכבים מעולם הפיננסים הבינלאומי, נסוג מכוונתו, למרות שנראה כאילו התוצאות הסופיות של הבחירות המוקדמות הן שהכריעו בעניין. הסנטור מג'ורג'יה סם נאן, שהיה תומך נלהב בהגדלת תקציב הבטחון, לא נכנע למאמצי התקשורת (אשר רשת סי.בי.אס מילאה בהם תפקיד מרכזי) ונסוג מן ההתמודדות.

אפשר שמועמדים פחות בולטים. הצטערו לאחר מכן על שלא הלכו בדרכיהם של הסרבנים. עוד לפני העסק המפוקפק על הספינה "מאנקי ביזנס", היה ברור שהמירוץ לנשיאות של גרי הארט – אשר דרש במפגיע להטיל מס על יבוא דלק – אינו מצליח למשוך תרומות נכבדות מן המגזר העסקי. התמיכה בהארט באה בעיקר מן המדינות המפיקות נפט (סגן המושל של טקסס, המולטימיליונר ויליאם הובי, תמך בהארט יחד עם אנשי עסקים בולטים אחרים בענף הנפט) ומקבוצה־קטנה של משקיעים אשר צידדו בהתלהבות בהצעותיו למדיניות תעשייתית.

מושל אריזונה לשעבר, ברוס בביט, הציג את עצמו כ"ילד הרע" של ההתמודדות, אך ללא הועיל. הוא פירסם סדרה של רעיונות שהתקשורת כיותה "מלהיבים", ומשך אליו תרומות מכמה תומכים בעלי השפעה, כולל דייוויד רוקפלר. הוא גם זכה במספר ניכר של תרומות מדמויות בולטות בתקשורת, ונהנה ממה שנחשב כסיקור אוהד יותר מזה של כל המועמדים האחרים. אבל הציבור, להבדיל מקבוצה קטנה של חברות גדולות, לא הלך שבי אחר ההצעה להנהיג מס ערך מוסף ורעיונות אחרים שפיזר בביט. בשלב הבחירות המוקדמות באיובה היו בידי המתרימים של בביט התחייבויות כספיות גדולות נוספות, בתנאי שיגיע לפחות למקום הרביעי. כאשר הדבר לא עלה בידו, התמוטטה מערכת הבחירות שלו.

תמיכת היהודים לא עזרה

הדילמות שהיו כרוכות בשמירה על תמיכתם של המשקיעים ושל הבוחרים גם יחד הרסו גם את מועמדותו של פול סיימון, הסנטור מאילינוי. הוא הציג את עצמו כדמוקרט מאסכולת ה"ניו דיל", ומשך אליו בראשונה את תמיכתם של הקבלנים הגדולים – המגזר היחיד בקהילת העסקים (למעט התעשיה הבטחונית) שעדיין צידד בהוצאות פדרליות. אל בסיס זה נתווספו ידידים רבים של ישראל, יהודים ולא־יהודים כאחד.

מעניין לנחש מה יכול היה לקרות לו התמיד סיימון בתמיכתו ב"ניו דיל" ובהגינות כלכלית. יתכן שמועמדותו היתה ממריאה אל על כמו זו של ג'קסון. אבל הוא לא נהג כך. למרות שמשאלי דעת הקהל מראים, כי יותר מארבע חמישיות מן הציבור מעדיפים משרות בטוחות, ולמרות שהמכפל של תקציב מאוזן הוא תוצאה תקנית בתיאוריה הכלכלית האורתודוקסית, התקשורת והדמוקרטים השמרניים לעגו לתכנית התעסוקה המלאה של סיימון ורמזו שהיא תגביר את הגרעון בצורה קטלנית. במקום להשיב מלחמה שערה, בחר סיימון להמשיך לאסוף תרומות מדמויות שמרניות, בעיקר בתחום נכסי דלא־ניידי, כמו דונלד טראמפ, מבורסת הסחורות בשיקגו, ומכמה בנקאים העוסקים בהשקעות. הוא עמעם את המאבק ובחר בעיקר בסמלים, כמו עניבות הפרפר שלו. אפשר שרק חלק קטן מן הציבור הבין במה הוא מצדד בטרם פרש מן המירוץ.

אולם בשלב זה עמד ריצ'רד גפהרדט, חבר הקונגרס ממיסורי, במרכז הבמה, ופעמוני האזעקה נשמעו מניו־יורק ועד טוקיו. גפהרדט, שהיה מייסד המועצה השמרנית להנהגה דמוקרטית והצביע בעד הקיצוץ במיסים בשנת 1981, נראה היה בתחילה כעוד חבר בגוש הגדל של נציגים ניאו־ליברליים בקונגרס, אשר רצו למשוך את המפלגה ימינה.

אולם מעמדו החזק של הדולר הרס את החקלאות וחלק ניכר מן התעשיה במרכז ארצות־הברית. לאחר התמוטטות מחירי הנפט בחורף 86 — 1985 החלו רבים מן הנציגים הדמוקרטיים בקונגרס, שאזורי הבחירה שלהם לא נהנו מן השגשוג היחסי, לחפש תכנית כלכלית משלהם. בסיוע חלקי לפחות של ג'ים רייט, איש טקסאס שעתיד היה להתמנות כיושב־ראש הקונגרס, החלה הקבוצה לפתח תכנית עצמאית.

היו בה שלושה חלקים מרכזיים. הראשון — תכנית להקמת קארטל של מחירים חקלאיים. התכנית הוצגה כדרך להצלת המשק המשפחתי, אך למעשה היו לה מטרות רחבות יותר. על־ידי הבטחת תמורה הוגנת למוצרי החקלאות, היא נועדה לייצב את המחירים המידרדרים של נכסי דלו־ניידי ולספק תוספת הכנסה לאזורים החקלאיים השרויים במצוקה. הדבר נועד להציל את המלווים המקומיים, שרבים מהם הגיעו אל סף פשיטת רגל.

החלק השני של התכנית דיבר על הטלת מס על נפט מיובא, ונועד להעניק למשק הנפט את מה שהבטיחה התכנית החקלאית לחוות החקלאיות. החלק השלישי היה "תיקון

ועידת המפלגה: ההצגה הגדולה מכולן.

גפהרדט" שהוסיפו רייט וגפהרדט לחוק הסחר. מרגע שנתקבל חוק זה, הוא פעל ככליא־רעם למצדדים בסחר חופשי, אשר טענו כי הוא מייצג גירסה מודרנית של חוק המס סמוט־האולי הידוע לשמצה, ויש בו כניעה של הדמוקרטים להסתדרות העובדים האמריקנית.

הטענה האחרונה, לפחות, פשוט אינה נכונה. החוק היה, למעשה, נסיון מתוחכם להחזיר אל המפלגה הדמוקרטית חלק מקהילת העסקים שנראה היה ב־87־1986 כי היא מוכנה לתזוזה כזו. התיקון היה קשור בסידרה של יוזמות דמוקרטיות בקונגרס, שכללו דו"ח מקיף על מצבן של תעשיות עתירות־ידע בארצות־הברית ועל מחקרים שהצביעו על פער הכנסות גדל והולך בכוח־העבודה. נראה שאת היוזמות הללו קידמו שתדלנים של חברות שהיו מודאגות מן האתגר היפאני, כמו "מוטורולה", או כאלה שרצו להכריח את היפאנים לפתוח את השוק של ארצם לייבוא, כגון "מונסאנטו". בימים שלפני ההצבעה על התיקון של גפהרדט נתנה לו חברת "מונסאנטו", שמרכזה בעיר השוכנת באזור הבחירה שלו מערכת של לוחיות סיליקון, כדי לחלק אותם בקונגרס למטרות פרסומת. אין ספק שאחדים מן המצדדים בהגנה מיבוא תמכו בחוק: כאשר חברת "קרייזלר" תמכה בחוק ודאי לא היה זה מפני שמנכ"ל "קרייזלר", לי איאקוקה, חשב כי הדבר יפתח את השוק הקוריאני למכוניות מדגם K, שמחיר כל אחת מהן 48,000 דולר.

בשלביה הראשונים היתה התנועה לבחירתו של גפהרדט בנויה היטב. זמן רב בטרם הודיע גפהרדט על מועמדותו תרמו עסקים רבים – ובעיקר מוסדות הלוואה לחקלאים ומספר ניכר של חברות ביטוח ויצרנים שונים – לוועדה הפוליטית שלו. גפהרדט (כמו רבים אחרים בקונגרס) חילק את הכסף לעמיתיו, שהתמודדו על בחירתם מחדש לקונגרס ב־1986 ולאחר מכן כאשר הודיע גפהרדט בסופו של דבר על מועמדות, תמך בו מספר מרשים של עמיתיו בקונגרס גם עצם החלטתו להתמודד הביאה לגיוס תרומות רבות מתאגידים, שלא עזרו אולי מעולם למועמד דמוקרטי לנשיאות. תרומות באו מחברות כ"מונסאנטו", "מקדונל דאגלס", "ברלסטון פורינה", "אנ.סי.אר." וחברות אחרות. כן תרמו לקרן שלו עובדים בכירים בתעשיית המכוניות, בהם עובדי "ג'נרל מוטורס" ואפילו איאקוקה עצמו.

אולם מדיניות הסחר של גפהרדט הפחידה את הקהילה הרב־לאומית, מלבד מספר קטן של תאגידים אשר קיוו להשתמש בחוק כדי לפרוץ ליפאן. לא ייפלא, איפוא, שהתקשורת היוקרתית – הענף הרב־לאומי ביותר בארצות־הברית – ביקרה בחריפות את גפהרדט, כפי שמסתבר ממחקרים סטטיסטיים על ההתמודדות.

גפהרדט שהותקף על־ידי העתונות ונותק מן המקורות העיקריים לתרומות בגלל תמיכתו בהגבלות על הסחר, הקצין את עמדתו. הוא החל נושא עמו לכל מקום את ספרו של ויליאם גריידר (Secrets of the Temple), המבקר בחריפות את היחס של אוצר המדינה לבנקים הגדולים והחל לתקוף את "הממסד" האטום.

תגובת הציבור על מאבקו היתה מדהימה, אך הוא נתקל בקשיים גוברים והולכים בגיוס כסף. כאשר מסעו פנה דרומה ונתקל לראשונה במחסום תקשורתי חזק שמדינות אחדות נטלו בו חלק, החל גפהרדט להתמוטט. זמן מה החזיק מעמד באמצעות פניות תוקפניות אל שתדלני החברות, אך נבצר ממנו לגייס את הכסף הדרוש כדי להתמודד בכל רחבי הדרום.

הסנטור שתמך בליכוד

אלברט גור, הסנטור מטנסי, נכנס למירוץ בעקבות הפצרותיהם של אנשי עסקים (בעיקר מן הצפון), שלא הצליחו לשכנע את הסנטור מארקנסו, דייל באמפרס, לעשות זאת. לאחר מכן התחבר גור אל המצדדים בהגדלת תקציב הבטחון, ואימץ לעצמו את השקפות הליכוד בכל הנוגע לבטחון ישראל. למרות שהתקשורת הרבתה להציגו כ"מועמד היחיד הבונה לעצמו בסיס אזורי איתן" –

כדברי שבועון־חדשות ידוע, לא ראו הבוחרים בדרום בעין יפה את התחברותו לארגונים מקומיים ואת המהפך השמרני שלו.

כאשר משאלי דעת־הקהל שנערכו זמן קצר לפני "יום ג' המכריע" הראו שהוא עשוי להגיע למקום הרביעי, אחרי הוצאת סכומי עתק, חדל גור לעמוד על עקרונות. ברגע האחרון שינה את עורו ונעשה פופוליסט מסוגו של גפהרדט. אינני טעם שזיכרו של ה.ל. מנקן (H.L. Mencken) קרוב ללבם, ודאי יתחרטו על כך שאף אחת מן החברות העורכות סקרי דעת־הקהל לא חשבה לשאול כמה מן הבוחרים בדרום האמינו, שהם מצביעים עבור אַל גור האב, סנטור ידוע מתקופת ה"ניו דיל", המכהן עתה בחבר המנהלים של "אוקסידנטל פטרוליאום". אבל השינוי שעשה ברגע האחרון הציל את גור, ועזר ללא ספק לסלק את גפהרדט מן המירוץ

בין בשל קוצר הראות המופלג של מסעו, ובין מפני שאף פעם לא היה מירוץ של ממש אלא אמצעי להשגת המינוי עבור מועמד אחר, לא ניסה גור להרחיב את מאבקו לאזורים שמחוץ לדרום. גור נפלט מן המירוץ במהירות, חוץ מאשר במדינת ניו־יורק, והתמודדות העיקרית התחוללה בין ג'סי ג'קסון למייקל דוקאקיס.

מתכונת המירוץ של כל אחד מהם היתה פשוטה וברורה. בשנת 1984 זכה המירוץ של ג'קסון בסיוע כלשהו ממספר אמריקנים המנהלים עסקים רב־לאומיים במדינות העולם השלישי, ואשר קשרו בעבר קשרים עם חלק מקהילת השחורים בארצות־הברית (אפשר שהדוגמה הבולטת ביותר היא חברת "קוקה קולה" שבסיסה בעיר אטלנטה). הוא קיבל סיוע מסוים גם מעובדים במוסדות בעלי מגמה רב־לאומית, כולל דייוויד רוקפלר הבן, מאמריקנים רבי־השפעה הקוראים זה זמן רב לשינוי מדיניותה של ארצות־הברית במזרח התיכון (לדוגמה, ג'יימס אטקינס, השגריר לשעבר בסעודיה) ומאנשי־עסקים שחורים רבים.

לתמיכה זו נועדה ללא ספק חשיבות רבה, אך היא לא היתה משמעותית. מימון המירוץ של ג'קסון ב־1984 היה מצומצם ביותר בהשוואה לזה של כל אחד מן המתחרים האחרים, גם אם מביאים בחשבון את המענקים השנויים במחלוקת של הליגה הערבית למבצע PUSH.

המצב לא היה שונה ב־1988, במיוחד בשלבים הראשונים והמכריעים של המירוץ. גם במקרה זה ברור שחלק מן הכסף הגיע מערבים אמריקנים ומאחרים, שהיו מעוניינים לשנות את המדיניות האמריקנית במזרח התיכון, וכן משתי קבוצות של אנשי־עסקים שחורים: בעלי מקצועות חופשיים שהגיעו לעמדות בכוּרָה בחברות הגדולות, ויזמים שחורים, שחברותיהם לרוב הרבה יותר קטנות. בתקופה שלגביה יש בידי נתונים מפורטים (השלבים המוקדמים של המירוץ, עד סוף פברואר 1988 בערך), התמיכה שניתנה לג'קסון ממוסדות ומחברות גדולות היתה כנראה אף קטנה מאשר ב־1984. הבסיס הארגוני למירוץ היה בעיקרו במה שנותר מן התנועה לזכויות האזרח ובאיגודי עובדים מסוימים.

מאוחר יותר זכה המירוץ של ג'קסון לתמיכה ניכרת מצד גורמים מסוימים בוול סטריט. מדוע? אולי מפני שבוול סטריט יש אהדה ניכרת לעמדתו של ג'קסון, המצדדת בהקדשת יתר תשומת לב לעולם השלישי, ולצדדים אחרים של המסר שהוא נושא. יש גם הוכחות לכך, שקהילת הממון שמה לב לשתיקתו היחסית באשר לחלקה של הממשלה הפדרלית בשמירה על שיעורי הריבית הגבוהים. אותו חלק בממסד האמריקני המצדד בשינוי המדיניות במזרח התיכון העלה מדי פעם לדיון את תפקידו של ג'קסון במפלגה – אך רק משנתברר כי סיכוייו לקבל את המינוי אפסיים. כמעט כל יתר החברים במפלגה הדמוקרטית התלכדו מאחורי המתחרה היחיד שנותר לג'קסון – מייקל דוקאקיס.

לא היה זה מקרה בעלמא. דוקאקיס, שעמד בתחילה בצילם של ברדלי, קוואומו ובידן, משך גם הוא את לבם של בנקאי־ההשקעות, שחששו מסחר חופשי ומגרעון תקציבי. רבים ממנהיגי הדמוקרטים בוול סטריט החלו לתרום לקופתו. כיאה למועמד הנוסע

לעבודתו כל בוקר בתחבורה הציבורית זכה דוקאקיס לסיוע גם מצד קבלנים רבים, בהם אחדים מבני משפחת דנפי, אשר היו מראשי התומכים בתנועה נגד שימוש באנרגיה גרעינית.

אולם לא עבר זמן רב ודוקאקיס החל לצרף לבסיס זה מגזרים נוספים. להבדיל ממונדייל, שלא הצליח ב־1984 לאחד סביבו את קהילת העסקים של מיניאפוליס, זכה דוקאקיס לתמיכתם של אחדים מן התאגידים החזקים ביותר באזור בוסטון, כולל ה"מהפך" האגדי של בנקים מרכזיים ושל חברים רבים במועצה לטכנולוגיה עתירת־ידע של מסצ'וסטס.

ואכן, חברות עתירות־ידע וחברות אלקטרוניקה היו קמעה קמעה למרכיב מרכזי בקואליציה של דוקאקיס. פול ברונטאס, עורך־הדין של חברת "הייל ודור", אשר ניהל עבור דוקאקיס את החיפוש אחר מועמד לסגן־נשיא ונחשב לאחד מידידיו הקרובים ביותר, הוא מומחה נודע לחוקי התעשיה עתירת־הידע והיה זה כבר מקורב למנהיגי המועצה לטכנולוגיה עתירת־ידע ולרבות מן התעשיות הללו, כמו "אנלוג דיווייסס".

מגייסי התרומות של דוקאקיס צידדו בשותפות (מוגבלת) של עסקים־ממשלה־אקדמיה, שותפות שמגזרים אלה העדיפו עתה, ורשתם היתה פרושה על פני הארץ כולה. בסיוע מנכ"ל חברת "פריים קומפיוטר" ואחרים הצליח מטה המאבק לסלול דרכים אל עמק הסיליקון בקליפורניה כבר בשלבים מוקדמים של המירוץ. רגיס מקנה, יועץ בכיר ליחסי ציבור בתעשיה זו, אשר תמך בגרי הארט ב־1984, התגייס למסע התרומות כבר בשלב מוקדם.

מאבק על הבריאות ועל תקציב הבטחון

דוקאקיס היה גם היחיד מקרב המועמדים שניהל מאבק רציני על בעיות הבריאות. בדרך כלל אין אנו נוטים לחשוב על מגזר זה כחלק מן הכלכלה עתירת־הידע, אך חברות המייצרות ציוד רפואי, בתי־חולים העוסקים במחקר ומפעלים ביוטכנולוגיים הם חלק מן התעשיה עתירת־הידע לא פחות מקבלנים העובדים עבור משרד ההגנה. היוזמה הידועה ביותר של דוקאקיס בעניין זה, החוק שנועד להנהיג ביטוח רפואי מקיף במסצ'וסטס, לא נשאה חן בעיני הרופאים, אבל זכתה בתמיכתם של חלקים אחרים בענף, כולל בתי־חולים, לאחר שהללו שוחררו מן הפיקוח על ההוצאות. תומכים אחרים בחוק שיבחוהו כחלק ממאמץ ארוך־טווח לחיזוק מעמדה של המדינה בתחרות הגוברת על הנהגת התעשיות עתירות־הידע בעולם.

במהלך המירוץ כולו קרא דוקאקיס להנהיג גירסה לאומית של תכנית זו. אין ספק שהתכנית היתה אהודה על הבוחרים, אך היא זכתה גם לתמיכה חזקה וממומנת היטב מצד המגזר העסקי. די במבט חטוף ברשומות שערכה ועדת הבחירות הפדרלית על דוקאקיס, כדי להיווכח בזרימת תרומות מן העובדים, לפחות בחלקים מסוימים של עסקי הביטוח, ובעיקר סניפי "בלו קרוס" (Blue Cross) ברחבי הארץ. דוקאקיס עצמו מחזיק בחבילת מניות קטנה של חברה הנמצאת בשליטתו של תעשיין מענף זה, שהמוסד שלו עשה רבות כדי להציב את בעית הטיפול הרפואי על סדר היום הלאומי.

אולם נסיונו להיעזר ב"מערך הרפואי־תעשייתי", יחד עם מחויבותו בנושאי דיור ותחבורה ציבורית, צמצם את טווח התימרון שלו בתחומים המסוגלים להצעיד את המירוץ קדימה או להנחית עליו מכת מוות: בעיות ההגנה והוצאות הבטחון.

אין פלא שבעניין זה פעל דוקאקיס בזהירות רבה. בתחילת המירוץ, כפי שאפשר היה לצפות ממועמד בעל בסיס עסקי כשלו, הוא נראה חשדן בכל הנוגע להוצאות הצבאיות. הוא ביקר בחריפות את העזרה למורדים במרכז אמריקה, והתנגד לכל ניסוי נוסף של מערכות הנשק האסטרטגיות החדשות. הוא תקף את מלחמת הכוכבים, הטיל ספק בטיל "טריידנט II", והתנגד הן לטיל ה"מידג'טמן" בעל ראש נפץ אחד, והן לגירסה של ממשל

רייגן באשר לניידות טילים – התכנית היקרה עד מאוד להציב את טילי MX על קרונות רכבת.

בשלבים מאוחרים יותר של המירוץ עוררה עמדתו ביקורת חריפה מצד האגף הימני של המפלגה; כמו־כן נשמעו רמזים בעיתון "וול סטריט ג'ורנל" ובמקומות אחרים, שדוקאקיס שוקל לחקות את המירוץ של ג'ון קנדי ב־1960 (אשר שם הדגיש את פער הטילים המזויף), ולפנות ימינה על־ידי בחירת סם נאן כמועמד למשרת סגן הנשיא.

בסדרה של צעדים איטיים החל דוקאקיס לעשות בדיוק כך. הוא התנגד חד־משמעית לדרישתו של ג'קסון לקצץ במידה ניכרת בהוצאות הבטחון, והודיע על החלטתו לשמור על תקציב הבטחון ברמתו הנוכחית (במונחים ריאליים) במהלך השנים הבאות; עמדה זו הבדילה אותו מן הימין הקיצוני, אך היתה למעשה קרובה מאוד לעמדה שנקט שר ההגנה פרנק קרלוצ'י מאז נכנס לפנטגון במקום קספר ויינברגר.

דוקאקיס לא התחייב למשא־ומתן נמרץ עם גורבצ'וב בנושא המפיקוח על החימוש – ובכך נתן ביטוי לתחושות הרווחות בקרב מגוון רחב של מנהיגים מן הממסד, מסיירוס ואנס ועד הנרי קיסינג'ר.

במשא ומתן על מצע המפלגה הדמוקרטית הפתיע דוקאקיס את תומכי ג'קסון כאשר נסוג מעמדותיו הקודמות נגד המורדים במרכז אמריקה. הוא גם התנגד בתוקף להחלטה של ג'קסון בנושא המזרח התיכון. גישה זו, יחד עם קריאתו להתכונן להעברת השגרירות האמריקנית מתל־אביב לירושלים, והעבודה השקדנית של חברים אחדים בוועדת הכספים שלו, סייעה להעביר למחנהו רבים מן התומכים של גור.

בנאום מרכזי שנשא בפני המועצה האטלנטית שירטט דוקאקיס קווים ליוזמת־הגנה קונבנציונלית חדשה – והמושג "קונבנציונלית" פירושו כאן "עתירת־ידע", מאחר שאיש ממתכנני ההגנה האמריקנית אינו מתכוון "להתמודד אחד על אחד" עם כוחות ברית־המועצות. אולי אין זה מפליא שחברת "רייתיאון", החברה הקבלנית האדירה לייצור ציוד צבאי, שמושבה בבוסטון ושמנהלה תרם למירוץ, מסרה לכתב העתון "בוסטון גלוב", שהיא צופה קשיים מעטים אם דוקאקיס ייבחר. דוברים של חברות אלקטרוניקה אחרות בצפון־מזרח ארצות־הברית התנבאו בגלוי, ששימת דגש בכלי נשק קונבנציונליים תעודד את העסקים. בשלב האחרון של המירוץ נשמעו קולות ממחנהו של דוקאקיס, שייתכן כי מערכות החימוש של "טריידנט II" ושל "מידג'טמן" מקובלות עליהם למרות הכל. כמועמד למשרת סגן הנשיא בחר דוקאקיס את הסנטור מטקסאס לויד בנטסן, יו"ר ועדת הכספים של הסנט ותומך במדיניות בטחון תקיפה, במורדים במרכז אמריקה, בחוק המס משנת 1981, בטיל MX ובמפציץ B-1.

כאשר דוקאקיס בחר בבנטסן שיחזור המירוץ שלו את אירועי 1960. ואמנם, קשה להימנע מהשוואה, אך ההבדלים גם הם ברורים. תעשיית הנפט מאוחדת היום פחות משהיתה אז, וחלק גדול הרבה יותר מן החברות העסקיות הגדולות הפועלות בטקסאס נשלט על־ידי גורמים מחוץ למדינה, או עומד על סף פשיטת רגל.

יתר־על־כן, בשנת 1960 זכה קנדי לתמיכה מצד חתך הרבה יותר רחב של חברות רב־לאומיות (כפי שהשתמע מדברי האיש שהוא מינה כשר האוצר – רוברט מקנמרה, מי שהיה אז נשיא חברת פורד; פורד היתה אז חברה שונה לחלוטין מזו שהיא היום). אמנם אין ספק, שקואליצית־הממון של דוקאקיס תרוויח יפה מן המקורות העומדים לרשות החברות החדשות עתירות־הידע בטקסאס וממפיקי הנפט והגז הטבעי העצמאיים, אולם הבסיס העסקי שלו עדיין מרוכז בכמה מגזרים: בנקאות ההשקעות, נכסי דלא־ניידי ותעשיות עתירות־ידע. נראה שרוב החברות הרב־לאומיות והבנקים המסחריים הגדולים מתייצבים מאחורי בוש – המתרחק ממדיניות הדטאנט של ממשל רייגן – ומתקרבות לעמדות שהציג הסנטור רוברט דול בבחירות המוקדמות של המפלגה הרפובליקנית.

תעשיית הביגוד שבה לסורה

חזרה לבית־המלאכה הנצלני

ג'ו־אן מורט □ Jo-Ann Mort

מאז 1911 מתאספים מדי שנה, ב־25 במארס, חברי האיגוד המקצועי בחזית בניין השוכן בכיכר וושינגטון פינת רחוב גרין בניו־יורק. הבניין עוטה שחורים וסולם כבאים נפרש עד הקומה השמינית, לזכר הנשים שנלכדו בבית־המלאכה ששכן שם, כאשר פרצה בו שריפה לפני 77 שנה. כיום, במרחק כמה גושי בניינים משם — ולמעשה בעיר ניו־יורק כולה — מצויים בתי־מלאכה נצלניים לרוב, שתנאים דומים שוררים בהם. בלשונו של אחד מעסקני האיגודים המקצועיים, משחר לפתחם של "בתי־מיזע" אלה אסון נוסף.

האם לא נעלמו בתי־המיזע הנצלניים (Sweatshops בלע"ז) עם התארגנותם המוצלחת של האיגודים המקצועיים בענף הבגדים, הנהגת התקנות הפדרליות בנושא זה, וההתנגדות המאורגנת לעבודת ילדים ולניצול עובדים? האם יתכן שבניו־יורק של היום, עדיין קיימים מפעלים נצלניים הדומים לא רק ל"בתי־המיזע" מתחילת המאה, אלא גם למפעלים בטאיוון, בפיליפינים ובאל־סלוודור? התשובה היא: כן.

בעיית תיקנונם של מפעלים נצלניים הושמה תחת שליטה ופיקוח עוד בשנות ה־30 וה־40 והתקנות החזיקו מעמד עד תחילת שנות ה־70. אולם השינויים שחלו בתעשיה והרפיית התקנות החזירו את המפעלים הנצלניים לעיר ניו־יורק. זאת אף זאת, התרת הרסן בשנות שלטונו של רייגן ומבול של יבוא עובדים בשכר נמוך — תעשיית הבגדים בארה"ב מתחרה בעלות עבודה, הנמוכה עד כדי 12 סנט לשעה, בעולם השלישי — החמירו את הבעיה.

מה היקפה של הבעיה? קשה לקבוע זאת, שכן בתי־המלאכה הנצלניים הם בלתי־חוקיים, אך פעילי האיגודים המקצועיים מעריכים, כי ישנם כמה אלפים מסוגם בחמשת הרבעים של ניו־יורק ובצפון ניו־ג'רסי ובהם כ־150,000 עובדים. ריכוזים של 500 מפעלים תועדו בכל אחד מרבעי קווינס, ברוקלין וברונקס.

העליה העצומה ביבוא גרמה לא רק לתחרות־שכר בלתי הוגנת בארה"ב, אלא אף לאובדן הרבה במקומות עבודה בענף הביגוד בארה"ב ולירידה במספר החברים בשני האיגודים המקצועיים בענף ההלבשה: האיגוד הבינלאומי של עובדי בגדי נשים (ILGWU) והאיגוד המאוחד של עובדי הלבשה וטקסטיל (ACTWU).

ב־1969, כאשר ILGWU מנה מספר שיא ארצי של חברים — 450,000 — יכול היה האיגוד לפקח על קיום התקנות המחייבות קבלנים ויצרנים על־ידי איום בהפסקת העבודה. כיום, כאשר האיגוד מונה פחות מ־200,000 עובדים ויש התנגדות רבה יותר להגבלת הייבוא, בעית המפעלים הנצלניים מחריפה.

קבלנים המחזיקים מתפרות קטנות, אשר להם נוהגים היצרנים למסור את ביצוע ההזמנות בקבלנות, כפופים פחות לתקנות האיגוד המקצועי. היצרנים מוסרים לעתים קרובות עבודה בקבלנות בלי להתעניין כיצד תיעשה העבודה. במדינת ניו־יורק אין הם אחראים מבחינה חוקית על הפרת חוקי העבודה והבריאות במפעלים של קבלניהם.

מתוך כתב־העת הסוציאליסטי Dissent, בעריכת מייקל וולצר ואירווינג האו, המופיע בארה"ב (קיץ 1988).

תרגום: עמוס פלד

מהגרים חדשים מקוריאה, סין, האיטי, הרפובליקה הדומיניקנית ומדינות נוספות באמריקה הלטינית – חוקיים ולא חוקיים – מוכנים לעבוד בשכר נמוך ובתנאים הנחשבים עלובים לפי אמות־מידה אמריקניות, אך טובים שבעתיים מאשר בארצות מוצאם.

כפי שאומר ג'ו דאנאהי, המזכיר הארגוני של ה־ILGWU: "מפעלים נצלניים הם מצב נפשי". הם שונים זה מזה, אך מפעל נצלני משמעו בדרך כלל שילוב של דברים אחדים, ובכללם תשלום קבלני או תשלום מתחת לשכר המינימום, ביטוח בריאות מיזערי או היעדרו המוחלט, תנאי עבודה בלתי בטיחותיים ושעות־עבודה בלתי מוסדרות. במקרים רבים יש גם הפרות של חוקי עבודת ילדים, אי־ניכוי מס, תשלום במזומנים או התחמקות מכל תשלום, במיוחד כאשר מדובר במהגרים בלתי־חוקיים שאין בידם אמצעים חוקיים ומשפטיים לכפות תשלום.

ללא יציאת חירום

כיום מצויים בתי־מלאכה נצלניים בעיקר באיזורים עירוניים גדולים, כגון לוס־אנג'לס, שיקגו, מיאמי וניו־יורק. אולם דאנאהי אומר, כי הוא מכיר מפעל כזה גם במרכז איובה, שם עובד דור שלישי של נשים בעבור 50 סנט לשעה.

המפעלים הנצלניים של היום אינם שונים בהרבה מבחינה פיסית מאלה שבתחילת המאה: האוורור עלוב; ערימות של אריגים מונחות ליד דודי חימום ומבערי גז; ואין יציאות חירום.

מפעלים נצלניים הם בדרך כלל מוסדות קהילתיים סגורים, עם בוסים דוומיניקנים המעסיקים עובדים דומיניקניים, והאיטים המעסיקים האיטים. הקוריאנים, אף־על־פי שהם מעסיקים בעיקר עובדים קוריאניים, החלו להעסיק גם היספנים (פועלים דוברי ספרדית מאמריקה הלטינית), שכן קוריאנים רבים באים לארה"ב דרך דרום־אמריקה, שם הם לומדים ספרדית. במפעלים אלה מתפתחת מערכת דו־רבדית בה נחשבים הקוריאנים בכירים יותר מעמיתיהם ההיספנים.

ברם, אף שהמפעלים הנצלניים מרוכזים בדרך כלל בשכונות של מהגרים חדשים, כגון וושינגטון הייטס וסאנסט פארק בברוקלין, ישנם ריכוזים של מפעלי הלבשה גם בלב העיר. הם פועלים בגלוי ותולים שלטים בספרדית, צרפתית או סינית. בתי־מלאכה ברחובות המערביים תולים אפילו מודעות על עמודי־חשמל, המציעות עבודה לפועלים במשמרות יום וערב. מפעלים זעירים אלה פועלים למעשה 24 שעות ביממה.

ריבויים של בתי־מלאכה הנצלניים הוליד "איגודים" לא חוקיים או סחטניים, המגינים על הקבלנים מפני ILGWU או ACTWU. אחד הידועים מבין האיגודים הלא־חוקיים, "סניף 1718" של עובדי הייצור המאוחדים נוהל על־ידי תושב ויליאמסבורג בשם דוד גנץ, המרצה עתה עונש מאסר על מעילה בכספים. ה"איגוד" מייצג כ־5,000 עובדים ב־60 מפעלים באזור ויליאמסבורג ובושוויק.

במקרים רבים, בלי שהעובדים יידעו כי הם משתייכים ל"איגוד מקצועי", ניכו משכרם השבועי שני דולרים. הם קיבלו סכומים אחידים של 7 או 8 דולרים עבור ביקור אצל רופא; לא ניתנה להם שום אפשרות להגיש קובלנות, ולא היה להם הסכם קיבוצי. אחדים מן העובדים הבכירים קיבלו מבעל המפעל קיצבאות של "הצלב הכחול" או "המגן הכחול" (מוסדות בריאות), כדי להבטיח לעצמם בדרך זו כוח־עבודה יציב.

עתה, לאחר שגנץ הושלך לכלא, ובעקבות הלחץ הארגוני שהפעילו ה־ACTWU וה־ILGWU, חל שיפור־מה ב"סניף 1718". "יש להם בחור צעיר המנהל עתה את האיגוד, מגיש קובלנות ומתרוצץ כדי להשיג תנאים טובים יותר", אומר דאנאהי.

במקומות שישנם מפעלים נצלניים, קיימת בדרך־כלל גם עבודת־בית תעשייתית. "באזור מרכז ההלבשה", אומרת פעילה מ־ILGWU, קטי קוואן, "ראיתי בית־מלאכה בו מייצרים

אפודות בנולי־יד המופעלים על־ידי כתריסר פועלים סיניים. האפודות היו מאיכות גבוהה מאוד, מן הסוג הנמכר בחנות הכל־בו 'בלומינגדייל' ב – 80 דולר או יותר. כל יום, ב־5.30 אחה"צ, עוזבים העובדים את המפעל כשבידיהם תיקים גדולים. הם עובדים כל היום במפעל וכל הלילה בבית".

50 סנט לשעה

דוגמה ידועה מאוד של עבודת־פרך בבית שנחשפה בשנים האחרונות, היתה עסק שנוהל בידי מתכננת אופנת עילית בשם נורמה קמלי, שנקנסה ב־100,000 דולר על־ידי משרד העבודה של מדינת ניו־יורק בשל הפרת חוקי העבודה. קמלי ניהלה מפעלים נצלניים בבתי־העובדים בקווינס ובוושינגטון הייטס, כשעובדיה משתכרים פחות משני דולר לשעה. הנשים שהועסקו על־ידי קמלי נעזרו באחיות, בבנות, בשכנות, בכל אחת שהיתה מוכנה לעזור. אומר פעיל האיגוד המקצועי: "בכל מקום שישנה עבודת־בית, קיימת ללא ספק גם עבודת ילדים".

צחוק הגורל הוא, שביום השנה לדליקה ההיסטורית, הכריז ממשל רייגן על חוקים חדשים, שנועדו להקל על עבודת בית. במהלך שתי הכהונות של ממשל זה, היתה הקלת החוקים הנוגעים לעבודת בית אחד היעדים המוצהרים. אנשי האיגודים המקצועיים אומרים, כי מספר העובדים בבית הצמודים למפעלים הלא־חוקיים גדל כמעט מאז 1981 פי־10. "מעולם לא ראיתי עובד בבית המשתכר יותר מ־2.50 דולר לשעה", אומר דאנאהי. "פגשתי אפילו אנשים שהשתכרו 50 סנט לשעה, ואף כאלה שלא קיבלו שכר כלל. ברובם אלה עובדים לא חוקיים, שאין להם חשבונות בנק ולא אמצעים משפטיים".

ממשל רייגן בחן דרכים להתיר עבודת־בית בתעשיות בעלות טכנולוגיה מתקדמת (מקורות באיגודים המקצועיים אומרים, כי הכוח המניע לשינויים אלה היה ג'ורג' בוש, כך שייתכן וממשל בוש ימשיך בנסיונות לבלום את התקינה).

מה אפשר לעשות כדי לחסל את בתי־המלאכה הנצלניים? חוקי התקינה מצויים בספרי החוקים, אלא שמתעלמים מהם במידה רבה. בתקופת כהונתו הראשונה של רייגן פחתו החקירות נגד מפעלים נצלניים ביותר מ־20% לעומת ממשל קארטר. בתקופת כהונתו השניה של רייגן היתה הירידה תלולה יותר.

בניו־יורק מנהל כוח־משימה ממלכתי חדש חקירות נגד הפרות החוק. אולם הוא מונה 15 חוקרים בלבד, מספר קטן מכדי להתמודד עם הבעיה העצומה.

ציר בית הנבחרים פראנק ברברו, יו"ר ועדת העבודה של בית הנבחרים במדינת ניו־יורק, הציג לא מכבר את הצעת החוק החדשה של המושל קואומו, שנועדה להגביר את סמכות המדינה לטפל בהפרות חוק. החוק המוצע נתמך על־ידי האיגודים המקצועיים.

החוק החדש יעניק למשרד העבודה את הסמכות לקנוס אנשים המסייעים ביודעין לבעלי מפעלים נצלניים. דבר זה יעשה את היצרנים אחראים למעשי הקבלנים הקשורים עמם. לשכת המסחר במדינת ניו־יורק וארגוני המעסיקים כבר עורכים מסע־שתדלנות נגד הצעת החוק החדשה.

חוק דומה נכנס לתוקפו ב־1981 בקליפורניה. יותר מ־85% מן היצרנים והקבלנים במדינה מילאו אחר דרישות הרישום. כיום, קצת יותר מ־90% מן העובדים במדינה זו מכוסים על־ידי התקנות לפיצוי עובדים, והפרות החוק בנושאי השכר פחתו מאוד.

ללא סיוע ממשלתי, אין האיגודים המקצועיים מסוגלים לבלום את הפעולות הבלתי חוקיות. "אלה הן פעולות מחתרתיות מובהקות", אומר אחד מפעילי האיגודים המקצועיים. "אם ניכנס לעובי הקורה ונארגן את המפעלים האמורים, היצע העבודה פשוט יצומצם. יש לסגור אותם לצמיתות".

עבודת ילדים בימינו אלה

צ׳אק פוגל □ Chuck Fogel

הסיפורים נקראים כמו מהדורת המאה ה־20 של "אוליבר טוויסט". בכמה חנויות כל־בו יקרות בניו־יורק מתהלכים בנחת קונים מבני המעמד הגבוה ושולחים מבטים עורגים לעבר מרבדים יקרים, עבודת יד, המיובאים ממקומות אקזוטיים כמו הודו ומארוקו.

במדינה ההודית אוטר־פרדש, שם מיוצרים כמה מן המרבדים, המראה שונה בתכלית. שני מבוגרים ושבעה ילדים עובדים שמונה שעות ביום חודשים רצופים כדי לייצר מרבד אחד. הם יושבים על ספסלים ליד שולחנות ארוכים בבקתות־בוץ אפלות ועמלים ללא הרף, כשמשגיחים מבוגרים בודקים את עבודתם. עבור שלושה חודשי עבודה קשה ומייגעת יקבל כל ילד כ־33 דולר – לפי המסופר בכתבה שהופיעה לאחרונה בעתון האמריקני Christian Science Monitor. השטיחים מיוצאים, בינתיים, לאירופה ולארה"ב, שם הם נמכרים ב־2,600 דולר האחד.

ברבאט שבמארוקו יושבת ילדה בת 11 בבקתת־בטון צרה שם עוסקים עובדים נוספים, שרבים מהם ילדים – אחדים הם בני 4 בלבד – באריגת מרבדים. קצב העבודה מהיר כל כך – נאמר בידיעה שהופיעה באחרונה ברשת עתוני Cox — עד כי הילדה הקטנה צריכה לגמור גדיל אחד מדי 2.43 שניות כדי לעמוד בו. שכרה הוא 15 סנט לשעה – אם משחק לה מזלה. רבים מן העובדים הצעירים, המועסקים כ"שוליות", אינם משתכרים כלל.

רישומי מצאי בחנות הכל־בו "מייסי" בניו־יורק מראים, כי יצרן המרבדים "מוקארי" ירוויח כמעט 100 דולר על כל מרבד שהוא ימכור לחנות. החנות עצמה מעלה את מחירו של כל פריט ביותר מ־250 דולר. פקיד במחלקת המרבדים של "מייסי" מסר לעתון זה, כי המרבדים המארוקניים "מוצעים במחירים שונים – 599 דולר, 699 דולר – ומהווים פריטים מבוקשים".

הילדה הקטנה לא יודעת דבר על רווחים והעלאת מחירים או על עסקי סחר בינלאומי. היא אומרת שהיא רוצה לשוב לבית־הספר.

"אנו מעדיפים לקבל את הילדים בגיל שבע בערך", אמר משגיח באחד המפעלים במאראקש, אשר צוטט במאמרים של רשת עתוני Cox. "הם זריזים יותר כאשר הם קטנים".

מעגל קסמים

במירוץ הגלובלי אחר עלויות עבודה "תחרותיות", שהן לעולם נמוכות, הילדים הם לעיתים קרובות הראשונים שזכויותיהם נרמסות. ברחבי העולם נשללת ממאות מיליוני ילדים הזכות ללמוד בבית־ספר ונגזלת מהם שמחת החיים. הם מכירים רק שעות עבודה ארוכות – אריגת מרבדים, השחלת חוטי־חשמל זעירים, כריית פחם, תפירת בגדים, עבודה במפעלים. רבים מן המוצרים שהם מייצרים מיועדים לייצוא; כמה מהם מוצאים את דרכם למדפים בחנויות של ארה"ב.

בחלק ניכר מן העולם המתפתח, פקידי ממשלה, בשל לחץ הסוחרים והתאגידים הרב־לאומיים, מתעלמים מניצול זה. הם חוששים כי העסקים יעברו למקום אחר אלא אם כן עלויות העבודה תישארנה נמוכות. אך בעשותם כן, הם מכניסים את ארצותיהם

מתוך כתב העת Solidarity בטאון האיגוד המקצועי של עובדי תעשיית הרכב בארה"ב (קיץ 1988).

תרגום: עמוס פלד

למעגל קסמים. ילדים ללא חינוך והשכלה אינם מבטיחים למדינה עובדים מיומנים לעתיד: הם יוצרים דור נוסף של עוני. ה"זוכים" היחידים במרוץ כזה הם התאגידים הגדולים והמעסיקים העשירים, הזקוקים תמיד למקורות עבודה זולה כדי להגדיל את רווחיהן ולהישאר "תחרותיים".

לפי שעה, המפסידים הם הילדים – כמעט בכל היבשות. ברחובות סאן־פאולו שבברזיל, למשל, גונב ילד בן 10 שעון מתייר. הוא רץ ל"מפעילו", הסוחר בסחורות גנובות, והלה משלם לו 7 דולר. המפעיל ירוויח 10 עד 15 דולר. הילד לא יקנה בכסף מזון. הוא יוציא אותו על סם הרחה – מפלט קצר מן העולם האכזרי והקשה של חיי רחוב. "אם אין לי אוכל זה לא נורא", אומר הוא לכתב Cox. "אני מריח סם".

הוא אחד מ־7 מיליון ילדים חסרי־בית ונטושים בברזיל, שרבים מהם נדחפים על־ידי העוני לפשע או מופעלים על־ידי מבוגרים רודפי בצע. זו אינה רק בעייתה של ברזיל: מעבר לאוקיינוס האטלנטי, באירופה, חוטפות קבוצות מאורגנות של מבוגרים ילדים מבתיהם ביוגוסלביה ומכשירות אותם להיות גנבי־רחוב באיטליה ובצרפת.

סיפורי זוועה יש למכביר: מפעלים נצלניים בפיליפינים, שבהם הילדים גרים ועובדים. הם קמים ב־7 בבוקר ועובדים 17 שעות ביום, עד חצות. אז הם שוכבים לישון ליד מכונות־התפירה; ילדים קטנים המנפצים אבנים במחצבות בהודו; עוזרות־בית מקניה, ביניהן בנות 5 או 6, שצריכות להכין ארוחת־בוקר למעסיקיהן, לטפל בילדים ולנקות אחרי ארוחת הערב; ילדים הסוחבים על גבם משאות כבדים בבתי־חרושת ללבנים בקולומביה; צעירים המוכרים גומי־לעיסה וצעצועים ברחובות מכסיקו ותורכיה; ילדים בני 13 ו – 14 הסובלים מחום אימים במפעל לעיבוד עורות בבנגקוק, משום שבעל המקום נעל אותם בפנים. הם עובדים 15 שעות ביום

ילדים מלבנים לבנים בקולומביה: סיפורי זוועה.

וישנים על הרצפה. מהיותם חסרי אונים לחלוטין ובשל התאכזרות מעסיקיהם, הם סובלים ממצוקה גופנית ונפשית קשה.

88 מיליון ילדים עובדים

על פי נתוני ארגון העבודה הבינלאומי, 88 מיליון מילדי העולם בגילים 11 – 15 עובדים כיום, כדי שהם עצמם ובני משפחותיהם לא יסבלו חרפת הרעב.

מספר זה אינו כולל רוכלי רחוב, ילדים העובדים בבתיהם, או ילדים החיים ברחוב, כשהם גונבים ומשנוררים אוכל וסם להרחה. כמו כן אין המספר האמור כולל ילדים מתחת לגיל 11 שגם הם חלק מכוח העבודה בעולם. מנהלי קרן החינוך לילדים של האו"ם (UNICEF) אומרים שאם מביאים בחשבון קבוצות אלו, מתברר כי מספר הילדים המנוצלים בצורה אכזרית והמנהלים חיי בגרות בטרם עת, מגיע למאות מיליונים.

עם הקורבנות נמנים ילדים העובדים עבור חברות אמריקניות או חברות הקשורות לארה"ב. בפיליפינים, מצאו כתבי Cox ילדות בנות 13 העובדות כיצאניות בבאר השייך לאזרח אמריקני, בוגר אוניברסיטת פרדיו. בפירוזאבד שבהודו הם ראו ילדים בני 8, הנועלים סנדלים בלבד, ללא כל לבוש מגן לעורם או משקפי מגן לעיניהם, אשר נושאים מוטות שבקצותיהם זכוכית מותכת, בבתי־חרושת המספקים מוצרים מוגמרים לסניף של מפעלי הזכוכית "קורנינג" שמרכזם במדינת ניו־יורק.

הילדים מגישים את המוטות למנפח־זכוכית מבוגר, המעצב את הזכוכית ואחר משליך את המוט לילד הממתין. ילדים רבים נושאים על גופם צלקות. כולם לבושים בלויי סחבות. "הייתי רגיל להפגע אולם אינני נפגע עוד", אמר אחד הילדים לכתב Cox, שהכין את סדרת המאמרים "ילדות גנובה". הילדים במפעלי הזכוכית בפירוזאבד משתכרים סכום שווה־ערך ל־88 סנט ליום.

ילדים רבים עובדים בחברות עלובות לקבלנות־משנה המייצרות צעצועים ובגדים בתאילנד; מנעולים, זכוכית ומוצרי פליז בהודו; מוצרי דקלים, נצרים ובגדים בפיליפינים. Cox דיווח, כי אחד המתווכים התאילנדיים, השולח סחורות לקמעונאים בארה"ב כגון חברת "שפיגל", מקבל חלק מן המוצרים מבעלי־עסקים הנעזרים בקבלני־משנה המעבידים ילדים. מפעלי הזכוכית בהודו, שם ראו הכתבים ילדים העובדים בתנאים מסוכנים, שולחים את מוצריהם ל"נסטל", לחברת התעופה "אייר אינדיה" למלונות "שרתון" ו"אינטרקונטיננטל" בהודו, ולמפעלי המכוניות "אמבסדור" בהודו.

הזנות היא עסק רווחי נוסף. בתאילנד רבים ברובע הפנסים האדומים מעסיקים יצאניות בנות 13 עד 15. משפחות מן הצפון, שם נחשבות הנשים ליפות ביותר, "משכירות" לפעמים את בנותיהן לבעלי בתי־בושת תמורת הלוואות קטנות. הילדות צריכות לעבוד עבור בעל הבית עד שההלוואה תיפרע. ילדה צעירה עשויה להרוויח כ־100 דולר לחודש, אולם בית הבושת יגרוף רווחים עצומים, עד 3,000 דולר לילדה עבור שלושה וחצי חודשי "עבודה". המשטרה פועלת נגד מוסדות אלה רק לעיתים רחוקות. אף ששידול ילדות עניות לעזוב את בתיהן ולשמש זונות מהווה עבירה על החוק, הוא זוכה לא רק להסכמה ואפילו לעידוד.

תאוות בצע קודמת לחוק

צחוק הגורל הוא, שלמעשה כל מדינה מתפתחת אישרה חוקים המיועדים למנוע ניצול ילדים. אולם חוקים כאלה אינם ניתנים לאכיפה כאשר עוני המוני שוחק מאפשר למעסיקים רודפי־בצע להעסיק אנשים מיואשים בני כל גיל בעבודה, שתמורתה משלם המעסיק סכום קטן ככל שהוא יכול. בדרום־מזרח אסיה, למשל, יכול איכר למכור את בתו לבית־בושת תמורת סכום, השווה לזה שיוכל להרוויח במשך שנת־עבודה תמימה.

מעסיקים רבים מגינים על עבודת הילדים. "ילד שיש לו השכלה לא רוצה לעבוד בחווה או במפעל", אומר בעל מפעל בהודו, התוהה מנין יבואו עובדים אם הילדים ילמדו בבתי־ספר.

ואכן, רק במדינות השוקדות על שיפור החינוך וההשכלה מושגת התמקדות־מה בהגנת התושבים מפני מעגל העוני (אף על פי כן בעיות ניצול שרירות וקיימות במדינות כדרום־קוריאה, שם, חרף שיעור הרשמה של 90% לבתי־הספר ועליה בשיעורו של כוח העבודה המיומן, נאלצים עדיין מבוגרים להיאבק על זכות ההתאגדות המקצועית ולהתמקח על תנאי העסקתם).

בארה"ב היתה זו תנועת העבודה שהתיצבה בתחילה המאה בראש המאבק נגד ניצול ילדים. תנועת העבודה נאבקה למען חינוך ממלכתי חינם ולמען קביעת גיל מינימום ושכר מינימום לעובד. כיום, הגם שישנם עדיין מקרים של ניצול עבודת ילדים בארה"ב – בעיקר במגזר החקלאי – הצליחה תנועת העבודה להגן על הילדים מפני ניצול.

לאמיתו של דבר, כאשר הציע הנשיא רייגן ב־1982 להזיז את מחוגי השעון לאחור ולהתיר לילדים בני 14 ו־15 לעבוד כאופים, טבחים ומרכזנים מגמר יום הלימודים עד השעה 9.00 בערב, נתקל הרעיון בהתנגדות ציבורית כה עזה, שהוא ירד מן הפרק. אולם הצעה שהועלתה לאחר מכן מהווה בעיה. ממשל רייגן ביקש להתיר ליצרני הטקסטיל וההלבשה למסור עבודה לאנשים בבתיהם ולשלם להם על בסיס קבלני. נמסר כי לא יהיה פיקוח על הורים המעמיסים על ילדיהם הצעירים "עבודת בית" כזו כדי להגדיל את הכנסת המשפחה. השימוש לרעה בשיטה זו גרם לכך, שהקונגרס הוציא את רוב סוגי "עבודת הבית" אל מחוץ לחוק עוד לפני עשרות שנים.

תנועת העבודה האמריקנית גם מהדקת את קשריה עם איגודים מקצועיים במדינות אחרות ומשתפת פעולה עם מוסדות בינלאומיים, כגון הפדרציה הבינלאומית של עובדי המתכת, הקונפדרציה הבינלאומית של האיגודים המקצועיים החופשיים וקבוצות אחרות, איגוד עובדי המכוניות נמנה עם האיגודים המקצועיים הרבים, השואפים להיטיב את גורלם של ילדי העולם על־ידי מתן סיוע לאיגודים מקצועיים בחו"ל.

אחת הדרכים היעילות שבהן יכולים האמריקנים לסייע במאבק נגד עבודת ילדים היא לסרב לרכוש מוצרים שיוצרו על־ידי חברות המנצלות ילדים, ולהאיץ בנציגיהם בקונגרס לאשר חוקים שנועדו למנוע יבוא של מוצרים כאלה.

לאחרונה העלה ציר בית הנבחרים ג'ורג' מילר (מקליפורניה), הצעת חוק שיאסור יבוא של מוצרים, שיוצרו תוך הפרת זכויות ילדים עובדים, המוכרות על־ידי הקהיליה הבינלאומית. הצעת החוק של מילר תאפשר לכל אזרח להגיש תביעה משפטית נגד קמעונאים ויבואנים של מוצרים שיוצרו על־ידי ילדים בתנאי ניצול. ההצעה זכתה לתמיכה רחבה בבית הנבחרים – היו לה למעלה מ־70 תומכים. חקיקה כזו, לכשתושלם, תאפשר הטלת סנקציות מסחריות נגד מדינות שאינן אוכפות זכויות עובדים המוכרות בעולם כולו.

ב־1984 הקימו האיגודים המקצועיים שדולה למען תיקון הצעת החוק בדבר "מערכת העדפות מובטחת" (Guaranteed System of Preferences — GSP), והצליחו להעביר את התיקון האמור. המדובר בהצעת־חוק שמדגישה את חשיבותן של זכויות העובדים בארצות חוץ. מעל הכל, מעודדת מערכת ההעדפות המובטחת פיתוח במדינות עניות על־ידי הימנעות מהטלת מיסי ייבוא על שורה ארוכה של מוצרים מיותר מ־100 מדינות נחשלות. אולם עתה, בשל סעיפי זכויות העובדים, מדינות שאינן מקפידות על הבטחת זכויות המוכרות על־ידי הקהילה הבינלאומית, כגון גיל מינימום ושכר מינימום, ביטוח בריאות, תקנות בטיחות והזכות להקמת איגודים מקצועיים, עלולות לאבד את זכותן למעמד מועדף בכל הנוגע לייבוא מתחומן.

לרוע המזל, התהליך של מחיקת מדינה עבריינית מרשימת המדינות שהייבוא מהן

פטור ממס הושאר בידי הממשל, ותחת שלטונו של הנשיא רייגן הוא לבש אופי פוליטי מאוד. רייגן ראה לנכון למנוע את הזכויות הנ"ל רק מרומניה, פרגוואי וניקרוגאה. עם פרגוואי ורומניה יש לארה"ב קשרי סחר מינימליים בלבד, ועל ניקרגואה הוטל אמברגו מסחרי, כך שספק רב אם פעולתו של רייגן תשפר את מצבם של מיליוני העובדים המנוצלים בעולם.

באוורח ציני הסיק רייגן, שכל המדינות האחרות – ובכללן הודו, טאיוואן ותאילנד, שם עבודת ילדים היא דבר שבשגרה – אכן נקטו צעדים כדי להעניק לעובדים את הזכויות, שעמים מתורבתים מאמינים כי העובדים ראויים להם. אף־על־פי כן, איגוד עובדי תעשיית הרכב ואיגודים מקצועיים אחרים אינם מוותרים על המאבק לשיפור התנאים לעובדים ברחבי העולם. האיגוד שואף זה זמן רב למנוע מדרום־קוריאה את ההעדפות המובטחת ופדרציית האיגודים המקצועים בארה"ב הגישה בקשה למנוע זכויות אלה גם מצ'ילה, גואטמלה, האיטי, הפיליפינים וסורינאם. "מה הפסול בעשיית צעדים ראשונים להגנת עובדי ארה"ב מפני הצורך להתחרות על מקומות־עבודתם עם ילדות בנות 10 עד 14, הנמכרות על־ידי הוריהן הכפריים המרוששים לעבודה במפעל במדינה בדרום־מזרח אסיה, תמורת 20 עד 100 דולר?" שאל ציר בית הנבחרים האמֶריקני דונלד פיז במאמר שפורסם ב־Christian Science Monitor. "יום עבודתן הרגיל הוא בן 15 שעות, והן עובדות שבעה ימים בשבוע. הן לנות במחסני המפעל".

הגם שהחקיקה בארה"ב לבדה אין בה כדי לחסל לחלוטין את ניצול הילדים, מהווים חוקים כאלה צעד חשוב במאבק להקניית זכויות עובדים למיליונים בארצות הנחשלות, שבהן נפשות צעירות משועבדות בחשאי על־ידי תאוות הבצע של בעלי־עסקים שם וכאן.

מימין: "פועל" כבישים בהודו וילדים עובדים בבית־מלאכה לנחושת במארוקו: בעיה עולמית.

כיוונים חדשים בכלכלת ברית המועצות

אבל אגנבגיאן □ Abel Aganbegyan

הפרסטרויקה בברית־המועצות היא חידוש מהפכני של החברה הסובייטית בכללותה. אין היא מוגבלת לשינוי כלכלי. זוהי, כמובן, ההתענינות המיוחדת **שלי** ככלכלן, אולם לא ניתן להפריד את הבניה־מחדש הכלכלית שכבר החלה, מכל שאר ההיבטים של **הפרסטרויקה**. אנו מתכננים להחיש את קצב הצמיחה בכלכלה, אך זהו חלק מתהליך הדמוקרטיזציה הכולל, מה שמכונה אצלנו **גלסנוסט**, לאמור פתיחות רבה יותר בכל היבטי השלטון והארגון החברתי. השינויים הכלכליים המתרחשים עתה מבוססים כולם על בחינה־מחדש של ההיסטוריה הסובייטית, של ההצלחות והכשלונות, של תקופות הרפורמה והצמיחה, כמו גם הניוון והקיפאון, בלי לשכוח את החורבן הנורא שהמיטו שתי מלחמות־העולם, ואת מאבק־הגבורה של בני העם הסובייטי, שלחמו כדי להשרד ולבנות מחדש את חייהם ההרוסים.

ישנן שתי סיבות עיקריות לכך שבריה"מ אימצה את המדיניות הכלכלית של **הפרסטרויקה**.

ראשית , הצמיחה בכלכלה הסובייטית הואטה בעשרים השנים האחרונות, כפי שמגלה הטבלה הבאה:

תקופות החומש	גידול בתל"ג ב־5 שנים (%)	גידול בתפוקה החקלאית ב־5 שנים (%)
1966־70	41	21
1971־75	28	13
1976־80	21	9
1981־85	16.5	6

אלה הם נתונים רשמיים, שאינם משקפים את עליית המחירים. אם מביאים בחשבון גורם זה, יחד עם גידול בשיעור של 4% באוכלוסיה, לא היתה, בעצם, כל צמיחה לנפש בחמש השנים האחרונות, אלא קיפאון במשק. ב־40% מן המגזרים התעשייתיים ירד למעשה היצור התעשייתי, לרבות בחקלאות ובתחבורה. רמת החיים של שני שלישים מן האוכלוסיה החלה לרדת. הקיפאון הוביל למשבר. **פרסטרויקה** מוחלטת היתה המענה היחיד שיכולנו לתת.

שנית, לתהליך זה יש שורשים עמוקים. הירידה הכלכלית לא התרחשה במקרה אלא שיקפה תופעה כללית יותר. הבעיה העיקרית היתה, כי שיטת היסוד של ניהול הכלכלה לא תאמה עוד את צרכי המדינה. המדיניות הישנה לא שיקפה את הנסיבות החברתיות החדשות. היה קונפיליקט בין צורות ישנות לצרכים אקטואליים. על כן דרושה היתה **פרסטרויקה** כדי להתגבר על אי־התאמה זו לאמור שינוי עמוק בחברה; לא שיפור הדרגתי, אלא שינוי איכותי מהפכני, בעל אופי מורכב ביותר, הנוגע לכל היבטי החברה.

מתוך The New Left, בריטניה (מאי־יוני 1988).

תמצית הרצאה שניתנה על־ידי פרופ' אבל אגנבגיאן בפקולטה למדעי החברה של אוניברסיטת מנצ'סטר ב־16 בנובמבר 1987. המאמר פורסם לפי רשימות שנכתבו בידי מייקל בארט־בראון. המרצה נחשב כיום לכלכלן הבכיר ביותר בבריה"מ.

תרגום: עמוס פלד

הגברת הדאגה החברתית

ההיבט הכלכלי של **הפרסטרויקה** בבריה"מ מוצא את ביטויו בשלוש דרכים. הראשונה היא **חיזוק האוריינטציה של הכלכלה כלפי הצרכים החברתיים.**

רמת החיים של העם מפגרת אחרי כושרה התעשייתי של המדינה. בעבר ניתנה קדימות לתעשיה הכבדה; הצרכים החברתיים זכו רק במה שנותר. שיעור המשאבים המוקצים לצרכים חברתיים עתיד עתה לעלות. הוא יזכה לקדימות ולא יהיה, כבעבר, רק שארית. זוהי הנקודה העיקרית. אנו יכולים להיעזר בדוגמאות מתחומי השיכון, אספקת המזון, הבריאות והחינוך.

שיכון ל־17% מן המשפחות אין בית או דירה משלהם אלא עליהם להתחלק בהם עם אחרים. גם מצבן של משפחות רבות נוספות איננו משביע רצון. מאז שנות ה־60, 23% מכל השקעת ההון היתה מיועדת לבניית בתים, אולם רק 2 מליון יחידות דיור נוספו כל שנה עד שנת 1985 כדי להדביק את הגידול המשמעותי באוכלוסיה. שיעור ההשקעה הריאלית פחת למעשה. דבר זה עתיד להשתנות עתה: ב־1986 הוקמו 2.3 מיליון יחידות, ב־1987 2.4. מיליון, ובתחילת שנות ה־90 יגיע מספרן ל־3 מיליון יחידות לשנה. עד שנת 2000 יהיו לנו 40 מיליון יחידות דיור חדשות, כך שלכל המשפחות יהיו בית או דירה נפרדים.

שכר הדירה בבריה"מ נמוך מאוד ומהווה 2.7% בלבד מן ההכנסה (כולל חימום ותאורה), אנו מתכוונים להמשיך ולקיימו ברמה זו.

אספקת מזון. איש איננו גווע אצלנו ברעב, אולם צריכת המזון לשנה ביחס לצרכים עודנה כדלהלן:

מוצר	צריכה לנפש לשנה	מה שנחשב אצל התזונאים כאופטימלי
בשר	62 ק"ג	85 — 75 ק"ג
חלב	340	440 — 420
פירות	30	80 — 60

חלק ממזוננו מיובא. בתוכנית החומש לשנים 1986 — 1990 כלל חלק זה 40 מיליון טון גרעינים (רבע מן הבשר שלנו יוצר בעזרת מזון זה) ועוד מיליון טון בשר. המזון המיובא נקנה בתמורה לנפט, בעוד מחיר הנפט ירד כדי מחציתו בתקופה האמורה. כך אי אפשר להמשיך.

כוח הקניה המוגדל של האוכלוסיה הגביר את הביקוש למוצרים, ובמיוחד לבשר, חלב ופירות, והיה מחסור מתמיד באספקה, שהוחרף בשל המחירים הרשמיים הנמוכים של מוצרי המזון — בדרך כלל הרבה מתחת לעלות; לדוגמה, ייצור בשר עולה 4.8 רובלים לק"ג ואילו מחירו הקמעוני 1.8 רובל לק"ג; ייצור חלב עולה 58 קופייקות לליטר ומחירו הקמעוני 28 קופייקות.

ב־1986 הסתכמו הסובסידיות למזון ב־57 מילארד רובל, מתוך תקציב המדינה הכולל שהיה 430 מילארד רובל. היציאה מהסבך הפכה בעיה קשה. במסגרת הפרסטרויקה מוצעים הצעדים הבאים:

(א) התפוקה החקלאית בין השנים 1986 — 1990 תוגדל ב־14.4%. נקטו צעדים חשובים להגברת החקלאות האינטנסיבית. אמצעים מינהליים — צווים והפקעות — עתידים לפנות את מקומם לתמריץ כלכלי בצורת מחירים מוגדלים ושווקים חופשיים יותר. ב־1986 — 1987 כבר הוגדלה התפוקה בחקלאות: יבול הגרעינים עלה מ־180 מיליון טון ל־210 מיליון טון; בשר מ־15.2 מיליון טון ל־ ל־18.7 מיליון טון; מוצרי חלב מ־94.6 מיליון טון ל־105 מליון טון. דבר זה איפשר לצמצם את היבוא, אך הבעיה לא באה על פתרונה מאחר שלא כל המשפחות נהנו עד כה מן השיפורים.

(ב) מבנה המחירים הקמעוניים ישונה מן היסוד עד 1990. יהיה צורך להעלות את המחירים הקמעוניים של בשר וחלב ולתת פיצוי לצרכנים כדי למנוע ירידה ברמת החיים. בציבור שוררת דאגה רצינית בנושאים אלה, ויש כוונה לערוך דיון פומבי על עליות המחירים לפחות ארבעה חודשים לפני הנהגת השינויים המתוכננים.

בריאות הציבור. בסוף שנות ה־50 ובתחילת שנות ה־60 יכלה בריה"מ להשתוות למדינות מתקדמות אחרות מבחינת שיעור התמותה (7־6 ל־1000 — הנמוך ביותר בעולם); תוחלת החיים (70 שנה, כביפאן); תמותת תינוקות (בין 15 המדינות הראשונות בעולם) ועוד. מאז חלה הידרדרות רצינית, וזאת משלוש סיבות עיקריות: צריכת אלכוהול מוגברת (מכירות הוודקה לדוגמה, עלו ב־100%, והיין ב־400% בתוך 20 שנה), שגרמה במידה רבה לעליה בשיעור התמותה של הגברים; חלק ההכנסה הלאומית המוצא על טיפול רפואי ירד, והוא קטן כיום פי שניים או שלושה לעומת ארצות מתקדמות אחרות. ההתקדמות הטכנית שחלה במדינות אחרות לא מצאה את ביטוייה בבריה"מ בתחום השימוש בתרופות וכו'; שכר הרופאים והאחיות ירד יחסית ומשרות רבות של אחיות נותרו בלתי מאויישות. כתוצאה מכך הגיע ב־1985 שיעור התמותה ל־10.8 ל־1000, ותוחלת החיים ירדה בשנתיים: מ־70 ל־68 שנה (בעוד שבמקומות אחרים היא עלתה ב־3 עד 4 שנים).

ננקטו צעדים לתיקון המצב: תקציב הטיפול הרפואי וההשקעות בבריאות בשנים 1986 — 1987 עלו ב־50%. המלחמה באלכוהול צמצמה את הצריכה בחצי. שיעור תמותת הגברים (מתאונות והרעלה אלכוהולית) ירד ב־22% (ל־9.6 ל־1000), ותוחלת החיים שבה ועלתה ל־70 שנה. שכרם של העובדים במקצועות הרפואה עלה ב־30%.

ברור שאין די בכך והתכנית כוללת אמצעים חדשים נוספים, שמהם יהנו במיוחד 57 מליון הגימלאים והקשישים. החקיקה בנדון היא משנת 1956, עת נקבעה גימלה ממוצעת השווה ל־60% מן השכר: לנשים בהגיען לגיל 55, ולגברים בהגיעם לגיל 60, או מוקדם יותר לאלה העובדים בתעשיה הכבדה. כיום שווה הפנסיה ל־40% בלבד מן השכר בערים ו־30% בלבד מן השכר באזורים הכפריים. עניין זה טעון שיפור. חוק חדש שיופעל בשנה הבאה יעניק זכויות נוספות לגימלאים הממשיכים לעבוד. כל הצעדים הללו יצריכו גידול ניכר בהקצאת המשאבים.

חינוך. בשנות ה־50 הוקצו לחינוך 10% מן ההכנסה הלאומית. כאשר שולח הספוטניק הראשון, בדקה ועדה בארה"ב את הסיבה להתקדמות הטכנולוגית של בריה"מ והגיעה למסקנה כי הסוד טמון בחינוך הסובייטי ברמת בית־הספר. בתקופה ההיא הוציאה ארה"ב רק 4% מן התוצר הלאומי הגולמי שלה על חינוך לעומת 10% שהוציאה בריה"מ.

ב־1985 עלתה ההוצאה של ארה"ב על חינוך ל־11% בעוד זו של בריה"מ ירדה ל־7% — שיעור שהוא בהחלט מתחת לצרכי החיים המודרנים. הציוד בבתי־הספר גרוע, שכרם של המורים עלוב, ורמתם ירודה. משכורותיהם הועלו ב־1986 — 1987 ב־30%, אך ברור שהתוצאות לא יתגלו בעתיד הקרוב.

זהו איפוא ההיבט הראשון של הפרסטרויקה — הסטת משאבים להעלאת רמת החיים הכללית. אולם כל זה מחייב הגדלה רבה יותר של התפוקה, המבוססת על העלאת פריון העבודה.

פיתוח אינטנסיבי

המרכיב העיקרי של הפרסטרויקה הוא המעבר מצמיחה אקסטנסיבית לצמיחה אינטנסיבית.

בתוכניות החומש בעבר גדל בממוצע כוח־העבודה במשך חמש שנים ב־10 עד 11 מיליון איש, צריכת הדלק עלתה בממוצע ב־25% עד 30%, והשקעת ההון גדלה בממוצע ב־45% עד 50% ובעקבות כך עלתה התפוקה.

אולם מאז אמצע שנות ה־70 לא היו עליות כאלה — כוח העבודה עלה בחומש הלפני־

אחרון ב־3 מיליון איש בלבד. ב־15 השנים האחרונות עלה כוח העבודה ב־20 מיליון איש פחות מאשר ב־15 השנים הקודמות, וזאת בשל התוצאות הדמוגרפיות של מלחמת־העולם השניה – ירידה במספר הצעירים ועליה במספר הגימלאים. כדי לענות על הבעיות הנוצרות בעקב ירידה זו יש להעלות את פריון העבודה ב־100%.

בייצור דלק משמעות התנאים הגיאולוגים המידרדרים היא כי התפוקה עלתה בחמש השנים האחרונות ב־3% – 5% בלבד. בייצור חומרי־גלם נתגלו אותן הבעיות והועלו דרישות מוגברות להגנה על איכות הסביבה. ביצירת הון היתה העליה 25% בלבד בחמש השנים האחרונות, לעומת שיעור כפול מזה קודם לכן. משמעותן של כל ההתפתחויות האלה היתה האטה בצמיחה הכלכלית דווקא בתקופה שנדרשה האצה. התשובה היחידה לכך הינה הגברת היעילות באמצעות מעבר רב־ממדים ליצור אינטנסיבי, אולם כיצד עושים זאת?

המפתח להתקדמות טמון בקידמה הטכנולוגית. לבריה"מ היו הישגים טכנולוגיים מהפכניים, אולם יש ליישם אותם. כסף רב מוצא על מדע בבריה"מ והוא הגיע לרמה גבוהה, אולם התגליות אינן מיושמות. מפעלי הייצור חודשו רק במידה זעומה. היו השקעות מוטעות, הופנו משאבים לבניה נוספת במקום לחידוש טכני, ומשאבים לא מספיקים הוקצו להנדסה, שפיגרה במיוחד. ב־1985 גילה סקר של מפעלי הנדסה כי 71% מהם היו מיושנים, אך רק 3.1% מהם נסגרו מדי שנה. דרוש היה שינוי דחוף במדיניות; ואכן ב־1988 חודשו 9.3 מן המפעלים ועד 1990 יעלה שיעורם ל־13%. פירוש הדבר ריאורגניזציה טכנית יסודית. השקעת ההון בין 1981 ל־1985 הוגדלה ב־24%. היא תעלה לפי התכנון ב־80% בין 1986 ל־1990 ותתמקד בארגונם־מחדש של מפעלים קיימים ולא בבניה חדשה. כבר ב־7־1986 התרחש המהפך הזה בשיעור גבוה בהרבה מאשר בשבע השנים הקודמות. תהליך כזה של שינוי בייצור אמנם מכאיב, אך הוא יגדיל את פריון העבודה פי 1.5, תוך צמצום צריכת המתכת ב־15%.

רפורמה בניהול

המרכיב השלישי של **הפרסטרויקה** הוא **רפורמה בניהול**, דהיינו מעבר משיטות מינהליות לצעדים כלכליים. הכל תלוי ברפורמה זו. המפעלים חייבים להשתנות באופן ניהולם הכלכלי ולעבור ממערכת של צווים מינהליים לוויסות באמצעים כלכליים – מחירים, שיעורי ריבית, מכירה בסיטונות. פירוש הדבר רפורמה במימון, בכספים, בבנקאות ובקביעת מחירים, ומעבר מהקצאה ריכוזית של משאבים לקניה ומכירה בשוק. רפורמות אלו נועדו להתבצע בשנים 90־1988, כך שהעידן החדש יחל בתקופת החומש הבאה.

המאפיין הבולט של רפורמה זו הוא דמוקרטייה תעשייתית, שמגמתה ניהול עצמי של המפעלים. תפקידם המורחב של העובדים במפעלים יביא למעורבותם בקביעת תוכניות המפעל, בהקצאת המשאבים ובבחירת המנהלים. זוהי תוכנית מהפכנית. יימצאו לה מתנגדים רבים, במיוחד מצד ההנהלה החוששת תמיד מסיכונים ושונאת שינויים. על עניין זה ניתן להתגבר רק כאשר החברה כולה רוצה בשינוי. הכוח המניע הוא פתיחות ודמוקרטיזציה פוליטיות.

השלבים הראשונים, הנסיונות הראשונים, כבר החלו. החוקים הראשונים אושרו והם הופעלו במהלך 1988. השלב הבא יהיה כרוך בשינויים גדולים ומעיקים, אולם אנו סבורים כי כיוון השינוי הוא נכון.

שאלות ותשובות

שאלה: כיצד תיווצר הכנסה נוספת כדי לפצות על מחירי מזון גבוהים יותר?

תשובה: פריון־עבודה גדול יותר יגדיל את ההכנסות כתוצאה מחופש רב יותר שיינתן ליצרן ולצרכן ומן השימוש הנרחב בטכנולוגיה חדשה.

ש: האם רמת המחירים תותאם למחירים הבינלאומיים?

ת: מחירי המשאבים אצלנו — פחם ונפט — נמוכים מדי; מחיריהם של מוצרי התצרוכת גבוהים מדי, במיוחד בשים־לב לאיכותם; מחירי המזון נמוכים מדי. אנו נקרב אותם למחירים הבינלאומיים, ובסופו של דבר עלינו להפוך את הרובל למטבע בר המרה.

ש: השיפורים הטכנולוגים יחייבו יבוא מכונות. אם לא יצומצם מירוץ החימוש, באיזו מידה תוכל בריה"מ להרשות לעצמה זאת?

ת: אנו מפתחים תעשיית מכונות משלנו, אולם יהיה צורך ביבוא ממקורות קפיטאליסטיים. יש לנו משאבים גדולים שבהם נוכל להיעזר — משאבים טבעיים ומשאבי אנוש כאחד.

ש: באיזו מידה ייקבעו המחירים על־ידי המדינה, ובאיזו מידה על־ידי הקונים והמוכרים?

ת: חלקם של המחירים הנקבעים על־ידי המדינה יפחת, למעט מוצרי יסוד, ואלה יהיו קרובים יותר למחירי השוק. מחיריהם של רוב מוצרי הצריכה ייקבע על־ידי כוחות השוק ובאמצעות התקשרויות על בסיס תחרותי.

ש: האם תחולל **הפרסטרויקה** שינוי ביחסים עם חברות אחרות ב"קומקון"?

ת: המונופולין של המינסטריון לסחר חוץ יגיע לקיצו. 20 מיניסטריונים ו־70 מפעלים רשאים כבר היום לסחור ישירות בשוק העולמי. מפעלים אחרים בשוק המקומי ייפתחו לתחרות עולמית במרוצת הזמן. 1300 מפעלים כלולים ברשימה הראשונה. אשראי במטבע חוץ זמין כבר עתה. ה"קומקון" יהווה בסיס חשוב לסחר־החוץ שלנו, אולם אנו נושאים עינינו למשק פתוח יותר.

ש: כיצד יתואמו המפעלים ביניהם כאשר יהיו חופשיים לפעול בשוק?

ת: נלמד כיצד לעשות שימוש בשיטות כלכליות שונות במצבים החדשים שיווצרו. על המיניסטריונים לחדול מהתערבותם היום יומית ולהגביל עצמם לתפקידי מחקר ותפעול. מספר עובדיהם יצומצם ב־30% — 50%. תיארתי בפרוטרוט את המודל הכלכלי בספרי על הנהגת **הפרסטרויקה**.

ש: כיצד ישפיע הדבר על הפער הקיים בין החלקים המפותחים יותר והחלקים המפותחים פחות של בריה"מ?

ת: שיטות התיקצוב החדשות כוללות את תקציבי הרפובליקות. הפרופורציות מוגדרות באורח מרכזי, אולם התקציבים המקומיים עשויים להשתנות תוך התאמתם למפעלים ברמות שונות בכל רפובליקה. התקציב המרכזי ישמש לקידום הנחשלים ולהשוואת רמות, אולם במסגרת זו ייהנו הגורמים המקומיים מעצמאות רבה יותר.

ש: אם תינתן סמכות רבה יותר למפעלים, מה בדבר פשיטות רגל ואבטלה סמויה במפעלים לא יעילים?

ת: החוק מתיר עתה לחסל מפעלים כושלים לא בבת אחת אלא לאחר שהוענק להם סיוע כדי להתגבר על הבעיות, סיוע שמקורו בקרן ממשלתית מיוחדת. אם למרות זאת נכשל המפעל, הוא ייסגר. העובדים יקבלו שכר במשך כמה חודשים נוספים ויובטח שיבוצם במקום־עבודה חדש. יימכרו נכסים כדי לשלם חובות לנושים.

ש: ממי למדתם בהכנת תוכניות הרפורמה שלכם?

ת: אנו לומדים מן הנסיון במזרח אירופה ובסין, וגם ממדינות קפיטליסטיות (התעניינתי באופן הטיפול בבעיות אלה במנצ'סטר). אולם יש לזכור שבכל מדינה התנאים שונים:

(א) ממזרח גרמניה נטלנו את השילוב של מוסדות מדע וטכנולוגיה עם

מפעלים תעשייתיים, וגם את השילוב של עבודה קולקטיבית ואינדיבידואלית;

(ב) מהונגריה נטלנו כמה מרכיבים של הרפורמות בחקלאות ובמדיניות המחירים;

(ג) במקרה של יגוסלביה אנו מבחינים בין שלבים שונים בהתפתחותה וסבורים כי שנות ה־60 היו מועילות ביותר, אולם אנו פוסלים את זכויות־היתר שהוענקו לרפובליקות הנפרדות, ואשר שברו את השוק הלאומי. למדנו על דרך השלילה מן הריבוי הבלתי־רווחי של מפעלי תעשייה כבדה בכל רפובליקה, ומסכנת חובות החוץ בסך 20 מילארד דולר.

ש: מה מידת הבטחון שיש לכם בתמיכה העממית ברפורמות?

ת: האנשים חוששים משינויי מחירים ולרבים לא ברורה עדיין משמעות **הפרסטרויקה** לגביהם אישית. עלינו לנוע קדימה תוך מתן תשובה לצרכים החברתיים בטרם ניגש לשינויים מרחיקי־לכת יותר, אולם התנועה הנחושה והמכרעת לקראת שינוי שיטת הניהול כבר החלה. היא עלולה להיות איטית יותר מכפי שאנו מקווים, אולם היא לא תעצר. אשר לפרטים, בהכרח נעשה משגים, אך אנו נלמד מהם ונמשיך לנוע קדימה במהירות רבה יותר.

עבודה במכרה בשיטות מיושנות: **לחסל מפעלים כושלים.**

דפוס קואופרטיבי של פמיניסטיות אוסטרליות

הדפוס הקואופרטיבי "סיבילה" הוקם ב־1976 כמפעל להדפסת חומר של התנועה לשחרור האשה באוסטרליה. אולם מאז הרחיב את פעילותו והיה לבית־דפוס מסחרי כללי העוסק גם בהדפסת ספרים. עם זאת שמר המפעל על מחויבות שקיבל על עצמו לאפשר הדפסה איכותית במחירים זולים, של חומר הנוגע לתנועה לשחרור האשה ולקבוצות פוליטיות אחרות. הראיון שלהלן נערך עם נציגי הקואופרטיב **די אוטו וסו ג'ורג'.**

ש: אולי נפתח את שיחתנו על רקע הקמת הקואופרטיב. מה היו מטרותיו בתחילת דרכו?

ת: "סיבילה" נוסד בשנת 1976 על־ידי קבוצת נשים מן התנועה לשחרור האשה, ואחד הדברים שתרמו להקמתו היתה "ההפיכה"* בסוף שנת 1975, כאשר ממשלתו של ויטלם הודחה והפמיניסטיות חששו מן הקשיים שיוערמו על דרך פעילותן הפוליטית. היתה הרגשה שתנועת הנשים זקוקה לדפוס משלה, שיהיה כולו בשליטתה.

סיבה אחרת היתה השליטה הכמעט־מוחלטת של הגברים בתעשיית הדפוס; פוליטיקאיות התקשו לפרסם את דבריהן, בעיקר תומר שעסק בלסביות, אך גם חומר אחר. לעתים קרובות היו מחזירים להן את החומר בלוויית הערות רבות ולעתים גם הוכנסו שינויים. מפעל "סיבילה" נועד לאפשר לנשים ללמוד את מקצועות הדפוס, ולהעמיד לרשותן שירותי דפוס פמיניסטיים.

הסיבה השלישית היתה נעוצה בהכרתנו, שחשוב מאוד להעמיד לרשות הנשים מידע וחומר בעל אופי פמיניסטי. חשבנו שאם נקים בית־דפוס משלנו, נוכל להפיק מספר רב יותר של פרסומים פמיניסטיים, ופרסומים שאין בהם אפליה מינית.

הדפוס הוקם על־ידי קבוצה של כעשר נשים. מישהו תרם את הכסף לרכישת מכונת־דפוס, וכולן עבדו בהתנדבות במשך ארבע השנים, כשהן מלמדות זו את זו את המקצוע. אף אחת מאתנו לא קיבלה הכשרה מקצועית סדירה. כמה בחורים הלכו לעבוד במפעל אחר כדי לרכוש את המיומנות הדרושה ולימדו את האחרות.

ש: האם התחלתן כקואופרטיב?

ת: כן, תמיד היינו קואופרטיב, ובמסגרת הקואופרטיב אנו עובדות כקולקטיב.

ש: מדוע בחרתן במבנה קואופרטיבי ולא במתכונת ארגונית אחרת?

ת: מפני שחשבנו שזו הצורה המשפטית המתאימה ביותר לדרך שבה רצינו להתארגן. התכוונו להנהגת שוויון בין החברות על פי העקרון של קול אחד לאדם אחד, מגמתנו היתה שאף אחת לא תפיק רווח אישי מעבודת הקואופרטיב. אבל בתוך המסגרת הכללית הזאת יש לנו עקרונות נוספים, כמו קבלת החלטות המקובלות על כולן, והכוונה לא רק למנהלות, אלא גם לכל החברות הנוטלות חלק בהחלטות המכריעות.

מתוך The Cooperator, כתב־עת לענייני שיתוף וקואופרטיבים באוסטרליה, קיץ 1988

תרגום: נורית גורן

---

* הכוונה להדחת ראש הממשלה מטעם מפלגת הלייבור, שבוצעה על־ידי ה־CIA ושירות הביון הבריטי (המע').

ש: כיצד השתלבתן בתכנית לפיתוח הקואופרציה?

ת: במשך הזמן נעשינו מודעות יותר ויותר לתנאי העבודה, ונטשנו בהדרגה את צורת החשיבה, שלפיה יש לנו מחויבות פוליטית, ולכן דברים אחרים לא מעניינים אותנו. במקום זה התחלנו לחשוב (גם בגלל העמדה הפוליטית שלנו) שתנאי העבודה, כולל שכר, הם דבר חשוב מאוד. כאמור, הנשים עבדו בהתנדבות במשך ארבע השנים הראשונות. באותה תקופה עסקנו בעיקר בלימוד מיומנות הדפוס. בתחילה התנהלה העבודה בעיקר בסופי שבוע ובלילות. קבוצה של חברות רכשה בהדרגה מיומנות רבה יותר; הגברנו את קצב קבלת העבודות והעסק החל להתפתח. בשנת 1979־80 כבר קיבלנו עבודות ממספר גדול יותר של קבוצות פוליטיות וקהילתיות, וכן מקבוצות של נשים. נראה היה שהמפעל יכול להתפתח לעסק בעל כושר קיום אם נצליח לגייס השקעה בהיקף משמעותי ממקור כלשהו. המקור נמצא בדמותה של תוכנית לפיתוח קואופרטיבים.

הדעות בתוכנו היו חלוקות בשאלה האם זה רעיון טוב או לא. אחדות מאתנו חששו לאבד את חופש הפעולה – חשש מוצדק למדי כאשר מקבלים מימון ממשלתי. בעניין זה חל אמנם שינוי, מפני שאנשים נוספים מחוץ לקבוצה שלנו קיבלו גישה לתיקים ולהנהלת החשבונות שלנו. היה עלינו לעמוד בתקנות

חברות קואופרטיב "סיבילה" בעבודה: עצמאות ושיתוף.

ובתנאים שנתלוו למימון. בדרך כלל תמכנו בתנאים הללו, אבל יש הבדל בין עשיית דברים מפני שהממשלה מחייבת אותך לעשותם, לבין עשיית דברים מפני שהחלטת בעצמך לעשותם.

ש: האם נאלצתן להתפשר עם העקרונות שהנחו אתכן כדי למלא אחר הדרישות שהציבה התכנית?

ת: לא־דווקא כדי למלא אחר דרישות התכנית.

ש: כדי לעמוד בדרישות השוק?

ת: כן. בסופו של דבר נצטרך להתמודד עם השאלה הזו – באיזו מידה ניהול עסק קטן נוגד את המדיניות הפמיניסטית שלנו. אפשר שבשלבים מסוימים נדגיש ניגודים מסוימים יותר מאחרים ונתפוס אותם אחרת, אבל בעיקרו של דבר אנחנו רוצות להמשיך לספק שירותי הדפסה יעילים במחיר נמוך ובאיכות גבוהה לקבוצות פוליטיות; לא רק לקבוצות של נשים, אלא גם לארגונים פוליטיים וקהילתיים. בו בזמן אנחנו משלמות לעצמנו שכר ומקיימות תנאי עבודה נאותים. ברמות מסוימות יש ניגוד בין שני אלה, ולכן אנו מנסות להזדיד את מחירינו עד כמה שאפשר בלי לפגוע בתנאי העבודה.

ש: מהן תכניותיכן לעתיד? לאחרונה התחלתן להוציא לאור גם ספרים...

ת: כן. תמיד רצינו להוציא לאור ספרים, אבל במשך כמה שנים חשבנו שאם נצליח להגיע לעצמאות בעבודות דפוס, יהיה לנו בסיס להוצאה לאור. במשך השנים עסקנו בהוצאה לאור בהיקף קטן, הדפסנו דברים כמו כרטיסים ומדבקות, תגים וכרזות, ובשנתיים האחרונות הפקנו שני לוחות־שנה המבוססים על חומר ארכיוני בתחום שחרור האשה. בשנת 1982 הוצאנו לאור ספר הנקרא **חיכוכים** (Frictions); זוהי אנתולוגיה של כתבי נשים אוסטרליות. הספר נמכר היטב וזכה להערכה בחוגי ההוצאה לאור בעולם, מפני שהוא בחזקת פריצת־דרך בתחום הכתיבה הנשית באוסטרליה. הספר הפנה את תשומת לבם של הקוראים למספר רב של נשים כותבות שהיו זקוקות לכך, ורבות מן הנשים שהשתתפו באותו ספר נתבקשו לאחר מכן לכתוב מאמרים גם לספרים שיצאו בהוצאות אחרות. בעקבות הצלחתו של הספר החליטה הוצאת "פינגווין" לפרסם אנתולוגיה משלה של יצירות נשים אוסטרליות. לאחרונה התברר לנו מסקר שווקים שעשינו שכדאי לנו להתחיל בהוצאה לאור, ולכן החלטנו להפנות מאמץ ניכר לתחום זה.

אנו מתכננות להוציא לאור ספר־ביקורת פמיניסטי על שיטות ההפריה החדישות, ועד עתה אישרו כשמונה חברות את השתתפותן. אנו חושבות להיכנס גם לשוק ספרי הלימוד. יש פערים רבים במערכת החינוך שצריך למלאם בחומר חסר פניות מיניות, ולא רק חומר סיפורי, אלא גם חומר עיוני. יש לנו תכניות אחדות, אבל אנחנו עדיין בודקות את כדאיותן. במהלך החודשים הקרובים ניזום תכניות נוספות להוצאה לאור.

ש: כיצד התפתח "סיבילה" מבחינה עסקית מאז השתלבתן בתכנית לפיתוח קואופרטיבים?

ת: העסק המשיך לצמוח במשך השנים, ושמנו נודע למספר רב יותר של אנשים. ודאי כבר הבינות שבתחילה נעזרו בשרותינו בעיקר קבוצות פמיניסטיות או קבוצות של נשים. אבל עכשיו קבוצות הנשים מספקות רק 20 אחוזים מעבודות הדפוס שלנו, מפני שגדל היקף העבודות שאנו מקבלות מקבוצות אחרות. אלה הן בעיקר קבוצות פוליטיות או קהילתיות. אבל יש לנו גם כ־20 אחוז של לקוחות, שאפשר לכנותם מסחריים או פרטיים ואחדים מהם פונים אלינו לפי המלצות שקיבלו. ככלל איננו רוצים שהיקף העבודה העסקית יעלה, מפני שיש לנו מחויבות כלפי קבוצות פוליטיות, קהילתיות וקבוצות של נשים. אנו מנסות להעביר עבודות גם לקואופרטיבים אחרים, ומקבלות עבודות מהם. אנו חברות בתנועה הקואופרטיבית ומעדיפות להעביר עבודה לקואופרטיבים אחרים מאשר לעסקים מסחריים פרטיים.

חופש אקדמי בבית־החרושת האקדמי

אדריאן מ. בירקרי □ Adrienne M. Birecree

ספרו של ראסל ג'ייקובי **האינטלקטואלים האחרונים** (Russell Jacoby ,The Last Intellectuals) עורר מחדש את הדיון על מקום־עבודה חשוב, אך אפוף מעטה של תעלומה – המוסד האקדמי. בקטע מספרו שהתפרסם בעתון The Nation תחת הכותרת "רדיקלים באקדמיה", טוען ג'ייקובי, כי המחסור הנוכחי באינטלקטואלים רדיקליים המתעניינים בשאלות הכלל נובע מנטייתם של אינטלקטואלים רדיקליים צעירים לבחור באקדמיה כבסיס לפעולתם, באשר זו נותנת להם, לדעתם, "את הסיכוי הטוב ביותר לחשוב ולקרוא". אולם משקעו באקדמיה, נכנעים צעירים אלה "למציאות הרגילה של לבלרות ותעסוקה". במקום להתמודד עם בעיית האבטלה והתמוטטות עתידם המקצועי, מעדיפים רבים מצעירים אלה להחליף בשקט את האידיאלים ואת המצפון החברתי שלהם בסממני האקדמיה.

הטיעון של ג'ייקובי משכנע מנקודת ראות מסוימת. אולם הקורא עשוי להתרשם, שהאשמה היא בעיקר בעדיפויות הפרטיות ובבחירת הבסיס המוסדי, ולא במבנה המוסדות עצמם. הייתכן שרבים מן האינטלקטואלים הצעירים בחרו במקומות־עבודה כאלה מפני שהאמינו, אולי בתמימות, בהגנה שתוענק להם תחת כנפי האקדמיה?

עקרון זה עשוי היום להיות מיושן ומוטעה לא פחות מעקרון ההסכמה בין הון לעבודה בתעשיה. שניהם העניקו לרבים תחושה מסוכנת של בטחון מדומה. בין אם תפיסה זו נכונה ובין אם לאו, מנקודת ראותו של ג'ייקובי חובה עלינו לבדוק ביסודיות את ההתפתחות המוסדית של האוניברסיטאות שלנו – אופיין כמקום עבודה, מטרותיהן, האפשרויות הממשיות שהן מעניקות, והמטרות האמיתיות שהן משרתות.

בתשובה למאמרו של ג'ייקובי, קובע דייוויד נובל באותו עתון, כי "ג'ייקובי צודק בטענתו שפרופסורים מסכנים את עתידם המקצועי כאשר הם מפרסמים ברבים דעות רדיקליות". הוא ממשיך ואומר, שהתומכים במצב הקיים זוכים לחופש אקדמי גדול יותר, ואילו אלה שאינם מצדדים בו – חרותם האקדמית מצטמצמת.

טענותיו של נובל אינן מפתיעות אם בודקים אותן לאור שיטות הניהול להגברת הפריון, אשר הונהגו בעקבות השתלטות עולם העסקים והצבא על האוניברסיטאות. השיטות האמורות מחייבות את חברי הסגל האקדמי – ובעיקר את אלה שאין להם קביעות – לראות את עצמם כעובדי האוניברסיטה, ולא כפרופסורים עצמאיים. בהקשר זה, קבלת עובדים, החזקתם, מתן קביעות, קידום בדרגה והענקת חופש אקדמי מקבלים משמעות חדשה.

מתוך Challenge, יולי־אוגוסט 1988.

המחברת היא מרצה בכלכלה באוניברסיטת באקנל בארה"ב.

תרגום: נורית גורן

סגל הפקולטה ככוח עבודה

עם התבססותה של האוניברסיטה כחברה עסקית, הלכה והשתלטה על המינהל

במכללות מנטליות־ניהול תעשייתית.
לפני שמונה שנים טען מייק קולי בספרו "אדריכל או דבורה" (Mike Cooley , Architect or Bee? The Human/Technology Relationship) כי הגישה של "יחידת הפעלה" הולכת וכובשת את מקומה במערכות הניהול של הפעילות האינטלקטואלית. קולי הזהיר, כי דגם זה, הנפוץ בתעשיה, ישמש תוך זמן קצר למציאת "פתרון אובייקטיבי" לבעיית יעילותן של האוניברסיטאות. מטרתו הראשונית של הדגם האמור היא שליטה בכוח-העבודה ובאיכות המוצר.

ואכן, נבואתו התגשמה. ידיעה שהתפרסמה בעתון Ann Arbor News בינואר אשתקד סיפרה על שביתה שעמדה לפרוץ במכללה האזורית וושטנאו (Washtenaw Community College). סלע המחלוקת היתה דרישת ההנהלה שחברי הסגל יכינו את הרצאותיהם בתחומי המכללה עצמה וידווחו כמה זמן הקדישו לכך. מורה שיבחר להכין את הרצאותיו בזמן ובמקום שייראו לו, ייחשב לפיכך כמפר חוזה.

חברי הסגל האקדמי נחשפים היום במידה גוברת והולכת לכוחות שהופעלו על עובדי ייצור במשך עשרות שנים: משמעת קפדנית, דרישה מתמדת להגברת הפריון ואיום בפיטורים. מקובל לחשוב, שפריונם של אנשי הסגל האקדמי נמדד כמעט באופן בלבדי על־פי מספרם ותכיפותם של המאמרים "המדעיים" שהם מפרסמים. לכאורה, יש בתפיסה זו הגיון מסוים, ולכן קשה להפריכה.

בספרם Strangers in Paradise: Academics from the Working Class, מזכירים צ'רלס סקרי וג'ייק ראיין את ההנחה הרווחת, לפיה "המוניטין של המוסד להשכלה גבוהה מבוסס על התפוקה המדעית של חברי הסגל האקדמי, ותפוקה זו משפיעה על יכולתו של המוסד למשוך תלמידים מצטיינים ומרצים מעולים". המחברים טוענים, כי הדגש המושם על פרסומים נובע מרצונה של ההנהלה למצוא מדד כמותי פשוט להערכת פריון העבודה של חברי הסגל האקדמי, כדי שתוכל ליצור מערך הייררכי במקום העבודה.

סטודנטים כמוצר

אולם אם טוענים כפי שטענו סמואל באולס והרברט גינטיס לפני עשור שנים בספרם Schooling in Capitalist America, שאחד התפקידים החשובים ביותר של האוניברסיטה הוא יצירת כוח־העבודה של העתיד, כי אז חייבים המתנהלים המודדים את פריון העבודה של הסגל להעריך את **איכותו** של כוח־העבודה שמוציאות מתוכן האוניברסיטאות. במקרה זה, משרתים הפרסומים מטרה חשובה נוספת. הם מבטיחים, אם גם בצורה מוזרה, את ייצורו של המוצר הסטודנטיאלי הנוח ביותר לשיווק.

כפי שמציין קולי, בוגרי האוניברסיטאות משמשים "בשר־תותחים תעשייתי לחברות הגדולות", ותו לא. ובלשונם של מתכנני המערכות, אין הם אלא "יחידות־הפעלה אנושיות" המיועדות לשימוש בעתיד. מומחים אלה גורסים, כי יחידות ההפעלה האנושיות סובלות מכמה ליקויים חמורים – ליקויים שחברי סגל יעילים יכולים למנעם. מאמר שנתפרסם באחרונה ב"ניו־יורק טיימס" מאשר, שתפיסה מעין זו לגבי עובדים חדשים אמנם רווחת בקרב החברות בגדולות. בנאום שנשא לא מכבר יו"ר מועצת המנהלים של חברת "זירוקס" בפני חברי המועדון הכלכלי של דטרויט, בו עמד על איכותם של בוגרי בתי־הספר התיכוניים, אמר היו"ר, ש"בתי־הספר הציבוריים הם הספקים של כוח־העבודה האמריקני. אבל הם מספקים מוצרים שמחציתם פגומים. חברת 'זירוקס' מצפה מספקיה, כי ימציאו לה חלקים חופשיים לחלוטין מפגמים". אפשר להניח, שתפיסה זו חלה גם על אוניברסיטאות ומכללות, ואף על בוגריהן.

ביסוד העניין הרב שמגלות החברות הגדולות בשליטה על תכניות הלימודים והמחקר של האוניברסיטאות מונחת מטרה רבת־חשיבות – ליצור את הסטודנט הרצוי ביותר; הווה אומר כוח־עבודה שאינו מגלה נטיה או יכולת לחשוב בעצמו ולקרוא תיגר על הסדר החברתי־כלכלי הקיים. העובדים, בין עובדי

הצווארון הלבן ובין עובדי הצווארון הכחול, צריכים להיות צייתנים, ממושמעים ומזוהים עם המוסד.

אוניברסיטאות המייצרות מוצרים מעולים מעין אלה יצליחו להציב את בוגריהן בחברות הטובות ביותר שבמערך הצבאי/תעשייתי, וכך יגדילו את חלקן בשוק שהיקפו מצטמצם והולך. הצלחה זו כשלעצמה תקדם את יכולתן להתחרות בצורה יעילה על מאגר הסטודנטים ועל המילגות של החברות, הדרושים לה להמשך הייצור בעתיד. מכאן שהרציונל החשוב ביותר בתהליך החינוכי הוא שרידתו של המוסד בשוק ההשכלה הגבוהה. בתהליך הייצור של יחידות־הפעלה אנושיות איכותיות, משמשים עובדי האוניברסיטה עצמם דוגמה ומופת למוצריהם. הדברים שאמרו באולס וגינטיס על מערכת החינוך הציבורית חלים באותה המידה על המוסדות הפרטיים להשכלה גבוהה:

> ... מבנה הקשרים החברתיים במערכת החינוך לא זו בלבד שמרגיל את התלמיד למשמעת הנהוגה במקום העבודה, אלא מפתח דרכי התנהגות אישית, צורות של הצגת הפרט את עצמו, דימוי והזדהות עם מעמד חברתי, שהם רכיבים חיוניים בהתאמת העובד לעבודתו.

שימור התבנית

התנהגות שיש בה נטיה לאי־השלמה אינה מקובלת בקרב הסגל האקדמי. מרצים אשר חומרי ההוראה שלהם, סגנונם בהוראה ובעבודה המקצועית, ומגמות המחקר שבו הם עוסקים שונים מן המקובל וחורגים מן המסורת האקדמית, כמוהם כשחיה נגד הזרם. במקום־העבודה שחוקיו השתנו, הפכו השיטות לקבלת עובדים, למתן קביעות ולקידום בדרגה למנגנונים של בקרת איכות. ראשי מחלקות, מנהלים ואנשי חבר הנאמנים רואים חובה לעצמם להרחיק עובדים לא-יעילים והם עושים זאת בשיטות שרירותיות לחלוטין, בשם המצוינות האקדמית, כביכול – לשון נקיה לייצור בוגרי־אוניברסיטה שמובטח להם שוק טוב. לרוע המזל צדק קולי כאשר הִתנבא, כי "הגדרת היעילות והכשירות על־ידי ההנהלה תביא לקיפוחם של רבים מסעיפי החופש האקדמי המקודש באוניברסיטה, בין חופש אמיתי ובין מדומה".

מוסדות רבים, ובעיקר מכללות פרטיות קטנות, המתמחות במקצועות ההומניים, מדגישים במידה גוברת והולכת את חשיבותם של פרסומים מדעיים כאמת־מידה להערכה, במקום המסורת הקודמת של הוראה מעולה. הצורך הגובר בפרסומים מחייב "להחיש את הקצב" בכל התחומים; יש ליצר יותר מבלי לצמצם את היקף ההוראה או את ההשתתפות הפעילה בחיי המוסד. עובדים ממושמעים ובעלי מצפון מבינים, כי חשיבותה של הכמות עולה על זו של האיכות. לפיכך הם נמנעים ממחקר מקורי יצירתי ושנוי במחלוקת, הגוזל זמן רב יותר ולא תמיד ניתן לפרסום. הסיכון פשוט רב מדי.

בדרך הטבע, גם דרכי הוראה חדשניות ובלתי־מקובלות נופלות קורבן. נטייתו של חבר הסגל להקדיש את מיטב זמנו לתלמידים כקבוצה או כפרטים פוחתת והולכת. עבודה מחוץ למסגרת המסורתית המקובלת של האוניברסיטה כמוה כהתאבדות. אולם מספר הפרסומים כשלעצמו עדיין אינו מעניק בטחון במקום העבודה. בודקים גם את מהות הפרסומים ואיכותם. יש ומפטרים מורים שלזכותם רשימה ארוכה של פרסומים, אך מהותם של אלה שנויה במחלוקת מבחינת תוכנם או מבחינת קהל היעד שלהם; ובמקרים רבים, למרבה האירוניה, מפטרים מורים גם בגלל שיטות הוראה בלתי מספקות. החלטה שנתקבלה לאחרונה במכללת בייטס (Bates College) מדגימה תופעה זו: רוברט מקינטייר, מומחה ידוע למערכות הכלכליות במזרח אירופה, בעל רשימת פרסומים ארוכה ומרשימה, לא קיבל קביעות מפני ש"איכות הניתוח" בכתביו היתה פגומה, ושיטות ההוראה לוקות בחסר (למרות שסקירה קודמת שיבחה את צורת ההוראה שלו). מעניין גם האופן שבו רואה מקינטייר

את עצמו. במאמר בעתון מקומי צוין, שהוא מתאר את עצמו כ"מבקר, כצופה מן הצד". ושוב, "השאיפה למצוינות" של המוסד, המפעילה על העובדים לחץ גובר לפרסם, אינה אלא "מאבק שמטרתו לשפר את ייצורם של בוגרים ראויים לשיווק".

הערכה עסקית

במוסדות פרטיים גדולים יותר, אשר פולחן הפרסומים מלווה אותם זה שנים, הניבו השיטות המסורתיות לקבלת חברי סגל ולהענקת קביעות תוצאות דומות. הסירוב להעניק קביעות לדייוויד נובל עצמו, והמאבק המשפטי שניטש בעקובתיו עם המכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT); פרשות ז'ירו ופיקון שג'ייקובי מגולל בספרו; בעיותיהם של דלטון וטרובק בפקולטה למשפטים של הארווארד – כל אלה מראים בבירור, כי התקנים של איכות מדעית הנכפים על תהליכי ההערכה נקבעים מנקודת־ראות מינהלית גרידא. אין זה מקובל שקהל היעד למחקר יהיה הציבור כולו, בעיקר כאשר מדובר בנושא שנוי במחלוקת.

העובדות הנחשבות מדעיות באמת הן אלה שתומכות בהשקפת־העולם השלטת. מדענים שמחקריהם, שיטות ההוראה שלהם ודמותם הציבורית עשויים לתת צידוק (אפילו בעקיפין) להשקפות אחרות או לגישה מקצועית שונה בעיניהם של בוגרים־בכוח ואחרים, מאיימים על חלקו של המוסד בשוק בעתיד, ועל יכולתו להשיג את האמצעים הכספיים הדרושים לו.

שיטות כגון אלה לקבלת עובדים ולהענקת קביעות משמשות בעיקר לשיפור הפריון התפעולי, ובאמצעותו – לשיפור איכותו של המוצר הסופי, וזאת על־ידי ניצול הפחד מפני פיטורים. במערכת שיווק שיש בה עודף של עובדים ברוב התחומים האקדמיים ומחסור במקומות־עבודה טובים, האיום באי חידוש החוזה או במניעת קביעות מביא לתוצאה דומה לזו של בריחת הון בתעשיה: צייתנות והשלמה. יתר־על־כן, תהליכי ההערכה כלשעצמם נועדו להביא לצייתנות, עם האיום בפיטורים או בלעדיו.

גם כאן עדים אנו לשיטה שהועתקה מן התעשיה, ואשר אינה שונה בעיקרה מהערכת העובדים הנעשית במסגרת "השליטה הביורוקרטית" שריצ'רד אדוואֹרדס מתארה בספרו Contested Terrain. במערכת תעשייתית האמונה על שליטה ביורוקרטית נעזרים בהוראות ובהנחיות אובייקטיביות להערכת עובדים, וכך מסירים את הנטל מעל ההנהלה ומטילים אותו על "חוקי הספר". רוב העובדים מקבלים זאת ברצון, מפני שהמערכת תואמת את הצרכים הפרטיים שלהם, אף אם היא נוהגת עמם בצרות עין ומצרה את צעדיהם.

נוודים אקדמיים

אך אולם מה על אלה שבכל זאת מסרבים להתפשר? במקרים רבים הם מצטרפים אל המאגר הגדל והולך של אנשי־מקצוע הנודדים ממוסד למוסד כעובדים זמניים במשרה מלאה או חלקית. מאחר שאין להם בסיס מוסדי קבוע, מצטמצם כוח השפעתם, אף אם אינם מוותרים על הערכים שלהם. יכולתם להשפיע על התלמידים ו/או על הציבור הרחב באמצעות המחקר וההוראה מצטמקת ביותר.

מבחינת הנהלת האוניברסיטה, קבלת עובדים כאלה משתלמת. ברוב המקרים משלמים להם שכר נמוך יותר, ללא זכויות סוציאליות, ואין משאירים בידם מנוף רב לדרוש תמיכת המוסד בהתפתחותם האקדמית. למעשה, כדאי יותר לקבל עובדים ארעיים מאשר ליצור ו/או למלא תקנים המבטיחים קביעות. במקרים מסוימים אפשר להעסיק שני עובדים במחיר של עובד אחד.

אנשים שאינם מוכנים להשתתף במשחק האקדמי של כסאות מוסיקליים נוטשים את האקדמיה. אלה שנשארים ב"צבא המילואים" המקצועי משרתים בבלי־דעת מטרה חשובה

אחרת. נוכחותם המתמדת באקדמיה מזכירה לבעלי המזל שקיבלו משרה זמנית, כי יש להם מחליפים במקרה שלא יתרצו.

התוצאה הבלתי־נמנעת של ההתפתחות התאגידית באוניברסיטאות תהיה בלי ספק השתלטות על העבודה האקדמית. קולות אחרים, ובמיוחד אלה הקוראים לאחריות חברתית, יושתקו בצורה יעילה. החופש האקדמי יהיה נחלת העבר. עם פרישתם של הוותיקים, שנהנו ממעמד לגיטימי באקדמיה, לא יימצאו אנשים צעירים שיחליפום; לא יהיה בסיס מוסדי לאלה שהוכשרו לעסוק בהוראה ובמחקר מנקודת־השקפה שונה. בנוסח דבריו הקולעים של דייוויד נובל, "הפרופסור הבודד משלם מחיר יקר, אבל כך גם הציבור, שנשללת ממנו גישה למשאבי האוניברסיטה... וקולו אינו נשמע בדיון הציבורי..."

ולסיכום, הסטודנטים — הן לתארים מתקדמים והן לתואר ראשון — לא ייהנו עוד מחופש אקדמי, מן הזכות לדעת ולבחור. אשר לסטודנטים לתארים מתקדמים, שוב לא יינתן להם ללמוד דברים ברוח אחרת ולהמשיך את המסורת החלופית בעולם האקדמי. במשך הזמן תהיה בקרת האיכות פחות בעייתית. האוניברסיטאות ימשיכו לדאוג רק לצרכים המוגדרים היטב של הון התאגידים ולתמוך בסדר החברתי הקיים, בלי להתחשב במחיר האנושי שייגבה לשם כך. האוניברסיטאות יהיו דוגמה נוספת למערכת השוק התחרותי במיטבה.

דיכוי מהומות בדרום־אפריקה: דעות רדיקליות — סכנה לקידום המקצועי.

מבט על יצירתו של יוהאנס מאריו זימל

חוסר ההומור של השמאל

פטר גלוץ □ Peter Glotz

ג יאורג לוקאץ' מת ולמפלגות הסוציאל־דמוקרטיות אין אסטתיקה, זאת אני יודע. אולם אפשר גם לנסח זאת ביתר פשטות. למשל: אף אם הסתבכה התבונה ברשתו של ממשל עיוור, נותר הצורך להאיר לבריות את הדרך. באופן מעשי – יש לספק להם את המידע אשר אינו מגיע אליהם בכל צורה אחרת, שהרי האמת מתקשה לחדור מבעד ללשונם החתומה של שדרי החדשות שלנו. יש להאיר עובדות שרבים מתעלמים מהן: לספר, למשל, על פעולות השירותים החשאיים (גם שלנו); או על היחס לנאצים ותיקים בארגנטינה. נוסף לכך קיימת בעיה מורכבת עוד יותר, המתייחסת לערכים. לדוגמה: כיצד ינהג רופא שנדרש לטפל שוב ושוב באותו חולה המכור לסמים, אשר אינו מצליח להגמל מהם מסיבות נפשיות. או כיצד להבהיר לאדם שאין כל טעם בדאגתו הכנה לאימו, אם בחר במקצוע של "חרב להשכיר" והוא מבצע "הזמנות חיסול" מקטנגה עד ברלין.

אמת, כמעט שאין סיכוי לשמור על מצוות ההגינות, אם רוצים להמנע מפישוט־יתר של עולמנו. אנטוניו גראמשי (Antonio Gramsci) המציא את המושג "ספרות לאומית עממית", וברכט אמר: "את האמת אפשר להפיץ רק בדרך עורמה". מדוע, אם כן, יהיה זה בלתי אפשרי לכתוב רומנים עממיים אך מלומדים כפי שעושה זאת זה ארבעים שנה יוהאנס מריו זימל (Johannes Mario Simmel)?

מתוך Die Neue Gesellschaft, נובמבר 1987.

תרגום: חנה לש

אכן "לא בנקל מוכנה האמנות להיות כלי שרת". זאת טוענת האסטתיקה הפילוסופית מאז "הביקורת השלישית" של קאנט, הלא היא "ביקורת התבונה הטהורה". אי אפשר כך סתם להשליך כל רסן ולהתעלם מאלפי שנות התפתחות ספרותית, כאילו אין כל קשר בין אמנות לחיים, כאילו ניתן להשליט את התוכן על הצורה. האמנות, ועמה האמת, נוצרת אך ורק מתוך ריחוק מהמציאות ומאילוצי הסביבה הטבעית והחברתית כאחת.

פייר בורדייה (Bordieu) רשם הכל וניתח הכל בצורה מזהירה במשאו "הקלילות המבחילה". אפשר למצוא בה מובאות החל מקאנט הטוען ש"בכל התקופות שולט הטעם הברברי, הנזקק לתוספת גירויים כדי למצוא חן..." ועד וירג'יניה וולף המבקרת את הרומנים של ה.ג'. וולס וג'ון גאלסוורתי וקובלת באירוניה, כי הם כאילו מזמינים את הקורא לגשת לפעולה, "להירשם באגדה כלשהי, או לפחות לחתום על המחאה". הווה אומר, יש לשמור מרחק, להמנע מאינטרסנטיות וממעורבות, והעיקר "לא להסחף בזרמי התמימות" לא להיות "שרוף עד כדי וולגריות".

אני מודה שטיעונים אלה בהחלט הרשימו אותי: אל לנו לעוות את התהליך התרבותי שהבשיל במשך דורות רבים. העידון והסובלימציה של יצרים בסיסיים יוצרים "השקפה היסטורית", אשר לא זו בלבד שקולטת לתוכה את המציאות הקיימת, אלא אף את אופן הצגתה. כל פולמוס בוטה עם המומחה ועם ידענותו, כל זלזול מתנשא בהליכי תקשורת , עלולים לחולל מהפכת תרבות מגושמת ותוקפנית נגד ההיסטוריה שחווינו על בשרנו. אני מבקש לשמור לעצמי

את הזכות להינות מן "האיש ללא תכונות" או משיריו של גוטפריד בן, אשר בזיקנתו נעשו פשוטים ולירים יותר; אך האם לשם כך עלי לקבל את ה"קלילות המבחילה" של בורדייה?

בורדייה אכן מסייע בידינו; הסוציולוגיה מספקת את הטיעונים נגד האסתטיקה הפילוסופית. לדעתו, "כשאנו שוללים את ההנאה הגסה והוולגרית, הכנועה והמשועבדת, כלומר את ההנאה הטבעית, הרי ששלילה זו מגלמת את התמצית ה'קדושה' של תרבותנו. אך מאידך גיסא טוענת היא לעליונותם של אלה, היודעים לספק לעצמם הנאות מעודנות, מתוחכמות, נעדרות תכלית... זו הסיבה לכך שהאמנות וצריכת האמנות ממלאים פונקציה חברתית כה חשובה, שכן הן נותנות לגיטימציה להבדלים הסוציאליים בלי שהנפשות הפועלות תהיינה מודעות לכך".

האם מעוניינים אנו בליגיטימציה של ההבדלים החברתיים? לא ולא. וכאן אנו מגיעים לסיפור הדגים המלוחים.

הסרט שלא הוסרט

העניין הוא בסרט שמעולם לא הוסרט. ב־1943, בזמן ועידת טהראן – מספר יוהאנס מריו זימל – חתמו רוזוולט וסטאלין על מסמך סודי לחלוקת העולם. המשפטן הנודע קרל שמיט, אשר אמנם שירת את הנאצים, אמר כי "זהו הסדר המבוסס על משפט העמים והאוסר התערבות מצד המעצמות שמחוץ לשטח הנדון".

הרומן של זימל "אלה שאינם נראים באפילה" (1985), מספר על הופעתם הפתאומית של עותקי וידיאו של סרט על הנאצי גיאורג רוס, שהסתתר אחרי המלחמה בארגנטינה ועסק שם בבנקאות. האיש פעל בזמנו בשירות החשאי של ריבנטרופ וכעת רוצה הוא למכור את הסרט תמורת 10 מיליון דולר. הסרט מספר על בנו דניאל, עורך עתון בפרנקפורט המכור לסמים; על בתו החורגת מרצדס, ארגנטינאית הפעילה בתנועת השלום; ועל מאמצי השירותים החשאיים של בריה"מ וארה"ב למנוע את הקרנתו. הספר מתאר את האנשים הללו, השקועים בחיי היום־יום שלהם ומתעלמים לחלוטין מכל הקשור בפוליטיקה. בסופו של דבר מצליחים דניאל ומרצדס במאמציהם, והסרט משודר ברחבי העולם, אלא שלאיש כבר לא איכפת. וכך יכול העתונאי השמאלני־ליברלי והמכור לסמים מפרנקפורט לבצע את אשר ניסה כבר קודם ללא הצלחה – להתאבד.

מדובר כאן בסרט על מחנות הריכוז, סרט שהימלר הורה לזייפו על מנת להשחיר את פניו של ריבנטרופ. התסריט המבוסס על מקורות אמריקנים הוא פרי הדמיון. התפתחות העלילה אמינה לחלוטין ומספרת על נסיונו של הנאצי הוותיק רוס־אוליברה, המוצא עצמו במצוקה כספית, לסחור בעותק של סרטו. הסיפור מרתק והקורא מוצא עצמו מעורב במתרחש. זימל מתגלה כאן כחוקר מעולה וכרב־אמן ברקימת עלילה. הוא פורש יריעה רחבה של האירגון הנאצי "אודסה", מתאר את השירותים החשאיים של המזרח והמערב, את כלי התקשורת הממלכתיים והפרטיים בגרמניה, ואת האירגונים הנאצים רבי העוצמה. אין ספק כי בתי המגורים של גיבוריו בפרנקפורט או בבואנוס־איירס, בלונדון או בלה־רוקט, נראים בדיוק כפי שזימל מתאר אותם.

גם הדמויות שלו אמינות בהחלט: עורך־הדין האנגלי מורלי, חובב התה, שהקים סוכנות־מודיעין בשיתוף עם שירותי הביון היריבים; או מנהל התיאטרון פון קארליס, שבצעירותו עבד בשרות הנאצים; או שכיר החרב ויין הייד, הדואג לאמו ומדקלם סונטות של שקספיר. כולם רחוקים מלהיות קלישאות, כולל הנאצי הוותיק. הדמויות החיוביות של זימל אינן סימפטיות ביותר, ואילו דמויותיו השליליות מורכבות ופלסטיות יותר מאלה של סופרים רבים אחרים.

הקטעים הבולטים בספר המחזיק כ־600 עמוד הן שתים או שלוש אפיזודות משניות: רצח פקיד הארכיון במגרש חניה, והתפקיד שממלאה בתו הקטנה באירוע זה; דו־שיח בין

ויין הייד ומורה בכיר מחוסר־עבודה, המבקש נדבה במרכז ברלין. זימל מתעלה כאן לרמה אמנותית נדירה: הוא כותב באינטנסיביות רגשית מרוכזת ביותר, אשר יחד עם זאת אינה גובלת בקיטש. אך האם כל מלאכתו הספרותית של זימל לא דומה בסופו של דבר לציורי הפורטרטים של הנאצי פדואה, אשר הנציח את שועי־הכלכלה המזדקנים ליד אגם טגרן, בריאליזם מפורט אך מטעה בכללותו? האם העולם שיצר זימל אינו מושפע מן הקנוניה בין מזרח למערב, אשר האדם הקטן אינו יכול להחלץ ממנה?

באשר לאדם הפוליטי, הרי כל השוואה כזאת אינה אלא אבסורד. זימל הוא אנטיפשיסט מושבע, הרוחש שנאה תהומית לנאצים ולקודמיהם המתנשאים. זימל לעולם אינו מסתיר את כוח השלטון ואת השימוש־לרעה הנעשה בו, אך לפעמים הוא נופל קורבן לאינדיבידואליזם רומנטי, לאנטי־קאפיטליזם סנטימנטלי ולפאציפיזם מלאכותי.

אין ספק שגם שירותים חשאיים מתחרים משתפים פעולה מדי פעם. אך כאשר זימל טוען, כי ארה"ב ובריה"מ מנהלים במשותף רשת מרפאות ברחבי העולם מתחלקים במידע על החולים השוהים במוסדות הללו, הרי שהדבר נשמע כפרי דמיונו הפרוע של מי שמרבה לעסוק "בשירותים המיוחדים". הפרט הזה אינו גורע מן הרומן, אך יש בו כדי לשפוך אור על קו האופייני לזימל – ראייתו את האיש הקטן כמכשיר חסר־ישע בידי מוסדות־על למיניהם. המחבר כותב מנקודת מבטם של המנוצלים, אלה הנדחקים הצידה. יחד עם זאת אין הוא יודע כיצד לעזור להם ואף אינו מעמיד פנים כי יש בידו להושיע. הוא לא יצר יצירה ספרותית "שתעזור לארגן את ההמונים קשי־היום ותפקח את עיניהם להבין את מצבם" כדברי היינץ בריגמן. נשאלת השאלה האם יש מי שיוכל להציע יצירה שכזאת?

החלצות מתרבות ההמונים

יש הטוענים שקשה יותר לדחות את האסתטיקה הפופולרית מאשר את הוולגריות המבחילה". בימאי הקולנוע פאזוליני ניסח זאת היטב חודשים מספר לפני מותו: "בסרטי הראשונים התבטאתי בשפה פשוטה, היות ורציתי, כמו גראמשי, לפנות אל מודעותו של הקהל העממי. אך מתעורר החשש שהמושג 'עם', כפי שניסח אותו גראמשי, אינו קיים עוד, שהרי חברת השפע הורסת הכל. זו גם הסיבה מדוע התחלתי ליצור סרטים הבנויים על אגדות, על אלגוריות, ומשום כך גם על פרובלמטיקה. אמנם אני מודע לעובדה, כי יש סכנה שהללו יהיו קודרים וקשים יותר להבנה, אך אין לי ברירה, רק כך אוכל להחלץ ממעגל תרבות ההמונים, ולהמנע מיצירת עוד מוצר של צריכה המונית."

זמנו הפנוי של הפועל עודו תלוי בקצב עבודתו; הפנאי אינו מנוצל לאוריינטציה ולאמנסיפציה, אלא למנוחה ולבידור. מצב זה עשוי להוביל למה שכינו אדורנו והורקהיימר (Horkheimer & Adorno) בשנות ה־40 "דיאלקטיקה של השכלה". לדבריהם, ההנאה מתבטאת תמיד בכך שאין צריכים לחשוב עליה, שאפשר לשכוח את הסבל. ביסודה של התנהגות כזאת טמון מצב של אין־אונים. ואכן, זוהי בריחה, אך לא, כפי שטוענים, מן המציאות הקשה, אלא מן הצורך להרהר בכוח ההתנגדות שעוד נותר בך. בידור משחרר מחשיבה... הווה אומר: גם "תכנים מתקדמים", המכפיפים עצמם ל"חוקי תעשיות הבידור" משמשים בסופו של דבר את "קשר הסינוור".

במרד של פאזוליני נגד תרבות ההמונים, אשר אותה האשים בהרס התרבות הפרולטרית והתת־פרולטרית המקורית של מולדתו, אפשר להבחין בקינתם של אדורנו והורקהיימר נגד "תעשיית התרבות", כפי שכינו זאת לפני שלושים שנה.

מי שמאמץ את עמדתם סומך ידו על שתי אמיתות: הוא קובע שבני־חורין אמיתיים הם רק אלה היודעים לקרוא את כתב הסתרים. אלה שאינם מתמצאים במלאכת הפיענות, מקומם לא יכירם בממלכת האוטונומיה. יחד עם זאת עשוי "החרם" על ההנאה, (למשל, מן המתח שבספרי זימל) להביא למצב, שבו התרבות לעולם לא תמצא מוצא.

כאשר זימל כותב על פאציפיזם, או קונזליק (Konsalik) על חייליו ההגונים של היטלר; כאשר אין־ספור סופרים מותחים ביקורת על החברה שבה הם חיים־האם ייחשב הדבר ל"תעשיית תרבות" גרידא? פאזוליני קבע כי עמים, במובנו של גרמקסי, שוב אינם בנמצא. האמנם הדיאלקטיקה של ההשכלה מספקת נימוקים נגד עצמה: "תרבות קלילה ובידור לשמו אינם צורה של ניוון. מי שטוען כי היא בוגדת באידיאל הביטוי הטהור, אינו אלא שוגה באשליות."

בגרמניה אין מסורת של קלילות. צ'רצ'יל טען שאי אפשר לשלוט בארץ כמו צרפת, אשר בה יש 365 סוגי גבינה. אך האם ניתן לשלוט בארץ אשר בה קיים רק קומץ קטן של קומדיות? לשמאל הגרמני בוודאי שאין מסורת של קלילות; אנו צועדים בכבדות של טנק. היינה מת מזמן, ובין כה וכה לא היה הופך לעולם לגיבורה של תנועת הפועלים.

מעולם גם לא הצלחנו להוציא לאור עיתון היתולי שמאלני. מה תימה איפוא שיוהאנס מאריו זימל הוא בעצם חסר מולדת? אחרי הכל גם רמארק חי מרבית שנות חייו באסקונה שבאיטליה.

אין זאת אלא שהספרות העכשווית "הגבוהה", התיאטרון והקולנוע הגרמניים לוקים כולם בחסר. הם מתעלמים מבעיות המולדת החדשה ואף מבעיות מימון המפלגות; אינם מתיחסים להסתייגות מן הממסד או מכלכלת עסקי הבידור; אינם מגיבים על המאפיה שבשלזוויג־הולשטיין או על הפופוליזם הימני אשר בעתיד עשוי להיהפך לפאשיזם. אם האמנות "הגבוהה" אכן מתעלמת מן האקטואליה ומעדיפה לצלול לתהום הנשיה, מדוע אין האמנות הקלילה מקבלת על עצמה את התפקיד?

והרי קיימת מסורת של אמנות קלילה בשמאל הגרמני במאה ה־20. אבותיה היו פויכטוונגר וקיש, וממשיכיה – ברכט ופאלאדה, אריך קסטנר, וכמובן אריך מאריה רמארק. זימל שייך לקבוצה זו מבחינת יושר השקפתו המוסרית ברומנים המוקדמים שלו והברק שבכתיבתו המאוחרת. אך האם השמאל מבחין בכך? למרבה הצער לעיתים רחוקות בלבד, וגם אז מתוך זלזול מסויים.

לוקאץ' אכן מת, ולמפלגות הסוציאל־דמוקרטיות אין אסתטיקה, זאת אני יודע. אך האם נגיע למצב בו השמאל הגרמני ישאיר לימין את כל התכנים הפופולריים?

בריאות פרטית במיטבה

ארה"ב מוציאה על טיפול רפואי יותר מכל מדינה תעשייתית אחרת – כ־11.2% מהתוצר הלאומי הגולמי שלה. אף על פי כן היא נגררת אחרי מדינות תעשייתיות אחרות בסטטיסטיקה של נושאי בריאות מרכזיים. זהו המסר הבלתי מפורש של דין וחשבון, אשר הוגש על־ידי "חברת ביטוח החיים המטרופוליטנית" על שיעורי התמותה של תינוקות בעולם התעשייתי. אף כי שיעור תמותת התינוקות בארה"ב ירד לרמה הנמוכה ביותר בשנת 1986 (10.4 לכל אלף תינוקות נולדים), הרי שארה"ב תופסת רק את המקום הששה־עשר בקבוצה של עשרים ואחת מדינות תעשייתיות – אחרי קנדה, יפאן ואחרי כל מדינה במערב אירופה פרט לאיטליה ולפורטוגל.

שיעור תמותת התינוקות היה גבוה ב־6.6% מהשיעורים בשבדיה, בפינלנד וביפאן. שם מתו בשנת 1986 ששה על כל אלף תינוקות נולדים. יתרה מזאת – אף על פי ששיעור תמותת התינוקות אצל השחורים בארה"ב הוא כמעט כפול מזה שאצל הלבנים, הרי שבשנת 1985 היה שיעור תמותת התינוקות הלבנים גדול יותר מזה שבמרבית מדינות מערב אירופה.

ישראל מוציאה על בריאות 7% מהתל"ג, שיעור שהוא כ־40% מהתל"ג לנפש בארה"ב. דהיינו ההוצאה על בריאות בדולרים בישראל היא כרבע מזו שבארה"ב. תמותת התינוקות בארץ היא כמו בשבדיה.

(מתוך "ביזנס ויק", 20.6.88)

פרסטרויקה — אבל הרבה
השמאל הסובייטי החדש

פטריק פלאהרטי □ Patrick Flaherty

עיתונאים אוהדים במערב מציגים את הרפורמות המתבצעות בברית־מועצות כמעשה ידיהם של סוציאליסטים אובדי־דרך, שראו סוף סוף את האור, כלומר את השוק החופשי של הקאפיטליזם. פרשן סובייטי הגיב בעוקצנות על מאמר־מערכת מתנשא ברוח זו שהופיע ב"ניו־יורק טיימס", ואמר כי ייבוא "הפלא הכלכלי" נוסח מרגרט תאצ'ר לארצו היה יוצר, בחישוב לנפש, כעשרים מיליון מובטלים ומיליונים אחדים של חסרי־בית. רק לעיתים רחוקות מתעלה הדיון בסוגיה זו לרמה החורגת מוויכוח שולי בין השקפות אידיאולוגיות מנוגדות. אך כאשר מציבים השקפות אלה זו בצד זו הן מדגימות היטב את העובדה ההיסטורית, שהדרמה של הרפורמה הסובייטית אינה אלא התגלמות לאומית ייחודית של משבר כללי מתמשך, העובר על התרבות התעשייתית הן בגירסתה הקאפיטליסטית והן בגירסתה האטטיסטית.

במאמר זה ייבחן המימד האוניברסלי של **הפרסטרויקה**, תוך התמקדות בפעילותו של השמאל הסובייטי העולה. אתרכז במיוחד בחזון של סוציאליזם חלופי, אשר פעילים אלה מנסים להתוות. רבים מבני הדור החדש בקרב הסוציאליזם הסובייטי מודים בגלוי בחוב האינטלקטואלי שהם חבים למארקסיזם המערבי ולשמאל החדש בארצות־הברית. אבל נראה שהם לומדים משגיאותינו וחסרונותינו, כשם שהם נעזרים בנקודות העוצמה שלנו.

מתוך Monthly Review, ספטמבר 1988.
תרגום: נורית גורן

ברז'נייביזם ובלימת השמאל הסובייטי

פלישת כוחות ברית וארשה לצ'כוסלובקיה ב־1968 חיסלה לא רק את האביב של פראג. הפעולה הצבאית היתה בחזקת מכת־מנע נגד המצדדים ברפורמה כלכלית יסודית ובשידוד־מערכות סוציאליסטי בכל החברות האטטיסטיות. ההתבצרות הפוליטית של עידן ברז'נייב, שבאה לאחר מכן, דחקה לשוליים את השמאל הליברלי בעילית של השלטון הסובייטי, ודיכאה את הזרמים האינטלקטואליים הדֶה־סטליניסטיים, אשר שוחררו על־ידי הוועידה ה־20 של המפלגה ב־1956. אף־על־פי־כן, אם נקרא בעיון את הדיונים הפוליטיים שהתנהלו באותה עת בברית־המועצות, נמצא בהם לעיתים קרובות דחיה נמרצת אופיינית של הצעות, אשר עצם קיומן הועלם מן הציבור.

לדוגמה, בדיון אורתודוקסי מקובל על ארגון התעשיה מופיעה לפתע דחיה שמרנית כוללת של הצעה שהעלו משתתפים בלתי מזוהים ולפיה יש להחליף את האב־טיפוס הטיילוריסטי, שאינו מאפשר תחרותיות רבה, של "בריגדת זלובין" בדגם של צוות־ייצור המבוסס על עקרון "הסיוע ההדדי והעזרה ההדדית". איגור ליגאצ'ב עצמו אישר את קיומה של קבוצה קטנה של שוחרי דמוקרטיה תעשייתית בתוך המפלגה, כאשר גינה את המצדדים בנוסחת רפורמה דומה לזו של המערכת היוגוסלבית. מיכאיל גורבצ'וב, שהיה באותה עת מזכיר שני לקונסטנטין צ'רננקו, נקט גישה מתפשרת יותר בהתגוששות־הצללים התיאורטית הזו, כאשר נזף בנאמני הברז'נייביזם "אשר דחו את מימוש הניהול העצמי לשלב הגבוה ביותר של

הקומוניזם", והטיף מוסר לקיצוניים במפלגה, אשר תפיסת הדמוקרטיה התעשייתית שלהם מנוגדת לניהול על־ידי המדינה".

מייד עם הפעלת הפרסטרויקה השמיעו ליברלים ושמרנים רבים אזהרות חמורות מפני מורדים, המנסים ליצור בחסות הרפורמה "אורגיה של דמוקרטיה" ולהביא לשינויים "החורגים מגבולות הסוציאליזם", כפי שהללו מוגדרים על־ידי השמרנים. אסטרטגיית־צמצום זו מצאה את ביטויה בעיקר באיומים מצד נאמני הקו הישן בפוליטביורו, ובחרם מתמשך שהטילה התקשורת על כל דיון בפרטי התוכנית של השמאל העולה. בשלהי הקיץ של 1987 ניבעו הבקיעים הרציניים הראשונים בחומת העתונות, ונפתח שלב איכותי חדש במאבק על קביעת תוכנה וקצב הגשמתה של הרפורמה. ההפשרה של גורבצ'וב פותחת עתה את הזירה הפוליטית בפני האגף הקיצוני של הקואליציה התומכת בפרסטרויקה, אגף זה שואף למלא את החלל הרוחני שנוצר בחזון ה"אובנבלֶניֶה" (תחיית הסוציאליזם הדמוקרטי) עם פשיטת הרגל של הברז'נייביזם.

התגבשותו של השמאל הסובייטי החדש

למרות הדימוי האורוֶולי המונוליתי של ברית־המועצות הרווח במערב, קיימות בה מכבר מובלעות של תרבות־נגד ומספר רב של קבוצות־צעירים לא־רשמיות. המחנה האפור הזה כולל כיום מארקסיסטים קיצוניים, ניאו־פופוליסטים, ירוקים, היפים, פאנקיסטים, שוחרי־רוק ושכבה דקה של אינטלגנציה המקיימת בהיחבא סגנון חיים בלתי־מקובל. הליברליזם הרווח עתה מאפשר לתת־תרבויות אלה לצאת לראשונה לאור. הפעילים הפוליטיים שבקבוצות־שוליים אלה ניצלו את הליברליזציה כדי ליצור קואליציה מוכרת על־ידי החוק של קבוצות אזרחים אוטונומיות, המתלכדות סביב מצע אידיאולוגי משותף.

רבים מן המשתתפים בוועידת היסוד של המועדונים האזרחיים הסובייטיים, שנערכה באוגוסט 1987, היו מודעים היטב למשמעות ההיסטורית של המאורע חסר־התקדים. ה"מפגש האינפורמטיבי", כפי שכונתה הוועידה, נערך בחסות ליברלים מן הממסד, אשר הכירו בצורך לחזק את המאבק האנטי־אליטיסטי נגד גורמים שמרניים במעמד השליט, באמצעות התגייסות עממית שלא תהיה פורקת עול. הגיוון והחיוניות של השמאל החדש העמידו למן ההתחלה במבחן את יכולתו הפוליטית הקולקטיבית, כאשר מאבקים בין סיעות ומשחקי כוח קטנוניים והרסניים לשני הצדדים כמעט שגרמו להתמוטטות המשא־ומתן המקדים על סדר היום של הוועידה. חילוקי־דעות כאלה הם תוצאה טבעית של קואליציה רבת־מגמות, המקיפה את כל התחומים האידיאולוגיים, החל בארגונים "פורשים" מקובלים, כגון "קבוצת האמון" הפציפיסטית והסמינר הליברלי לדמוקרטיה והומאניזם, וכלה בקבוצות מילניטיות קיצוניות, כגון "מהפכני התרבות" של מועדון פרסטרויקה והדמוקרטים הסוציאליסטיים של המועדון הקהילתי "אובשצ'ינה". המגמה האחרונה שלטה בבירור בהצהרה הפרוגרמטית המשותפת הראשונה של הברית, שכללה ביקורת בנוסח הקומוניזם האירופי על "הסיציאליזם הקיים למעשה", מודעות לבעיות הסביבה ונטיה לבינלאומיות. וחשוב מכל – המשתתפים בחרו למנוע את נוכחותם של עתונאים זרים בהתכנסות הראשונה שלהם, כמחווה סמלית לכוונתם שלא להיעזר בשיטה הכושלת של ניצול התקשורת המערבית והממשלות המערביות על־ידי הפורשים והפיכתן לנושאי דברם העיקריים. כנגד זאת מנסה הקואליציה להכות שורשים בקרקע הביתית־העממית באמצעות פעולות חינוך וארגון רחבות־היקף במישור המקומי.

במהלך הוועידה הצליחו תחושת המטרה המשותפת והנכונות להתפשר לגבור על הנטיות הסיעתיות של הגורמים השונים, שחתמו על מחמך היסוד של הקואליציה. בהצהרה המסכמת נאמר, כי מטרתה

העיקרית היא להשלים את המהפכה הסוציאליסטית הדמוקרטית, שהחלה ב־1917 אך נעצרה עקב נצחון הסטאליניזם. יצירתם החופשית של ארגונים חברתיים עצמאיים וריבוי מספרם הם התרומה העיקרית לפיתוחו של ניהול עצמי סוציאליסטי, אשר יחליף את המבנה המינהלי הביורוקרטי. החותמים על מסמך היסוד של הקואליציה הצהירו על נכונותם לתמוך בשוחרי הרפורמה בתוך המפלגה הקומוניסטית המתנגדים לשמרנים, אך גם לשמור על זכותה של הקואליציה "להגן בקנאות על עצמאותה ולקדם את דרישותיה המרחיקות לכת הרבה יותר מהחלטות המפלגה".

בניגוד מוחלט לאופוזיציונרים הליברליים בעבר, דרשו חברי השמאל החדש לשלב את הכלכלה הסוציאליסטית עם "מתן ערבויות כי יישמרו ההישגים החברתיים של העובדים – תעסוקה מלאה, שכר מינימום, פיצויי פרישה וכדומה". הקיצוניים גורסים שללא תמיכה רחבה של מעמד הפועלים לא יוגשם תהליך הדמוקרטיזציה. תפיסה אסטרטגית זו מסבירה את התנגדותם העיקשת לגירסה הניאו־ליברלית של בניית הכלכלה מחדש, אשר תעמיס את הנטל העיקרי על הרוב הגדול של מעמד הפועלים.

לאחר יכוח סוער הגיעו משתתפי הוועידה לאחדות דעים, כי ה"אויב מספר אחד" הן הקבוצות הניאו־פשיסטיות השונות, כמו **פאמיאט** (זכרון), אשר גם הן ניצלו את ההפשרה כדי להיאבק בתקיפות למען **הרטרוסטרויקה** של הימין הקיצוני. השמאל החדש החליט להילחם נמרצות נגד האיום של מורדי האור, באמצעות פעולות חינוך מאומצות במפעל, בבית־הספר ובקהילה. אוהדי הרפורמה ציינו לשבח את ה"לא־רשמיים", כפי שמכנים את חברי השמאל הסובייטי החדש, על שנקטו יוזמה במאבק נגד התעמולה הגזענית בערי המחוז ולחמו בה בצורה נמרצת יותר מן העסקנים המקומיים השמרנים.

בוריס קגרליצקי, העומד בראש הקואליציה, מסר שהמספר הכולל של המועדונים הסוציאליסטיים הקשורים בקואליציה גדל מ־300 בתחילת 1987 ל־500 בסוף השנה. לפי אומדנים רשמיים, מגיע מספרם הכולל של הארגונים האוטונומיים ל־30,000. מגמה בולטת היא צמיחתם של מועדונים סוציאליסטיים בערי־מחוז מרוחקות מן המרכזים העירוניים, שאופיים קוסמופוליטי יותר. בשנת 1982 נוסדו "מועדוני בוכארין", הכוללים פועלים ואינטלקטואלים כאחד בעיר התעשיה המרוחקת נאברז'נייה־צלני. הם ריכזו את מאבקם בהעמקת החינוך הפוליטי ובמתן לגימיטציה ל"סוציאליזם אחר", שונה מן דגם הסטאליניסטי. במרכזים העירוניים הגדולים בחרו המועדונים להתמקד במאבק ציבורי להקמת יד זכרון לקורבנות הסטאליניזם.

מבקרים שמרניים כעסו בעיקר על מאמציהם של ה"לא־רשמיים" "ללכת אל העם", לפי המסורת הפופוליסטית של המאה התשע־עשרה. זוג עיתונאים עוינים האשים את הקיצוניים שהם מנסים "לערער את היציבות בקואופרטיבים יצרניים", שם הם מצאו קהל אוהד בקרב החוגים המכונים בזלזול בפי העיתונאים כ"אנשים בלתי מרוצים,בעייתיים, עובדים רשלניים ובטלנים". הליברליזם הרשמי ותנועת המחאה של שנות השבעים נטו לראות במעמד הפועלים בעל־ברית אובייקטיבי של הביורוקרטיה באמנה החברתית האבהית־סמכותית. גישה אליטיסטית זו הפכה את התחום הפוליטי למאבק סן־סימוני של המיומנים נגד הלא־מיומנים, אשר הגביל את הבסיס החברתי של הרפורמה והסגיר את היוזמה האסטרטגית לידיו של הימין העולה.

החשיבות ההיסטורית של שיתוף פעולה ארעי זה בין האינטליגנציה הקיצונית ובין מעמד הפועלים לא נעלמה מעיניו של עתונאי שמרני אשר נזכר כיצד איפשרה הליברליזציה התרבותית בפולין ל"מספר קטן של שוחרי נסגנות", ליהפך לצוות המוחות של תנועת עבודה אוטונומית. מן האסטרטגיה והאידיאולוגיה של הפלג הקיצוני של **הפרסטרויקה** משתמע, שהחברים בעלי המודעות הפוליטית החזקה ביותר למדו לקח חשוב מן הוועד הפולני להגנה על העובדים באשר לשילוב ההגנה על ענייני העובדים עם

הגנה על כלל החברה נגד מנגנון שתלטני. אבל בהקשר השונה לחלוטין של החברה הסובייטית, יכול השמאל החדש להשיג את יעדיו המוצהרים רק על־ידי גיבוש תפקידו כחוליה מקשרת רבת חשיבות בין בנייה־מחדש שכלתנית מלמעלה, ובין תחיית הסוציאליזם הדמוקרטי מלמטה.

האידיאולוגיה של השמאל החדש

בסטטיסטיקה על השאלת ספרים מספריית לנין במוסקבה מצוי אות של תקווה על חיוניותו הנמשכת של המארקסיזם כמקור לחשיבה ביקורתית בברית־המועצות. אחרי מארקס, אנגלס ולנין, המחבר הנקרא ביותר בתחום מדעי החברה הוא אנטוניו גראמשי (Antonio Gramsci). השפעתו של גראמשי ניכרה מייד לאחר שהשמאל פרץ את החרם של העתונות השמרנית וחבריו פרסמו סידרה של מאמרים בכתבי־עת מוכרים בהם הציגו בפני ציבור קוראים משכיל ועממי תפיסה קיצונית חלופית בנושא **הפרסטרויקה**.

הביטוי החושפני והמקיף ביותר של החשיבה הפוליטית של מורדים אלה היה המאמר שנתפרסם בגליון אוגוסט 1987 של כתב־העת המיושב בדרך כלל **בעיות בפילוסופיה**, אשר נכתב על־ידי ההיסטוריון אנדראניק מיגראניאן, והוא אולי המוצר האינטלקטואלי המתגרה ביותר של ההפשרה מיסודו של גורבצ'וב, שהיינו עדים לו עד היום. המאמר בולט הן ברוחב היריעה ההיסטורית שלו והן בטווח הרחב של נושאים רגישים שהוא עוסק בהם, אם גם בצורה שטחית, כדי להעלות לדיון ציבורי נושאים שהיו בחזקת טאבו עד היום.

מיגראניאן מרבה להסתמך על הניתוח של גראמשי בנושא צמיחת הסטאליניזם המופיע בספרו **מחברות מבית־הסוהר**, כדי להוכיח שנחשלות כלכלית ומבנה חברתי מגובש־למחצה מחייבים הנהגת "שלב סוציאליסטי בחברה הבתר־מהפכנית כדי למלא את התפקידים שהתיאוריה הפוליטית המארקסיסטית לא חזתה אותם". נסיבות אובייקטיביות חייבו את הממשלה הבולשביקית בראשותו של לנין ליטול על עצמה את הנטל ההיסטורי של "ייסוד חברה אזרחית חדשה; הגבלתה ההדרגתית של התערבות המדינה בחיי הכלכלה, החברה והתרבות, טיפוח מודעות אזרחית והקמת איגודים, הסתדרויות וארגוני מתנדבים שיתרגמו את האנרגיה היצירתית ואת היוזמה העממית לשפה של מעשים".

מיגראניאן הוא מרצה במוסד יוקרתי אך שמרני בדרך כלל – המכון לכלכלה וליחסים בינלאומיים (IMEIMO). אבל זיקתו האקדמית לא הפריעה לו ללעוג בגלוי להיסטוריוגרפיה הסטאליניסטית, כאשר תיאר את המדיניות הכלכלית החדשה של שנות העשרים (NEP) כשלב שבו "נוצרו התנאים החיוניים לפיתוחה ולביסוסה של חברה אזרחית". מיגראניאן מרד בחמישים שנות דוגמה סמכותית כאשר טען, כי טיפוח של חברה אזרחית סוציאליסטית היה הנתיב האפשרי היחיד בדרך "לקמילתה של המדינה".

בהתייחסו לניתוח של גראמשי בו תיאר את פולחן המדינה כתופעה פוליטית רווחת בחברות קאפיטליסטיות שהתפתחו במאוחר, מתאר המחבר את המשבר הכלכלי החמור של שנות העשרים המאוחרות כנקודת־מפנה מכרעת, שאיפשרה למדינה השרויה בתהליך של מודרניזציה להתנתק מן הכבלים הפוליטיים של חברה אזרחים בלתי־לכידה ו"לשלוט באופן בלתי מבוקר" בתהליך אינטנסיבי חסר רחמים של תיעוש וקולקטיביזציה.

מיגראניאן הוכיח, שגישתו החדשנית לסטאליניזם רלבנטית לחברה בת־זמננו, כאשר טען, שאם "המדינה הסוציאליסטית נוטלת לעצמה מידה של אוטונומיה ביחס לחברה האזרחית, באמצעות הביורוקרטיה והפקידות הקטנונית שהיא מנהיגה, הרי שמן ההכרח כי בידי החברה האזרחית יהיו היכולת והכלים הממסדיים שיאפשרו לה להפעיל לחץ יעיל על מנגנוני הכוח של המדינה". בנקודה זו החל המדען לחרוג מן העמדה הליברלית המוכרת, המחייבת הבטחת

ערבויות חוקתיות, הפרדת הרשויות וסילוקם של עובדי מדינה חסרי תקנה, בלי להמעיט בערכו של כל אחד מגורמים מאלה לגבי דמוקרטיזציה מוצלחת. מיגראניאן עומד על כך, ש"האפשרות הממשית היחידה של החברה לשלוט בצורה יעילה במוסדות השלטון טמונה בהפחת רוח־חיים בחברה האזרחית ובמיסוד קשריה הבסיסיים". הדמוקרטיה הפעילה של קואופרטיבים ושל איגודים מקצועיים היא בעיניו "אחד הצעדים החשובים ביותר בדרך לשינוי מאזן הכוחות בין הביורוקרטיה ובין החברה האזרחית לטובת האחרונה". בנקודה זו סיכם מיגראניאן את היעד הפוליטי המרכזי של השמאל החדש הסובייטי, בהצהירו כי "תפקידה העיקרי של **הפרסטרויקה** המהפכנית הוא הבטחת שליטתה המלאה של החברה האזרחית במדינה באמצעות כל הכלים העומדים עתה לרשותה ובעזרת אלה שתרכוש במהלך התבצרותה ההדרגתית ומיסודה של אותה החברה.

מיגראניאן מסיים בהצהרה שמן הסתם תעורר חלחלה בלבם של שמרנים סובייטיים ומערביים כאחד. ההיסטוריון קורא לקיצונים הסובייטיים, המבקשים לפתח דגם של סוציאליזם מבוסס על ניהול עצמי, ללמוד מן הנסיון של השמאל החדש בארצות־הברית בשנות השישים, אשר הטיף "לאתיקה של שיתוף־פעולה והתכחשות לתחרות הטורפנית ולרדיפה האינדיבידואליסטית אחרי אינטרסים אישיים אנוכיים".

מומחים להיסטוריה של מזרח אירופה בעת החדשה יבחינו מייד בהקבלה בין מאמרו של מיגראניאן ובין כתביהם של האינטלקטואלים הצ'כיים, אשר הניחו את הבסיס התיאורטי לאביב של פראג, כאשר דחו את "השלילה המשחיתה של החברה האזרחית" לפי הדוגמה האורתודוקסית, והסתמכו על מארקס הצעיר כדי לטעון, כי "המושג 'חברה אזרחית' הוא ללא ספק רחב יותר מן המושג חברה בורגנית". הזיהוי האורתודוקסי בין מדינה לחברה נתן בידי הסטאליניזם אמצעים אידיאולוגיים כדי להעלים, לפחות תיאורטית, את הסתירה הבלתי נמנעת בין השתיים. בכשרון דומה לזה של אדם פרגוסון או מארקס, אשר התפלמסו עם חסידי האבסולוטיזם הפוליטי, היה מיגראניאן למדען הסובייטי הראשון בימינו, ששיקם את המושג "חברה אזרחית" כמנוף אידיאולוגי להפרכת הנוסחה הסטאליניסטית המקודשת המזהה את הסוציאליזם עם הרחבת סמכויותיה של המדינה.

דימויה של המדינה כמי ש"בלעה" את החברה האזרחית בשנות השלושים (כפי שגורס מיגראניאן), מסמן את תחילתו של מאבק, אשר מטרתו לבצר את מעמדה של המדינה מול מנגנון ממשלתי הכולל בתוכו את הפלג ההגמוני במעמד השליט, ולאזרחים ולארגונים לא־ממשלתיים את הסמכות שנגזלה מהם על־ידי המדינה במהלך השלב הראשוני של צבירת ההון. הרעיון המרכזי במאמרו של מיגראניאן הוא, שבחברה מתקדמת ההתפתחות היא מחברה אזרחית למדינה; במדינה השקועה במאמצי תיעוש ההיפך הוא הנכון. לפיכך, משטר סוציאליסטי מודרני חייב לשנות את מאזן הכוחות המופרך באופן שיעדיף את הדינמיות של החברה האזרחית, ויאפשר את צמיחתם של ארגונים חברתיים המסוגלים לפעול כנציגיהם האוטונומיים של אינטרסים פלורליסטיים תוך מיסודן של צורות דמוקרטיות אשר יהוו גורם מפשר במאבקים העתידיים.

מיגראניאן והשמאל הסובייטי החדש מנסים להיחלץ מן התפיסה הסטאליניסטית הקפואה, הדוגלת בחיברות של אמצעי הייצור. התיאוריה הסובייטית האורתודוקסית טענה, שההלאמה כשלעצמה שינתה באופן איכותי את יחסי הייצור, ובעתיד יהיה רק צורך לשפר את המערכת הזו שהיא סוציאליסטית ביסודה. מאמרו של מיגראניאן מבטא תפיסה דינמית של החיברות כתהליך, ולא כצעד רוזני חד־פעמי. את העברת הבסיס הכלכלי לשליטתה של החברה הוא רואה כמהפכה מתמשכת, שבה הדמוקרטיזציה של אמצעי הייצור הופכת לאמת־המידה העיקרית של רמת החיברות.

אחת התוצאות החיוביות המעטות מן ההתמוטטות הנפתלת של הברז'נייביזם היתה

פיזור האשליות האוטופיות שנפוצו לאחר הדיכוי של אביב פראג. משעמדו על טעותם, פנו אחדים מן הרפורמיסטים המובהקים לכיוון הסוציאליזם המושתת על ניהול עצמי. תומכי **הפרסטרויקה**, כמו מיגראניאן, נענו לאתגר האנושי הרחב יותר של שילוב מוסדות דמוקרטיים במסגרת של כלכלה תעשייתית מתקדמת, דמוקרטיה ייצוגית, מערכת פוליטית פלורליסטית וערבויות חוקתיות. האגף המקסימליסטי של הקואליציה הרפורמית אף זה החל להתמודד עם הבעיה כיצד ליישב את האיזון הדינמי בין הסינתזה של שוק מתוכנן ואי־היציבות הטמונה ב"הרס היצירתי" של כוחות ייצור מיושנים ובין מיקרו־כלכלה של תעסוקה מלאה והקצבות לרווחה חברתית. אולם הכלכלנים המיליטנטיים הקיצוניים יותר הרחיבו את הדיון בבניה־מחדש מעבר לבעיות טכניות בלבד. צמד של דמוקרטים תעשייתיים נזף בניאו־ליברלים בכתב־העת התיאורטי המרכזי של המפלגה, על נטייתם להגיב על הסתייגויות בעניין היישום האפקטיבי של ניהול עצמי "בחיוך אירוני", תוך שהם מוסיפים להתייחס לבעיית הדמוקרטיה בייצור כאל תרופת־פלא אידיאולוגית בלתי מזיקה, שנועדה לסייע למעמד הפועלים להשלים ביתר קלות רפורמות־שיווק מחמירות ועם משטר של צנע.

דיוקן מייצג יותר של הלך־הרוח הפוליטי בקרב הרדיקלים הסובייטיים מצוי בדו"ח ממקור ראשון על פגישה של קבוצת־לימוד קטנה, שנכתב על־ידי מקסימליסט מן הקומסומול ונתפרסם בעתון לנוער של הליגה הקומוניסטית הצעירה. המחבר סתר את ההשוואה השמרנית בין התנגדות קיצונית להיעדר פטריוטיזם, בציינו שהוא ורבים מבני דורו שאבו את השראתם מכתביהם של גדולי המהפכנים הרוסים בעבר כמו רדישצ'ב, צ'רנישבסקי, בלינסקי וקורולנקו. רגישויות פוליטיות שהתפתחו בקרב הצעירים בהשפעת מסורת אינטלקטואלית כזו אינן יכולות שלא למצוא את ביטוין ביחס של תיעוב כלפי ה"סוציאליזם" הקיים בפועל, השוחד הפושה, ההונאות רחבות ההיקף בייצור, ו"הסמכות הבלתי מוגבלת של הביורוקרטים". גדולי המאוכזבים שביניהם אף החלו לתאר את החברה שבה הם חיים כ"קאפיטליסטית" ולא סוציאליסטית.

אף שקיימים הבדלים בין הקיצוניים בכל הנוגע להגדרות סוציולוגיות מדויקות, יש ביניהם תמימות דעים, כי יחסי־הייצור בברית־המועצות אינם מבוססים על רכוש השייך בפועל לחברה, הואיל ו"בעל־הבית הוא המדינה", וכי "רכוש המדינה" הבלתי־אישי הפך לבסיס הכוח של עילית מנגנונית בעלת זכויות־יתר. המקסימליסט השווה את הביורוקרט הסובייטי המצוי ל"מין בעל־בית, החי מדיווידנדות על השקעה שהקנתה לו חזקה, ועל עבודתו חסרת התועלת במנגנון כלכלי מרושל". כתוצאה מבטלנותו של מעמד־העילית "הטפילי" הזה הידרדר המצב עד כדי כן, שהמדינה צריכה לחשוש יותר מ"אחדות דעים מנומנמת" מאשר מ"שונות מופלגת" בתהליך הפוליטי. אנשי השמאל החדש עושים שימוש ברעיונות הביזור והבחירה החופשית המצויים במשנתו של לנין כדי למתוח ביקורת על הצירוף של שיטת ייצור שיתופית לעילא ורמת חיברות מיזערית. הרדיקלים מן הקומסומול מצדדים בדמוקרטיזציה מרחיקת־לכת של אמצעי הייצור כתרופה העיקרית לביורוקרטיזציה, מפני שאין תרופה אחרת "לחיזוק תבניות הרכוש החברתי בקרב הקולקטיבים היצרניים". אם יתירו להם להגיע לפריחה מלאה, עשויים "מאה הפרחים" של **הפרסטרויקה** של גורבצ'וב להגשים את ניבויו של זְדֶנֶק מְלִינָר, לפיו אין כמעט ספק, שצרכי הרפורמה במסגרת האטטיסטית יולידו כוחות חברתיים, שיהיו מוכנים לפרוץ את גבולות הדמוקרטיזציה בייצור, בצבירת־הון, בצריכה ובשאר התחומים המרכזיים של חיי החברה. בעשותו כן, עשוי השמאל הסובייטי החדש לגבש אי־אילו תפיסות כוללניות באשר להנהגת דמוקרטיזציה אופטימלית בכל החברות התעשייתיות המתקדמות.

הפופוליסטית שבאה מלמטה, בעיקר מקרב הצעירים, תנאי הכרחי להתגברות על "האינרציה וההתנגדות של המנגנון הביורוקרטי". אולם שוחרי השינוי בתוך הממסד חוששים, שהתעוררות נגד המנגנון תצא משליטתם בהשפעת "תסמונת המתבגרים", או מה שנראה להם כאינפנטיליות מקסימליסטית.

תקרית ילצין היתה המקרה הראשון בעידן שלאחר סטאלין של מאבק־כוח בתוך ההנהגה, אשר עורר תהודה עממית מקבילה, שבאה לידי ביטוי בגל של הפגנות ושל פעולות מחאה בכל רחבי המדינה. אי־השקט הזה הכריח את ממשלת גורבצ'וב לעשות מחוות מרגיעות, כמו הענקת משרה בדרגת שר לילצין, ופרסום מאמר מדהים על בוכארין בשבועון רב־תפוצה, אשר בישר את טיהור שמו של בוכארין. בוריס קגרליצקי סיכם יפה את ההשלכות העיקריות של תקרית ילצין כאשר כתב, שאם העונש שהטילו השמרנים על מנהיג המפלגה במוסקבה שהודח מתפקידו נועד לשמש "אות לתחילת המיתקפה הכללית על הפרסטרויקה, הרי שהוא לא השיג את מטרתו".
אין כל ספק שהדחתו של ילצין חיזקה את ידיהן של הסיעות השמרניות המתנגדות לדמוקרטיזציה רצינית. אבל הנסיגה הזו שנכפתה על השמאל גם העידה על החלטיות השוררת בקרב האינטליגנציה התומכת בשינויים. במקום לסגת בהכנעה לקווים חדשים, או להמתין עד אשר המצב יתבהר, ניסה חבר הוועד המרכזי, מיכאיל אוליאנוב לעודד את השמאל המזועזע, והצהיר בנאומו, כי "אין אנו יכולים לסגת אף לרגע", מפני "שאם נבין נכונה את המתרחש סביבנו, עלינו להוביל את העם אחרינו כאילו אנו ניצבים בחזית בעת קרב". לנוכח נזיפות שמרניות מחריפות והולכות, איים עיתונאי קיצוני כי "הגלסנוסט שלנו אינו חששנות, אלא חשיבה נועזת ונכונות לעלות על המוקד למען אמונתנו". היסטוריון קיצוני האיץ בקוראיו להסיק את המסקנות הנכונות מעיון "ברגעי מפתח בהיסטוריה הרוסית, כאשר חרות פוליטית היתה יכולה להתממש, אך אבדה" בגלל היעדר אומץ־לב אזרחי.

בוריס ילצין: "הילד הרע" שהודח.

מחדשי פניה של המפלגה וה"לא־רשמיים"

חסידי הרפורמה הליברליים המובהקים ביותר, כמו הסוציולוגית טטיאנה זסלבסקיה, ברכו על התפשטותה המהירה של התנועה הלא־פורמלית, וראו בה "תופעה חיובית המעידה על האנרגיה המצטברת בקרב החוגים החברתיים השונים". החדשנים המושבעים בתוך העילית רואים בהתעוררות

את ההצלחה הראשונית של התנועה הלא־פורמלית ואת ההבטחה הטמונה בה אפשר לשפוט על־פי ההתנצחות הנזעמת בקרב הימין, העומד נִרעש מול התפשטותה המהירה. סופר שמרני שילב גינוי של שוחרי האנרכיה "ארוכי־השיער" עם התקפה על גדול ההיסטוריונים האנטי־סטאליניסטיים (יורי אפאנאסייב), על שהוא מסייע ל"לילות אתונה" של מהפכה מינית פרועה על־ידי תמיכתו הפעילה בקבוצות צעירים. בפולמוס שהיה לנחלת הכלל, האשימה נינה אנדרייבה את המועדונים בעידוד "פלורליזם חוץ־סוציאליסטי" על־ידי תמיכה בהפרדה מוסדית של סמכויות, באיגודים מקצועיים חופשיים ובעתונות עצמאית. החוקרת הניאו־סטאליניסטית טענה שהשמאל החדש מטיל ספק "בתפקיד המוביל של המפלגה ושל מעמד הפועלים", וביתר דיוק – בתצורה הייחודית של הסמכות ושל זכויות־היתר של העילית במערכת הנוכחית. ליברלים מן הממסד הגנו בעקביות על המועדונים מפני מבול ההאשמות, וטענו שה"לא־רשמיים" קמו כתוצאה "ממשבר האמון החמור ביותר בקרב הצעירים", שאי־אפשר לבטלו על־ידי חקיקה. אבל השמרנים ממשיכים לחשוש, שהמטר האקראי הזה של "שברי אבנים" יהפוך בסופו של דבר "למפולת ספונטנית".

גם בשלב מוקדם זה של המאבק על הרפורמה, היתה ההשפעה של השמאל החדש על הדיון הציבורי רבה יותר. העתון הרשמי של הקומסומול קרא באופן עצמאי לחקיקה שתבטיח את הזכות להפגין. במכתב מדהים לכתב־עת חשוב, האשים מהנדס צעיר את התעשייה הצבאית על שהיא גוזלת השקעות משירותים חברתיים דלי־אמצעים, ועל שהיא מתנגדת הן לפירוק הנשק הגרעיני והן לקיצוצים מתָּיגים בנשק הקונבנציונלי. "קבוצת יוזמה" עצמאית, שייצגה את העובדים ועקפה את האיגודים המקצועיים הרשמים, עמדה בראש שביתה מתוכננת היטב במפעל מכוניות בירוסלבל. קבוצות דומות ארגנו הפגנות נגד התפשטות הנשק הגרעיני והרס הסביבה באזור מגוריהן. עובד תעשיה שנשא דברים בהפגנת מחאה נגד רמות גבוהות של זיהום אוויר תעשייתי, העלה את השאלה האוניברסלית: "למה הפכנו להיות בני ערובה בידי התעשיה? מדוע הרווח חשוב לנו יותר מאהבת הבריות ואהבת הבריות אינה קודמת לרווח?"

קבוצות יוזמה קמו גם בתוך אִרגונים מקצועיים, כמו הארגון הרשמי של ההיסטוריונים. אלה משמשים, בדרך כלל, כלי־שרת בידי מדענים רוויזיוניסטיים, המבקשים לעקוף או לשבור את ההגמוניה השמרנית בין כתלי האקדמיה. היסטוריון מורד אחד לא התיר טפק באשר למטרה הסופית של הקיצוניים:

> אנו (הממשלה הסובייטית) טוענים עתה שהקולקטיבים של העובדים צריכים לשלוט באמצעי הייצור במידה רבה יותר, שקולקטיבים אלה צריכים להשתמש באמצעי הייצור ולשלוט בהם בצורה מוגדרת. האם אפשר לומר שהקולקטיבים המדעיים לא הגיעו לאותה דרגה של בשלות? מדוע פועלים כתבי־העת המדעיים מחוץ למסגרת הקולקטיבים? מדוע אין המוסדות המדעיים מפרסמים ידיעונים ומאמרי מחקר משלהם? מדוע פועלים בתי ההוצאה כאילו היו איזה "כוח שלישי"? יש להעביר את אמצעי הייצור המדעיים ללא תנאי לידיהם של עובדי המדע.

כלכלן קיצוני אחד צידד בגל ההתארגנות מלמטה, בטענה שנהשבה בעבר בגדר כפירה בעיקר, לפיה "קול העם אינו רק מהפכת אָוקטובר, ייצוג רחב לפועלים באמצעות הסובייטים, או אוואנגאד". ריבוי הצורות של החברה הסובייטית פרץ, בסופו של דבר, את החזית המונוליתית של עידן ברז'נייב, וקול העם מרובה־הגוונים עדיין ממציא דרכים חדשות כדי שיישמע ברמה.

קבוצה של מדענים מן הממסד, ובראשם חוקר ימי הביניים דימיטרי ליקאצ'ב, פרסמה לאחרונה מכתב בשבועון ספרותי חשוב, בו היא מבקשת להקים יד זכרון "לאזרחינו אשר נספו בעקב מעשי דיכוי שלא היתה להם כל הצדקה חוקית". המאבק הקיצוני למען דֶה־סטאליניזציה, המונהג על־ידי ה"לא־רשמיים", היה למנוף עבור אינטלקטואלים רבים התומכים בשינוי, והמכירים בצורך בפעולה

של העילית הסובייטית, והיו ביניהם גם חברים שאינם נמנים עם הליברלים המושבעים. היתה זו הפעם הראשונה שמספר רב של אישים מקרב האינטליגנציה הממסדית נטלו על עצמם את הסיכון האישי הרב הכרוך בתמיכה קולקטיבית בצד אחד בטרם הוכרע מאבק הכוח בקרמלין. גם פריצת הדרך היא חשובה, מפני שה"לא־רשמיים" הצליחו ליצור — באמצעות פעולות חינוך — מוקד ריגושי רב־עוצמה לדיון ציבורי על עתידה הפוליטי של החברה הסובייטית. כבר על־ידי הגדרת המסגרת שבה מתנהל הדיון הציבורי בהיבט מכריע זה של **הגלסנוסט**, הובטחה ל"לא־רשמיים" השפעה פוליטית העולה בהרבה על משקלם המספרי.

בוריס קוראשווילי הסיק את המסקנות הלוגיות־אסטרטגיות המתבקשות ממגמות אלה, כאשר טען כי הפעלת רפורמה מרחיקת־לכת תלויה בהתפתחותו של "ארגון סוציו־פוליטי בעל בסיס רחב, אשר ישא בתחילת דרכו אופי של חזית עממית לתמיכה **בפרסטרויקה**". אבל התיאורטיקן הקיצוני בתחום המשפט לא הסתפק בחזון דמוקרטי ובריאני של רצון העם על פי גורבצ'וב. קוראשווילי הביע בגלוי את תקוותו, שהקואליציה הרופפת הזו של תומכי הרפורמה המושבעים בתוך המפלגה והיבול החדש של מועדונים חברתיים אוטונומיים לא־רשמיים, ייהפכו בבוא היום לברית דמוקרטית קבועה לחידוש פניו של הסוציאליזם (או להתפתחות סוציאליסטית) תחת הנהגתה הכללית של המפלגה; קואליציה זו תאחד קומוניסטים, חברי קומסומול, ובעיקר אנשים שאינם חברי מפלגה, לאגודה אחת, שיהיו לה ארגונים יצרניים ותאים אזוריים, בסיס וכלים ממשיים להפצת מידע להמונים". קוראשווילי נמנע מלהכריז על כך בגלוי, אך הוא מציע להקים מפלגה או תנועה חברתית חלופית, אשר תגשר על הפער בין החדשנים הקיצוניים במפלגה הקומוניסטית הסובייטית. ובין התמיכה העממית ברפורמה, שעדיין לא הגיעה לכלל גיבוש.

כרזה סובייטית מתריעה נגד "אלמנטים שליליים".

סמלית מטהרת, שתסמל את ההתנקות החד־משמעית מן העבר הסמכותי.

המאבק החמיר במידה ניכרת עם הפצת עצומה פרטית, המשקפת את הדרישות לדה־סטאליניזציה של ה"לא־רשמיים", בקרב חוגים רשמיים לאחר מליאת הוועד המרכזי בפברואר 1988. המארגנים אספו 107 חתימות בקרב עמיתיהם החשדנים, לפני שמסרו ישירות לגורבצ'וב את עתירתם להקמת יד זכרון. החותמים על העצומה ייצגו חתך רחב

הנוכל לנצח את הטכנולוגיה?

ארינדם סנגופטה □ Arindam Sengupta

תקופתנו היא בלי ספק עידן התעשיה עתירת המדע. המדע והטכנולוגיה מתפתחים במהירות זה זמן רב ומזינים זה את זו. ומאחר שהיקף המידע המדעי מכפיל את עצמו מדי שמונה שנים, בערך – אפשר לומר שמרבית המידע – כ־90 אחוז – העומד לרשותנו היום, נאסף במהלך שנות חיינו. שתי מלחמות־העולם חוללו שינויים מרחיקי־לכת בידע הטכני של האדם. ובכל זאת יש בעולם עוני תהומי; שלושה רבעים מאוכלוסי העולם חיים בעוני יחסי, ושליש מן העניים מתפלש בעניות מנוולת. יותר מ־700 מיליון איש סובלים מתת־תזונה, מספר דומה של אנשים אינו יודע קרוא וכתוב, וכ־1.5 מיליארד בני אדם חסרים שרותי בריאות ציבוריים, ואפילו מי שתיה.

המצוקה נפוצה אמנם בעיקר במדינות הדרום, אך כתמים כהים של עוני עדיין מצויים גם במדינות עשירות בצפון. יתר־על־כן, למרות שרמת החיים עלתה בשנים האחרונות, ירדה איכות החיים בגלל בעיות של משק חד־גווני ופסולת, יחידנות מופרזת, ניכור ותסכול, פשע, זיהום סביבתי, מחלות גוף ונפש, ושטיפת מוח. למרות הגידול המדהים במתקנים חוסכי־עבודה, הולך ומצטמצם הפנאי האמיתי. לדברי שומאכר, נובע פרדוקס זה מריבוי חסר־דעת של רצונות, העולה תמיד על יכולתו של האדם למלאותם, וכן מן ההחלפה הרווחת של המאמץ הפיסי במאמץ שכלי, המלווה בשימוש גובר והולך בטכנולוגיה עצומה, מסובכת ועתירת הון. בקצרה, המדע והטכנולוגיה פתרו את בעיות האדם, ולא הניחו את המסד לחברה שפויה, אשר בני אדם יכולים לחיות בה בשלום זה עם זה ובהרמוניה עם הטבע.

סימני הכשלון מזדקרים לעין כאשר בודקים את שלושת ההישגים הגדולים ביותר של המדע והטכנולוגיה: פצצת האטום, נחיתת האדם על הירח והמהפכה הירוקה. שני ההישגים הראשונים השיגו את מטרתם, שהיתה טכנית בעיקרה. כך גם ההישג השלישי, אם כי מטרתו הושגה בצורה מוגבלת מאוד; שכן היו לו גם מטרות אחרות, בסיסיות יותר, אנושיות במהותן – חיסול תת התזונה, הרעב והמחסור. המהפכה הירוקה לא השיגה את מטרותיה האנושיות, משום שהשגשוג שיצרה כוון כלפי מעלה במקום שיטפטף כלפי מטה. ואפשר שהדבר הושג במחיר התמוטטות אפשרית של החקלאות בגלל הנזקים שנגרמו לקרקע ולמערכות האקולוגיות התומכות.

הסטת משאבים

במובן מסוים היו גם להישג הראשון מטרות אנושיות. אחת מהן היתה נצחון במלחמה; במובן זה הוא היה מיותר, מפני שפצצת האטום הושלמה מאוחר מכדי להשפיע על מהלכה של מלחמת העולם השניה (המטרה של השמדת הירושימה ונגסקי היתה לא־אנושית למדי, לבדוק מה יהיו השפעותיו של הפיצוץ האטומי באזור מאוכלס בצפיפות, ולהראות לעולם את עוצמתה הצבאית של ארצות־הברית). מטרה אחרת היתה למנוע מלחמות בעתיד; גם מבחינה זו אפשר לראות בהישג האמור כשלון, מאחר שיש ספק לגבי ערכו המרתיע של הנשק הגרעיני; אם אמנם תפרוץ מלחמה וייעשה בו שימוש, אין כל־

מתוך The Other Side, כתב־עת למחשבה ולמעשה סוציאליסטיים בהודו, אוקטובר 1988.

פרופ' ארידנם סנגופטה הוא ראש המחלקה לכלכלה במכללת סן־קסבייר שבכלכותה.

תרגום: נורית גורן

ספק שהוא יגרום נזק העולה בהרבה על נזקי מלחמה קונבנציונלית, וידון את שרידיה ואת צאצאיהם לקיום עלוב. שלושת ההישגים, ובעיקר הראשון והשלישי, היו כרוכים בהסטה מאסיבית של משאבים מצורכי הרווחה החברתית האמיתית. בשנות השבעים העסיק מירוץ החימוש בין מזרח למערב כמחצית מכוח העבודה הטכני בעולם, ומחירו עלה על מיליארד דולר ליום.

יש פער עצום, כפי שטוען בזהירות רבה דייוויד קולינגרידג', בין היכולת הטכנית של האדם לבין ההבנה שלו, באשר להשפעת פירות הישגיו על החברה האנושית. לפיכך יכולה הטכנולוגיה לפעול בצורה יעילה למדי מבחינה טכנית ומבחינת המטרות המקוריות שהוצבו לה; אולם מאחר שיש לה השלכות חברתיות, באשר היא נוגעת באדם ובחברה, הקריטריון הטכני כשלעצמו איננו תופס, ומשום כך הוא בלתי הולם לחלוטין. התרחשויות בלתי צפויות, הן טכניות והן חברתיות, ושינויים בתפיסה, מקשים על העניין עוד יותר. נראה כי האנשים המעטים שיש להם ידע נעשים יותר מומחים ופחות משכילים, ואילו הציבור הרחב נותר נבוך, כשהוא נשלט על־ידי מיעוט אוליגרכי ומקבל ללא עוררין את הדין של מדע רחב־היקף וטכנולוגיה חדישה. נראה כאילו אין לו ברירה. ואולם, כפי ששומכר טוען בצדק ניתן תמיד ללמוד יותר משאפשר ללמוד; כמו כן ניתן לעשות תמיד יותר משאפשר לעשות. מכאן שיש בידינו חופש בחירה. לרוע המזל נדמה שאיבדנו אותו.

הכלכלה, המדיניות והטכנולוגיה במערב השתלבו וחיזקו זה את זה בתהליך התפתחות סימביוטי. כארבע־מאות שנה של סחר טורפני וקולוניזציה חסרת־רחמים העמידו לרשות המערב משאבים עצומים ללא כל תנאי – מזון, דלק (ובמיוחד נפט זול בשפע – 85% מן התפוקה העולמית נצרכים היום במדינות המפותחות), מינרלים, חומרי גלם, ומעל הכל כוח עבודה זול. משאבים אלה באו מחוץ לאירופה ואיפשרו למערב להרחיב את שליטתו בשווקים, להרחיב את היקף הסחר התוך־אירופי ולצבור עודפים עצומים לצורך תיעוש מהיר, באמצעות פיתוח המדע והטכנולוגיה. באוטוביוגרפיה שלו אומר ג'יימס קלהאן, מי שהיה ראש ממשלת בריטניה מטעם הלייבור: הנהגנו את האימפריה הבריטית בדרך הזולה. אריק ג'ונס הודה, שהגידול בשטחים הבלתי־מעובדים במדינות שזה עתה נתגלו, הגדיל במידה ניכרת את זמינות הקרקע לתושבי אירופה. לדבריו של י.מ. ליטל, הסחר המונופוליסטי המבוקר של עידן המרקנטיליזם לא היה רחוק מאונס המדינות הלא־אירופיות.

כמחצית מכל המשאבים הטבעיים הנמצאים כיום בבעלותן של מדינות הצפון העשירות (המחזיקות בידן כ־50 אחוז מן המשאבים הטבעיים בעולם ומקיפות כרבע מאוכלוסיית העולם) נתון בידיהן של ארצות־הברית, קנדה, אוסטרליה, וניו־זילנד – כולן אזורי התישבות של אירופים מחוץ לאירופה – שיושבים בהם 6 עד 7 אחוזים מאוכלוסיית העולם. בהתקפתו על ג'ון גלבריית, הודה ג'ורג' סטיגלר, חתן פרס נובל לכלכלה לשנת 1982, כי יישובן של הארצות הדוברות אנגלית הביא לעלייה ניכרת לא רק בתפוקה העולמית, אלא גם ברמת החיים הן של המהגרים והן של התושבים שנשארו במולדת. ברוסיה, שביצעה קולוניזציה בתחומה היא, יושבים באזורי קזחסטאן, אסיה המרכזית, אורל, סיביר והמזרח הרחוק פחות משליש מתושבי המדינה, אך מצויים בהם קרוב לשלושה־רבעים מן המשאבים הטבעיים. לדברי אליס ג'ונס, היוו בשנת 1774 העבדים והמשרתים בשלוש־עשרה המושבות האמריקניות כ־20 אחוז מכלל המשאבים הפיסיים של המדינה, ואילו הקרקע – כ־55 אחוזים. השיעורים המקבילים בדרום היו 34 אחוזים ו־46 אחוזים בהתאמה.

הנשיא אברהם לינקולן ראה מאז ומתמיד בעבדים נכס יצרני שהביא תועלת לא רק לדרומיים, אלא גם לתושבי צפון ארצות־הברית; בשנת 1862 הוא הציע לקונגרס, שאם תבוטל העבדות תפצה האומה את בעלי העבדים לשעבר על נזקיהם. כשלושים שנה קודם לכן שילמה ממשלת בריטניה פיצויים עצומים של 20 מליון לי"ש לבעלים הבריטיים

שממה מעשה ידי אדם: כוח ההרס של הטכנולוגיה.

של עבדים מאיי הודו המערבית. לפי דבריו של ד"ר ראמנוהר לוהיה רוחות־הרפאים של מאות מליוני פועלים קולוניאליים הניעו בהסתר את מכונות המפעלים האימפריאליסטיים, שבתוכם שקעה, שכבה אחר שכבה, עבודתם של דורות פועלים במושבות. בתחילת המאה העשרים, כמחצית מן ההכנסה הנקיה של הודו זרמה לבריטניה בצורת מיסים שונים ומשכורות של פקידים אירופיים שישבו בהודו, וזאת בלי להביא בחשבון העברות כספים אחרות. כפי שכתב ר.ס. דאט, גשמי הודו מביאים ברכה ושגשוג לארצות אחרות.

דינמיקה חיצונית

אפשר להמשיך ברוח זו ללא קץ, אבל רוב הכלכלנים המערביים (כולל מארקסיסטים) רוצים שנאמין, כי רק דינמיקה פנימית הובילה לצמיחתה של הטכנולוגיה (ושל הכלכלה) במערב. למעשה, היתה זו דינמיקה חיצונית, שמקורה בזמינותם של משאבים זולים, אשר איפשרה למערב לפתח את הטכנולוגיה שלו, שהיא, לדעתו של שומכר, כבירת־ממדים, נצלנית, מעמדית, אוטוקרטית מבחינת שיטות הניהול (גם אם היא דמוקרטית מבחינת המוסדות הפוליטיים), מאורגנת בצורה בלתי אנושית, מזיקה לאקולוגיה ואינה מתחשבת באיכות הסביבה. בתנאים של שפעת דלק במחירים מגוחכים, הלכה הטכנולוגיה ונתעצמה, נעשתה יותר ויותר מורכבת, יותר ויותר עתירת הון, יותר ויותר סמכותית, יותר ויותר אלימה, הן לאדם והן לסביבה. הטכנולוגיה מקיימת את עצמה (ואת המערכת שיצרה אותה) על־ידי־כך שהיא מחייבת את בני־האדם להתאים את עצמם אליה באמצעות ריבוי מכוון, אך חסר טעם, של רצונות. השילוש הלא־קדוש של רווח, נפט וזיהום הסביבה איפשר את שגשוגה של חברת השפע, ומעגל הקסמים של השפע המערבי סובב הולך לו בחופשיות, כשהוא ניזון ממשאבים של ארצות פחות מפותחות: הקולוניאליזם עדיין חוגג במסווה של אנטי־קולוניאליזם.

ההערצה העיוורת של השגשוג החומרי

הסירה את המימד האנושי מן העבודה, גרמה לריכוז גדל והולך של כוח בידי מיעוט אוליגרכי של מנהיגי מפלגה ואנשי צבא (במדינות קומוניסטיות ולא־קומוניסטיות כאחד); של תעשיינים גדולים ואנשי עסקים (במדינות שאינן קומוניסטיות), הנעזרים במינהל שאינו בורר באמצעים ובמדענים וטכנולוגים נלהבים; וגיבשה מערכת כתות בינלאומית המפלה בין ארצות מפותחות לפחות מפותחות. השליטה הכלכלית, הפוליטית־צבאית והתרבותית של ארצות הצפון העשירות, ובעיקר של שתי המעצמות הגדולות, ארצות־הברית וברית־המועצות, על העולם כולו גוברת והולכת; ובתוך הקבוצה הזו מאיימת השפעתה של התרבות האמריקנית על מערב אירופה, ואף מנסה לחדור לעולם הקומוניסטי. המבנה הטכני המשותף מחייב את שני העולמות לנוע לקראת נקודת מפגש. התקדמותן של כל האידיאולוגיות השולטות במערב – דמוקרטיה בורגנית, דמוקרטיה סוציאליסטית וקומוניזם – תלויה בכך מבחינה היסטורית. **לפיכך, חברה סוציאליסטית של ממש עדיין היא מאתנו והלאה, ופועלי כל הארצות לעולם לא יוכלו להתאחד, מפני שפועלי הצפון מתחלקים בשלל הקולוניאליזם עם הבורגנות.**

השאלה היא: מדוע זה כך? כיצד קרה שנבואתו של אורוול כמעט התממשה? מדוע עומדות להשתלט עלינו האימה המתוארת בספרו של אלדוס האקסלי "עולם אמיץ חדש"? התשובה היא: המשבר הנוכחי הוא פרי התעצמותה המדהימה של הטכנולוגיה המערבית, שנולדה מן הקשר בין אימפריאליזם לקאפיטליזם וצמיחתה הואצה על־ידי האוליגרכים של המדינות המתקדמות; הם אשר כפו אותה על בני־האדם והזינו אותם באגדות על חשיבותה ועל כלליותה. הם אשר תפסו את מקומם של האוליגרכים של העולם השלישי, עולם הנמצא בקצה השני של ההתנסות ההיסטורית, ובכך קנו להם זכות־בכורה על כל הברירות שבידינו.

לפיכך, הבחירה בטכנולוגיה היא אחת הברירות המכריעות ביותר שכל המדינות, עשירות כעניות, עומדות בפניהן. אין כל ספק, שלמדינות העניות אין ברירה אלא לפתח טכנולוגיות המתאימות לצורכיהן ולמשאבים העומדים לרשותן – טכנולוגיות קטנות יותר, עתירות עבודה, חסכוניות בהון, פחות חמסניות מבחינת הצורך באנרגיה ובחומרי גלם – בעיקר כאלה שאינם מתחדשים; טכנולוגיות שאינן אלימות לאדם ולטבע, מתאימות לביזור ולדמוקרטיזציה של מערכת הייצור, ומאפשרת השתלבות יצירתית של האדם בתוכן. אלה יהיו לא רק טכנולוגיות־מעבר העולות על טכנולוגיות מסורתיות, אלא חלק מן הטכנולוגיות החדישות. הן תהיינה חלופות טובות יותר מן הטכנולוגיה המערבית, ולא רק תחליפים ירודים לה, מפני שהאילוצים שלהן רבים וחמורים יותר, ומשום כך מחייבים בסיס מדעי עמוק ורחב יותר. גם עמי המערב חייבים לאמץ לעצמם אורח חיים מתון יותר ולא־אלים שאפשר להתמיד בו, ובעיקר – טכנולוגיה בהיקף אנושי. שינויים כאלה יביאו, ללא ספק, שוויון רב יותר בין האומות ובתוכן.

אסונה של האנושות

עניין זה מביא אותנו אל הנקודה העיקרית, רוב הקיצוניים (ומארקיסטים בכללם) מאמינים שאפשר לבנות חברה סוציאליסטית על בסיס טכנולוגי דומה לזה של הקפיטליזם, אם רק ישנו את ה"מערכת". ההנחה המונחת ביסודן של אמונות אלה היא, שהטכנולוגיה היא נייטרלית, לא רק מבחינה אידיאולוגית, אלא גם במונחים של התנאים הכלכליים, החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים. אך כיצד אפשר ליישב את הטכנולוגיה, שהתפתחותה היתה מבוססת על ניצול קולוניאלי חסר רחמים וגרמה הרס רב־ממדים במושבות, עם סוציאליזם במדינה אחת, שלא לדבר על סוציאליזם עולמי? ההתפתחויות בעולם הקומוניסטי מראות שהדבר בלתי אפשרי. האוליגרכים של המדינות הקאפיטליסטיות וחברי המעמד החדש (על־פי ג'ילאס) במדינות הקומוניסטיות, אינם אלא תאומים זהים,

מדוע נכבשה הודו?

חלוקת החברה ההודית למאות, ואפילו לאלפי כיתות בעלות משקל פוליטי לא פחות מאשר חברתי, מסבירה מדוע הודו חסרת אונים בפני צבאות זרים... את הרצף הטרגי של כיבוש על־ידי זרים, שהיה מנת חלקו של העם ההודי, מייחסים למאבקים ולסכסוכים פנימיים. זוהי שטות. הגורם החשוב ביותר הוא החלוקה לכיתות. חלוקה זו הופכת תשע עשיריות מן האוכלוסיה לעדים אילמים הצופים באדישות וכמעט ללא עניין באסונות הלאומיים הפוקדים אותנו.

ד"ר רמאנוהר לוהיה

והאחרונים הם, בדרך כלל, זדוניים יותר מן הראשונים. לפיכך יש לשנות מן הקצה לא רק את המערכת, אלא גם את הטכנולוגיה שעודנה מושתת על ניצול ועל אי־שיוויון.

מלבד היותה בלתי רצויה בגלל השפעותיה ההרסניות על החברה ועל האיזון האקולוגי, נעשית הטכנולוגיה בלתי אפשרית גם במערב, בעיקר בגלל ההידלדלות המהירה של משאבי האנרגיה שאינם מתחדשים. אין לה קיום כלל בארצות העניות של העולם השלישי החסרות את ההון הדרוש. קחו, לדוגמה, את הטכנולוגיה החקלאית החדישה. אם ננסה לייצר מזון לכל אוכלוסי העולם באמצעות טכנולוגיה זו, יאזלו כל מאגרי הדלק הידועים לנו בתוך שלוש עשרות שנים. מצדדי הטכנולוגיה טוענים לעתים קרובות, שיש בידינו להתגבר, במידה מסוימת, על מגבלות הדלק הזמין על־ידי שימוש באנרגיה גרעינית, ובמיוחד מן הסוג המימני. בקצב הייצור הנוכחי יש בעולם, לפי הערכה, מאגרי גז טבעי שיספיקו רק לשלושים שנה, מאגרי נפט שיספיקו לכל היותר לשישים שנה, ומאגרי פחם שיספיקו לכל היותר לשש־מאות שנה; ואילו מאגרי האורניום הידועים יכולים להספיק לאלפיים שנה, ומאגרי המים הכבדים — למיליארד שנה. אולם בעלי ההערכות שכחו דבר אחד דלק אינו מייצר מאומה כשלעצמו, ואילו המאגרים של חומרי הגלם הדרושים לייצור מוגבלים. משום כך, גם אם יעמדו לרשותנו מאגרים בלתי נדלים של דלק, יוגבל הייצור על־ידי זמינותם של הגורמים המסייעים. לפיכך אי־אפשר יהיה להשיג את השפע המערבי באמצעות טכנולוגיה זו, ולא ייתכן שוויון בעולם כולו (המחולק עתה לשני עולמות — באחד מהם נהנה רבע מן האוכלוסיה מארבע חמישיות של הייצור העולמי, ובשני מתקיימים שלושה־רבעים מן האוכלוסיה על חמישית אחת בלבד מן הייצור העולמי). אם מקבלי ההחלטות, המדענים והטכנולוגים, ובעיקר — בני האדם עצמם, אינם מסוגלים להבחין בחומרת המצב, עלולים שני העולמות להגיע לקצם בתוך זמן לא רב, בקול יבבה אם לא בנפץ עז. כולנו נידונים לחיות או למות יחדיו.

לרוע המזל נוהגים היום לדחות כל התנגדות ראציונלית לטכנולוגיה בלתי־הלימה, אפילו בארצות הפחות מפותחות שאינן יכולות לעמוד בה, כאובסקורנטיזם מפגר דוגמת התנועה הלודיטית באנגליה בתחילת המאה התשע־עשרה נגד השימוש במכונות. אבל הנהיה אחרי כל דבר מתוחכם מבחינה טכנית ועצום במימדיו, וקבלתו ללא עוררין, אינן בהכרת הוכחה לגישה מדעית; להיפך, גישה כזו מאופיינת על־ידי הערכה ביקורתית של החלופות, מתוך כוונה לבחור בצורה נבונה על סמך אמות מידה הגיוניות. יש לזכור, שהתנועה הלודיטית לא היתה נראית כה חסרת טעם ולא־הגיונית לולא היו לבריטניה מושבות ואוניות־מלחמה שאיפשרו לסחר ולתעשיה שלה לפרוח.

אנרגיה גרעינית

תמיכתם של האוליגרכים בעולם השלישי בכוח גרעיני למטרות אזרחיות היא, במקרים רבים, מסווה למטרות צבאיות נסתרות; זוהי דוגמה להתעלמות לא רק משיקולים חברתיים, פוליטיים וסביבתיים, אלא גם מחישובים כלכליים מעשיים, והיא מבליטה את צביעותם חסרת הבושה. לאחר שרשרת

התאונות, החל בטרי־מייל איילנד וכלה בצ'רנוביל, יש חשש שאם קצב התאונות הזה יימשך, יתרחשו שלוש תאונות נוספות לפני תום המאה; בשלב זה יפעלו בעולם יותר מ־500 כורים גרעיניים, ואפשר יהיה לצפות להתכת ליבה אחת מדי ארבע שנים. סילוק פסולת, הן שוטפת והן סופית (עם הוצאת הכור מכלל שימוש), היא בעיה חמורה ביותר כאשר מדובר באיזוטופים רדיואקטיביים שמחצית חייהם נעה בין שעתיים ל־24,000 שנה, כלומר פי ארבעה מתקופת ההיסטוריה הכתובה. לאור העובדה שרבים מן הכורים אשר נועדו להפסיק את פעולתם בעשור הראשון של המאה ה־21 עדיין נמנים עם 350 עד 400 הכורים הפעילים היום, ובהיעדר תכנית ארוכת־טווח לסילוק הפסולת, צפוי עתיד עגום לאנושות. וכל החשש הנורא הזה בגלל תעשיה שלא תספק יותר מ־15 אחוז מן האנרגיה הנצרכת בעולם כיום, ו־5 אחוזים מצריכת האנרגיה העולמית בשנת 2000. ברוב המדינות המתקדמות עוררו החששות הליגיטימיים הללו התנגדות ציבורית עיקשת לטכנולוגיה של אנרגיה גרעינית, ואילצו את ממשלותיהן להאט את קצב התוכנית לפיתוח גרעיני; ואילו האוליגרכים של מדינות העולם השלישי , על גדודי המדענים והטכנולוגים שלהם, ממעיטים במתכוון מגודל הסיכון.

הן המחיר החברתי והן המחיר האישי גבוהים מכדי להצדיק את האופציה הגרעינית. באמצע שנות השמונים היה מחירו של כור גרעיני בין 3 ל־8 מיליארד דולר – ומאמצע שנות השבעים הוכפלו אומדני ההוצאה מדי ארבע שנים. מחירה של תאונה גרעינית נע בין 2 ל־16 מילארד דולר, ומחיר הוצאתו של כור גרעיני אחד מכלל פעולה נע בין 50 מיליון דולר ל־2 מיליארד דולר. יתר על־כן, לא זו בלבד שהמחירים גבוהים, אלא שאין לצפותם מראש. מחיר ייצורו של כוח גרעיני גבוה ב־65 אחוז ממחיר ייצור אנרגיה באמצעות פחם או שילוב של פחם ונפט, וב־25 אחוז ממחיר ייצורה באמצעות נפט. יתכן שמחיר זה שווה היום פחות או יותר למחיר ייצורו של כוח הידרו־חשמלי בתחנות קטנות ושימוש בביומסה, ונמוך ממחיר ייצורו של כוח באמצעות רוח או תאים פוטו־וולטאיים, אבל בתום המאה עשוי מחירו של כוח גרעיני לעלות על כל אלה כמה מונים. בגלל מחירם הגבוה, בוטלה בנייתם של כ־90 כורים גרעיניים בארצות־הברית בין השנים 1975 ו־1983, ותוכניות לא מעטות נגנזו. ואילו בארצות מתפתחות כמו הודו מוקסמים המנהיגים מטכנולוגיית האנרגיה הגרעינית ואינם מתחשבים בכך שהיא גם בלתי אפשרית וגם לא רצויה.

הפריחה הגרעינית אינה טבעית ואינה בלתי נמנעת. אין זו פעולה של יד נעלמת. להיפך, זה מעשה ידיו הגלוי של המימשל (צרכים צבאיים, שליטה ישירה ומדיניות כלכלית). לפיכך אם ירצה המימשל, הוא יכול לאמץ מדיניות טכנולוגית נכונה, שתאפשר לו להכניס תיקונים קלים או לבטל לחלוטין טכנולוגיה בלתי מתאימה במחיר נמוך, לפני שהיא חודרת עמוק מדי למערכת החברתית־כלכלית. את הטכנולוגיה הגרעינית לצרכים אזרחיים מאפיינים הוצאות גדולות, היקף רחב, עתירות־הון גבוהה, משך בניה ארוך, תשתית מורכבת ומיומנות ייחודית. כתוצאה מכך היא חסרת גמישות ונזקקת לתקופת למידה ממושכת. היא גם נקלטת בקלות במערכת החברתית־כלכלית; הכלכלה כולה (והחברה) מתאימות את עצמן על נקלה לזמינותו של חשמל מן הכורים. לפיכך אי אפשר להבחין בטעויות בשלב מוקדם ולתקן אותן מייד, ומחירן גבוה. אפילו מנקודת ראות זו גרידא – לבד מן הסכנות והחששות ומן הסיכון הכרוך בהתפשטות לא מבוקרת של כלי נשק גרעיניים ואובדן החופש האזרחי – טכנולוגיית האנרגיה הגרעינית היא טכנולוגיה "גרועה". הוא הדין בטכנולוגיה חדישה בכלל.

היום אין הטכנולוגיה מסתפקת עוד בכך שהיא נותנת כלים בידיו של האדם, אלא הופכת אותו עצמו לכלי־שרת ופוגעת בהתפתחותו. האם נוכל לגבור על הטכנולוגיה? לפני כשלושים שנה ענה ג'ון פון־נוימן על שאלה זו בהסתייגות ובהיסוס: כן, יתכן, בתנאי שיתקבלו החלטות קטנות ונכונות... ברצף מתמשך וייעשה שימוש אינטיליגנטי בכוח השיפוט האנושי.

עיצובה של חברה: בסיס מרקסיסטי לתיאוריה חברתית

ג׳ורג׳ סנדקר □ George Snedeker

The Production of Society :A Marxian Foundation for Social Theory,
by Michael E. Brown, **Rowman and Littlefield** ,1986, pp. 163

״עיצובה של חברה״ מאת מייקל בראון הוא תרומה לפולמוס המתנהל כיום על הרלבנטיות של המארקסיזם לגבי מדעי החברה והפוליטיקה הסוציאליסטית. עניין מיוחד בפולמוס הזה מעוררים הטיעונים בדבר תקפות התיאוריה של ערך העבודה והנסיון להעניק לגיטימציה למארקסיזם באקדמיה באמצעות חזרה לאינדיבידואליזם המתודולוגי כיסוד לסוציולוגיה רדיקלית. בראון פונה הישר לראשון בסידרת טיעונים זו בתיתו הסבר סוציולוגי לתיאוריית ערך העבודה, כשהוא מסתמך על הדיון של מארקס בנושא ״חברת היצרנים״. סידרת טיעוניו השניה מתמקדת בתפיסתו הוא את מושגי החברה וההיסטוריה, כפי שמצאו את ביטויים אצל מארקס בשלושת כרכי ״הקפיטל״. את האינדיבידואליזם המתודולוגי כפשוטו הוא דוחה משום שהלה תלוי באפיסטמולוגיה טרום־מארקסיסטית, המעמידה את הפרט מול הקולקטיב ועל כן את הסובייקטיביות מול המבנה החברתי.

במקום לפנות במישרין לשאלות הטכניות הנוגעות להפיכת הערך למחיר, מתמקד בראון בדיונו של מארקס ב״חברת היצרנים״ בכרך השלישי של ״הקפיטל״. הסיבות להסבר זה של תיאוריית ערך העבודה קשורות במגבלותיהן של הסוגיות הטכניות הצרות, בהן מתרכזים בדרך כלל הטיעונים הכלכליים, כפל המשמעות שבדיון של מארקס עצמו, והרצון לגבש תיאוריה סוציולוגית נבדלת על החברה הקפיטליסטית:

> ...אם תיאוריית הערך המובאת בכרך הראשון היא רק הערכה הטעונה גיבוש וליטוש, שאפשר לעשותם רק באמצעות ניתוח מורחב של הכרכים השני והשלישי, פגומים ודו־משמעיים ככל שיהיו; ואם פירוש ה״ערך״ תלוי במה שמארקס אולי התכוון אליו בהחליפו את המושג ״מעמד״ ב״חברת יצרנים״, אפשר יהיה אולי להבין את תרומתה של תיאוריית הערך למדעי החברה, חרף הביקורת שנמתחה עליה.

המטרה כאן היא להדגיש את מרכזיותו של הייצור בחברה בניתוח המארקסיסטי של הקפיטליזם. בניתוח זה, עבודה היא ״עבודה חברתית״ ולא אוסף של עובדים, התופסים עמדה משותפת ביחס לאמצעי הייצור.

המושג ״חברת יצרנים״ מאפשר לבראון לנסח את יחסי הייצור הקפיטליסטיים ברמת הייצור של החברה כדינמיים מבחינה היסטורית וכבעלי סתירה פנימית גם יחד. דבר זה מאפשר לו להסביר כיצד פועל הקפיטליזם וכיצד הוא משתנה. ההיסטוריה נראית בעיניו כשינוי עצמי של יחסים חברתיים, ולא כרישום של אירועים שחלפו. ניתוח של מארקס את הקפיטליזם הינו ניתוח של סתירות פנימיות, שהחשובה שבהן היא זו שבין כוחות הייצור ליחסי הייצור. לפי תפיסתו את הכרך השלישי, המדובר בסתירה שבין עבודה חברתית, המתפרשת כ״חברת היצרנים״, לבין דרך הייצור הקפיטליסטית הצרופה.

מתוך Science and Society, ארה״ב.
תרגום: עמוס פלד

הקפיטליזם מחייב **תהליך ייצור רציונלי** מבחינה חברתית, שאין ביכולתו לאפשר או להבטיח. השוק איננו נשלט מבחינה חברתית והוא אנטי־סוציאלי מטבעו. אלה הם תנאי היסוד המגדירים הן את הגבולות והאפשרויות של הקפיטליזם, והן את המעבר לסוציאליזם. לפי בראון, שומה על אנשי מדעי־החברה לחקור את הדינמיקה של החברה הקפיטליסטית מבחינת סתירותיה והפוטנציאל הגלום בה גם יחד. התנגדות החברה ליצירת הון היא חלק מובנה של היחסים החברתיים הקפיטליסטיים, ותובנה זו הינה הבסיס לסוציולוגיה פוליטית אותנטית.

הספר **הייצור בחברה** מותח ביקורת על חלק גדול מן הספרות שהפיקו ב־15 השנים האחרונות חוקרים בתחומי הכלכלה, מדעי המדינה, הסוציולוגיה וההיסטוריה. כוונתו הפולמוסית של בראון היא לקרוא לשיבה לתיאוריה ולא להסתפק באיסוף וניתוח של נתונים בעלי אופי תאורי וכמותי. כוונתו איננה לטעון לעליונות התיאוריה על המחקר הקונקרטי, אלא לעמוד על ביסוס המחקר במסגרת תיאורטית ההולמת את הבנת החברה וההיסטוריה גם יחד. ברור שאין זו משימה קלה, אך היא ראויה בלי ספק לתשומת־לב רצינית מצדנו.

הרלבנטיות הפוליטית של טיעונו של בראון אפשר שאינה ברורה די הצורך לקורא. נראה לי, כי אחת ההשלכות הפוליטיות היא, שניתוחים אשר אינם מבוססים די צרכם על תיאוריה, לוקים בסכנה של הסקת המסקנה, כי רפורמות סוציאל־דמוקרטיות עשויות איכשהו ליישב את הסתירות הטבועות בקפיטליזם המאוחר ולהביא להומניזציה של החברה מלמעלה. אין זה טיעון נגד רפורמה, אלא נסיון להגדיר את הסייגים והאפשרויות של פעולה פוליטית, בלי להסתמך על הנחות־יסוד אופטימיות מדי או פסימיות מדי.

מטרתו העיקרית של הספר היא לתת כיוון חדש לדיון ולמחקר במסגרת תיאוריה מארקסיסטית של הקפיטליזם, החורגת מתחומי הכלכלה גרידא. ברור כי בשלושת כרכי "הקפיטל" אין למצוא פתרונות ישירים לבעיות זמננו. החברה הקפיטליסטית השתנתה עד אין הכר מאז מותו של מארקס ב־1883. הסכנה שמפניה מבקש בראון להזהירנו היא, שהתיאוריה החברתית הניאו־מארקסיסטית שלנו עלולה להיות בגדר טרום־מארקסיזם מוסווה. לדעתי, הוא תרם תרומה חשובה לפולמוס הנמשך בדבר הלימות הניתוח הרדיקלי של המשבר הכלכלי והפוליטי אשר בו אנו נתונים.

קומוניזם מול סוציאליזם

קומוניזם הוא אוטופיה, דבר שאינו קיים בשום מקום. זהו גלגולה של אסכטולוגיה דתית, ציפיה למשיח, תחייתו של ישו, נירוואנה. אין זה סיכוי היסטורי כי אם מיתולוגיה בת ימינו. הסוציאליזם, כנגד זה, הוא מערכת היסטורית בת־מימוש, שעשויה ביום מן הימים לקום על מכונה. אין לנו שום עניין ב"סוציאליזם" הטוען כי הוא שלב־מעבר ארעי לאוטופיה. אותנו מעניין רק סוציאליזם היסטורי קונקרטי, העונה על האיפיונים המיזעריים של מערכת היסטורית, המביאה לידי מיצוי ערכים של שוויון והגינות, מערכת המגבירה את שליטתה של האנושות על גורלה (הווה אומר דמוקרטית) ומשחררת את הדמיון.

ולרשטיין, "קפיטליזם היסטורי", 1983.

אוטופיסטים בעידן הבתר־תעשייתי

ריצ'רד גאן □ Richard Gunn

The Post-Industrial Utopians by **Boris Frankel**, Polity Press

עם אלה שפרנקל מכנה "אוטופיסטים בעידן הבתר־תעשייתי" נמנים אלווין טופלר (Alvin Toffler), אנדרה גורז (Andre Gorz) ורודולף באהרו (Rudolph Bahro). ספרו עוסק בעיקר בזיהוי ההתחמקויות, המבוכות וחוסר־העקביות המתגלים בהגותם. בפרק האחרון של הספר הוא מציג "אוטופיה קונקרטית" משלו, למה שהוא מכנה "חצי־אוטרקיה כלכלית־סוציאליסטית"; באמצעותה הוא מנסה לנסח מחדש אחדות מן ההצהרות הפרגמטיות של אותם אוטופיסטים בצורה "פרקטית" ומשכנעת מבחינה פוליטית.

מעלתו של הספר בשאלות המביכות שהוא מעורר. מהי האווירה החברתית ה"בתר־תעשייתית" הנחוצה, אם אנו רוצים למשל, ש"קהילות הבסיס" (באהרו) ו"הבקתות האלקטרוניות" (טופלר) יהיו יותר מאשר אתרים חדשים של קרתנות ושל ניצול? איזה "שכר חברתי" בטובין ובשירותים צריך יהיה לספק כדי למנוע מבוי סתום? אילו מוסדות יהיו דרושים כדי להבטיח תיאום בין יחידות מחיה וייצור בסיסיות? (פרנקל טוען בצורה נמרצת נגד סוציאליזם הנשען על השוק, במידה שהלה כולל את שוק העבודה, מפני שהדבר ינציח את אי־השוויון, בעיקר בין המינים).

יתר־על־כן: מה תהיה, לדעת הבתר־תעשייתיים, צורת המעקב מ"כאן" ל"שם" מבחינה פוליטית וחברתית? אי־אפשר לסמוך על התפתחות טכנולוגית גרידא – מיחשוב, "התגשמות" ומיקרואלקטרוניקה – שתעשה זאת. מלבד פוטנציאל הניצול הטמון בהתפתחויות אלה, אין לדעת עד היכן הן תגענה. פרנקל מצטט מחקר הטוען, כי "בשנת 1995 יהוו משרות עתידות־טכנולוגיה פחות מארבעה אחוזים ממקומות־העבודה החדשים שיווצרו", וכי מספרן של משרות החצרנים ועובדי נקיון בבניינים יהיה רב יותר ממה שיציעו כל חמשת המקצועות עתירי־הטכנולוגיה גם יחד". פרנקל שב וטוען, כי "אנטי־אֶטאטיזם קיצוני" מכשיל את עצמו, שכן המדינה היא המספקת עתה את "שירותי השכר החברתי" שבהם תלויות קבוצות עובדים לא־יצרניות, המהוות חלק ניכר מתומכיהן של תנועות חברתיות חדשות. פרנקל טוען נגד התמימות הפוליטית שבהטפה לאלטרואיזם המשולה לפנייה לאנשים כי יחתכו את גרונם.

זהו חומר מצוין כדי לעורר דיון במחנה השמאל שזמנו הגיע מכבר, אבל הקורא אינו יכול להימנע מלהסתייג מן "האוטופיסטים של העידן הבתר־תעשייתי", כאשר הוא שואל את עצמו: על אילו מסגרות רעיוניות ופוליטיות מסתמך פרנקל? השאלה נוגעת לשימוש במושג "בתר־תעשייתי", הרומז באופן כללי על סדר חברתי, שמקומו מעבר לחלוקה המעמדית המאפיינת את הקאפיטליזם הנשען על בתי־חרושת. לסדר זה ניתן סיכוי מחודש בקרב השמאל, כתוצאה מן הטכנולוגיה "הגמישה", הופעת התנועות החברתיות החדשות וגיבושן של השקפות פוליטיות אקולוגיות. נראה שיש במושג זה

מתוך Capital & Class, כתב־עת של איגוד הכלכלנים הסוציאליסטיים בבריטניה, קיץ 1988.

תרגום: נורית גורן

הד מן החידושים הפוליטיים והחברתיים של שנות השמונים, והוא מציע להשליך לסל האשפה של ההיסטוריה רעיונות של מלחמת־המעמדות, המתאימים – לטענתו – רק ל"עידן התעשייתי".

אם כן, הערכת המושג "בתר־תעשייתי" תייבת להיות פוליטית. למרות עיוותים דוגמאטיים רבים ללא ספור פירש המארקסיזם מאז ומתמיד התפתחויות פוליטיות וטכנולוגיות חדשות כאמצעי תיווך במלחמת המעמדות וכתולדה של מלחמת המעמדות. אין כאן שום רדוקציוניזם, אלא רצון להבהיר בצורה פוליטית תאורטית יחסי־גומלין חברתיים והזדמנויות מהפכניות. "הסטת המחקר" ו"הסטת הנושא (המהפכני)" הולכים יד ביד: יצירת מבנה חברתי חדש ו"אנטגוניזם מסוג חדש" (נגרי) הם היינו הך, כלומר, הקאפיטליזם התפתח **תמיד** באמצעות קפיצות־דרך ותידושים (זוהי המהפכה של כוחות הייצור); לפיכך אין להתחמק מן הפיתוי ומן הסכנה. הפיתוי הוא לראות בפריצת הדרך העכשווית של התפתחות ההון מאורע חד־משמעי וחסר־תקדים, המצדיק גיבוש מסגרת רעיונית חדה לגמרי (למשל, בתר־תעשייתית). הסכנה היא כפולה; ראשית, גישה כזו עלולה לתפוס את ההון לפי דימויו החיצוני, כלומר על פי הקטגוריות שבהן הוא מבקש להציג את עצמו. שנית, היא עלולה לפרש כל פריצת־דרך בהתפתחות ההון בהתנתקות מן ההון, כאילו התברה "הבתר־תעשייתית" שוב אינה קאפיטליסטית, או שהקאפיטליזם מתפתח לשלב חדש, שבו משתנה כל ייחודו.

פרנקל נזהר, ובצדק, מלהעניק לחידוש העכשווי ערך רב מדי; הוא טוען שאנו עדיין חיים בעולם הנשלט על־ידי ההון, ומבקר בחריפות את הפרשנים החושבים, שהטכנולוגיה החדשה מביאה אותנו לתחום שמעבר למיגבלות הקאפיטליזם. עם זאת משתמש המחבר במושג "בתר־תעשייתי" כבדעיון המרכזי של עבודתו מבחינה מתודולוגית. הוא מעדיף "סוציאליזם בתר־תעשייתי", ומציע אפילו הגדרה משלו למושג זה: "התעלות עבודת־כפיים כתוצאה מהשתלטותן של התעשיות עתירות־הידע". אמנם בהמשך הוא אומר: "אינני מאמין כי חברות קאפיטליסטיות פינו את מקומן לחברות נטולות־מעמדות הנשלטות על־ידי עילית עתירת־ידע", בדרך זו נשמר הוא מהגזמה באשר לחידוש ההיסטורי והחברתי הטמון בהתפתחויות שהוא דן בהן. אף־על־פי־כן, מבחינה רעיונית המושג "קאפיטליזם" מציין את ההמשכיות ההיסטורית והחברתית, ואילו למושג "בתר־תעשייתי" יתרון מתודולוגי, באשר הוא מציין חידוש ופריצת־דרך גם אם לפי תפיסה רעיונית זו "תעשיות חדשות עתירות־ידע" הן בכל זאת קאפיטליסטיות. לא ברור מתוכה כיצד תעשיות אלה מהוות צורות חדשות (תַוָכים) של ההון. כאשר מציגים אותן באור זה מסתבר ששורשיהן נעוצים בקוטביות של יחסי הון־עבודה, ובעניין זה אין פרנקל אומר דבר. הן מתוארות כהתפתחויות גרידא המחייבות תגובה פוליטית ולא כקונסטלציה של מלחמת מעמדות. גם הפעם נראה, כי תפקידו של השמאל להיאחז בזנבו החמקמק של ההון.

אולי זו הסיבה לכך, ש"האוטופיה הקונקרטית" של פרנקל מאכזבת קמעא. היא משלבת קהילות "אוטרקיות־למחצה" עם המשך קיומן של מדינות־לאום, ותכנון מרכזי עם תכנון מבוזר; היא אפילו מאפשרת לשווקים למלא תפקיד מזערי בלבד. האוטופיה מתייחסת בצורה מפוכחת ל"שאלות שרידות וקיימות, אך שאפשר להתגבר עליהן". היא מציגה את השילוב האמור כאילו הוא מתקיים בין הגורמים המועדפים על ידי הבתר־תעשייינים, אך הגורמים עצמם נותרו כשהיו. יתכן שהקושי נובע מקרבתו הובה של פרנקל לבתר־תעשייינים (למרות שהוא מבקר אותם), מפני שהוא מאמין, כי על השמאל להציג דגם של עולם סוציאליסטי. הערכתה של האמונה הזו כרוכה בבעיות סבוכות: המארקסיזם, על כל פניו, התנגד מאז ומתמיד לבנייתו דגמים כאלה, גם מפני שיש בכך סכנה של התדרדרות קטגוריות, שהן חלק בלתי נפרד מן המצב הקיים, אל נבכי עתיד נעלם. אם ה"מי" וה"מה" של השינוי המהפכני הוא תהליך

אחד" (שוב נגדי), כי אז בניית דגמים של העתיד היא, במקרה הטוב, מיותרת, אלא אם כן היא נעשית לצורך משחק. האם מעשה חסר־אחריות מבחינה פוליטית הוא לומר, כי מוטב להניח את "השאלות השרירות וקיימות, אך שאפשר להתגבר עליהן" להון עצמו, וכי על המהפכה למצוא את דרכה שלה, דרך שעדיין לא הותוותה?

איגוד עובדי המכוניות באמריקה נאבק על קבלת מסיכות מגן כדי שלא לשאוף גזים רעילים המצויים בשפע במפעלים. הבעיה היא שגם אם יש מסיכות קשה שם לנשום. עוד רב המרחק למטרה הנכספת — מפעל בטיחותי, נוח ונעים.